BUGÜNÜ ANLAMAK İÇİN

#tarih dergi

Ağustos 2018
Sayı 51

ISSN 2148-547X

9 772148 547006

18TL / KKTC Fiyatı 19TL

STEVE DITKO:
ÖRÜMCEK ADAM SÜPER ÇİZERİNİ KAYBETTİ...

MİMAR SİNAN

GERÇEKLER VE EFSANELER

ÖLÜMÜNÜN 430. YILINDA BÜYÜK MİMARIN ESERLERİNE DAİR TARİHÎ BELGELER VE BİTMEYEN TARTIŞMALAR...

PRİMA DONNALAR
'BİRİNCİ KADIN'LARIN AMANSIZ REKABETİ

TÜRKİYE'DE ANAYASALAR
PEKİ BU KAÇINCI CUMHURİYET?

'PRAG SONBAHARI' 1968
DOĞU BLOKU'NDA SONUN BAŞLANGICI

YENİ SAYI ÇIKTI!

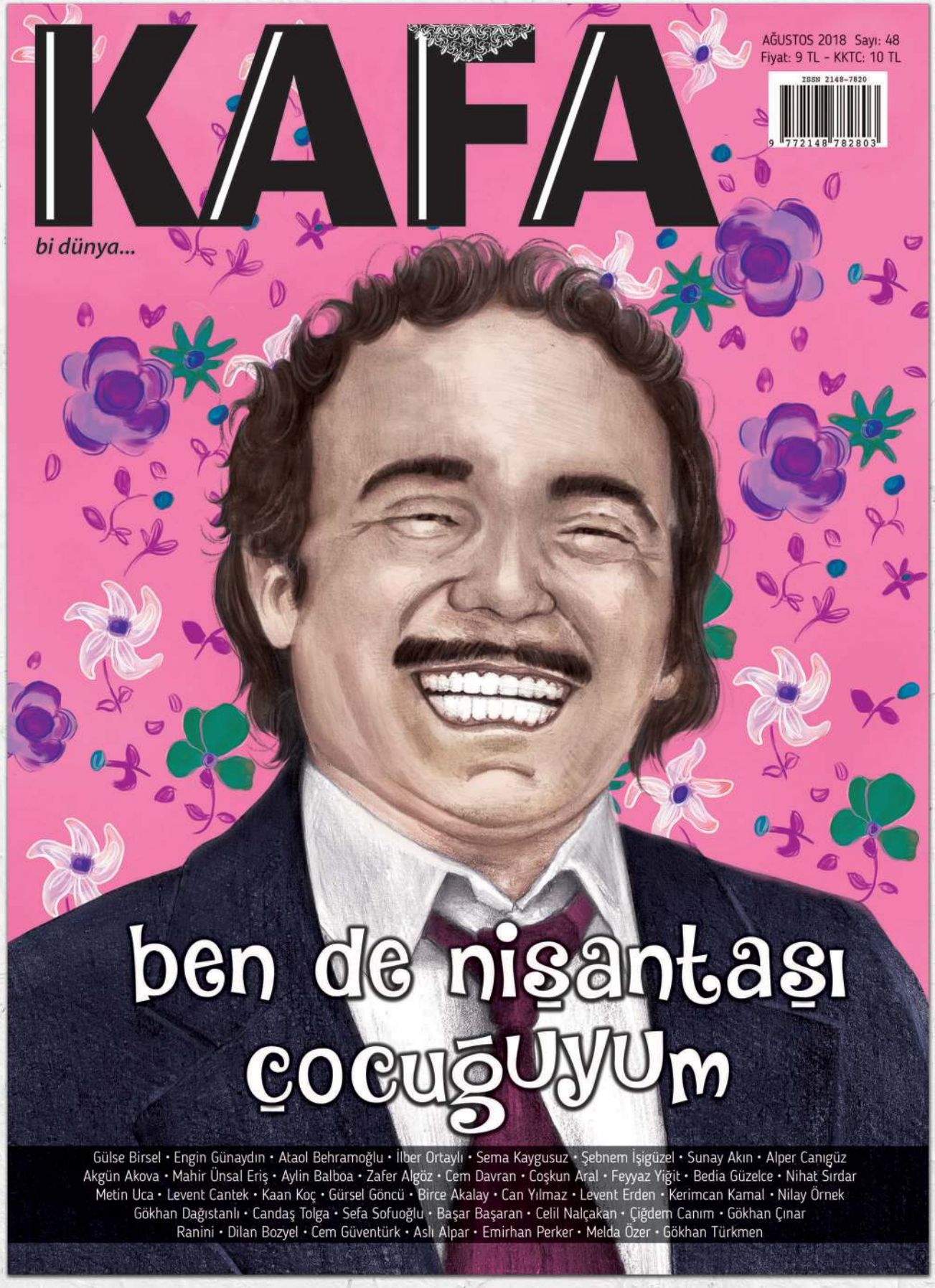

www.kafadergi.com

GÜRSEL GÖNCÜ

KAPAK İLLÜSTRASYON: ETHEM ONUR BİLGİÇ

Efsaneyle karışan tarih, tarihle karışan hayatımız

Tarih, özellikle geriye doğru gittikçe efsaneyle karışır. Tabii bu durum çok daha eski dönemler için de geçerlidir. Ünlü yazar ve bence büyük tarihçi Umberto Eco, 1204'te Haçlıların İstanbul'u işgaliyle başlayan Baudolino adlı romanında, Hz. İsa'ya ait bir takım "kutsal emanetler"in şehir dışına kaçırılmasını anlatır. Latinlerin şerrinden korkan Ortodoks papazlar bu emanetleri kaçırmak üzere sarıp sarmalarken, aralarında daha yaşlı ve güngörmüş olanı, bunların aslında hiç de sanıldığı ve inanıldığı gibi "orijinal" olmadığını ima eder, söyler.

Bir romanda, bir kurguda geçen bu hadise, aslında bize tarihin ne denli belirsizleşebildiğini ve siyasi-dinî iktidar sahiplerinin her dönemde bu durumdan azami ölçüde faydalandığını gösterir. Ancak Mimar Sinan gibi gerçek ve ardında somut, çok büyük eserler bırakmış bir dehanın etrafındaki sis perdesi, neredeyse onun yaşadığı 16. yüzyıldan itibaren etrafı kaplamış. Sonrasındaki 350 yılda bu büyük sanatçıyla ilgili yazılan-çizilen neredeyse hiçbirşey yok. Cumhuriyet döneminde ise belli bir çaba var ki, bugün Mimar Sinan adını duymamış, işitmemiş kimse neredeyse yok. Evet, adını duymuşuz, eserlerini listelemişiz ama bunu hangi belgeye, bilgiye, kitabeye göre yapmışız?

İşte bu noktada, devreye kimi önkabuller giriyor ve bitip tükenmeyen tartışmalar başlıyor. Tartışma iyi hoş da, bilimsel çalışmalarla kıyaslanmaz ölçüde fazla ve niteliksiz. Hele hele günümüzde yazılı basının ve üniversiter çalışmanın hal-i pür melali gözönüne alındığında, bu tür konularda kamuoyu artık tamamen sosyal, pardon sosyopat medyadaki "laf çakma"larla şekillenir oldu.

Yine de umutsuzluğa kapılmamak gerekir. Yayın Kurulu başkanımız tarihçi Necdet Sakaoğlu, bu sayımızda Mimar Sinan'la ilgili Osmanlı literatüründe ne var ne yok ortaya koyuyor. Evet, dediğimiz gibi pek bir şey yok ama; "nasıl ve neden yok"un cevaplarını bu yazıda bulacaksınız. Sanat tarihçisi Hayri Fehmi Yılmaz da, özellikle Mimar Sinan'la ilgili efsanelerin yakın tarihte nasıl geliştiğini yazıyor.

Bırakın 16. yüzyılda yaşamış Mimar Sinan'ı, çok daha yakın tarihte, 20. yüzyılda yaşanmış, örneğin Çanakkale Savaşı, hatta Kore Savaşı gibi konularda dahi, efsaneleri tarihî gerçeklere tercih eder olduk.

Tarihin belirsizliği, belki biraz da bu alanın niteliği; ancak bunun ardına sığınarak aktüel pozisyonlarımızı doğrulamaya çalışmak, hele hele uydurmalara başvurmak bize kaybettireceği gibi, gelecek nesilleri de tehlikeye atar.

108. sayfamızdaki 'Ajanda' konusunun girişinde şöyle deniyor: "Türk sanat tarihinin öncü ve en önemli isimlerinden Osman Hamdi Bey'in Sakıp Sabancı Müzesi resim koleksiyonunda yer alan altı tablosu, x-ışınları, kızılötesi gibi tekniklerle detaylı bir şekilde karşılaştırmalı olarak incelendi. Bu eserlerin geçirmiş olduğu restorasyon çalışmalarına, sanatçının üretim ve eserlerine dair her ayrıntı ilk defa bilimsel yöntemlerle ortaya çıkarıldı". İşte tarihin, tarihçinin işlevi de bu yöntemleri kullanarak bilgiyi ortaya çıkarmak ve yorumlamak.

İÇİNDEKİLER

KAPAK KONUSU
30

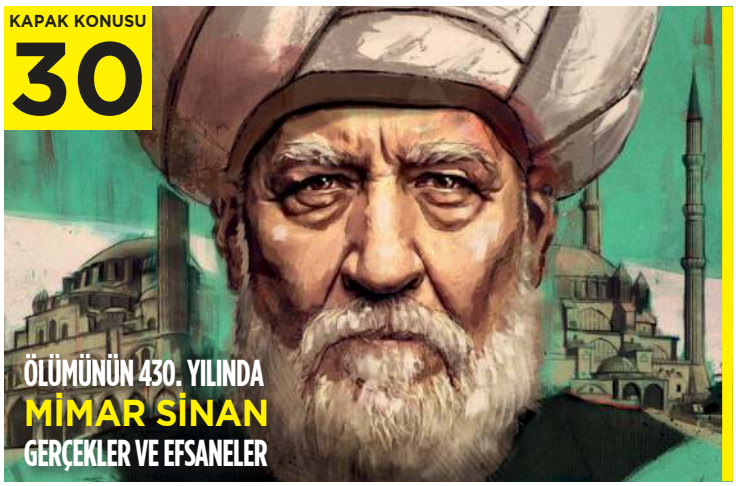

ÖLÜMÜNÜN 430. YILINDA
MİMAR SİNAN
GERÇEKLER VE EFSANELER

16

ÖRÜMCEK ADAM'IN SÜPER ÇİZERİ DİTKO'NUN ARDINDAN

26

100 YILDAN SONRA MEKSİKA'DA 'SOL' YİNE İKTİDARDA

44

PRİMA DONNA'LAR: BÜYÜLEYİCİ SESLER SERT REKABETLER

64
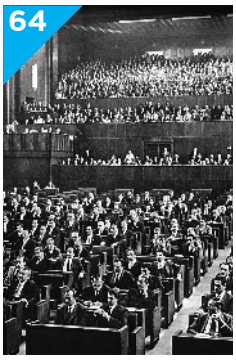
TARİHÎ TARTIŞMA: PEKİ BU KAÇINCI CUMHURİYET?

74

30'LARDA TÜRKİYE: ÇOCUK HAKLARINDA ÖNCÜ BİR ÜLKE

86

YÜKSEK ATLAMA: SANTİM SANTİM YÜKSELTİLEN ÇITA

BU AY

6 İnteraktif
8 Ayın Fotoğrafı
10 Eski Ağustos'lar
12 Gündemin Tarihi
42 Zaman Kayması
50 Fotografik Hafıza
55 Albüm
74 Cumhuriyet Tarihi
78 Minyatür Tarihi
80 Avrupa Fatihi
90 Kağıt Üzerinde
92 1 Belge
98 Kitap
100 Sahaftan
104 Gezgin Göz
106 Hafıza-i Beşer
107 Sözlük
108 Ajanda
110 Gastro
112 Çok Bilmiş
114 Zamanın İzinde

#tarih dergi

AYLIK YAYGIN SÜRELİ YAYIN • SAYI: 51 • AĞUSTOS 2018 • ISSN 2148-547X

YAYIN YÖNETMENİ
GÜRSEL GÖNCÜ

SORUMLU MÜDÜR
MERT ÇANGA

GÖRSEL YÖNETMEN
VOLKAN GÖKEMRE

EDİTÖRLER
HASAN SELÇUK TURAN
KEREM YALÇINER

YAYIN KURULU
HALİL İNALCIK
MUZAFFER ALBAYRAK
ENİS BATUR
İPEK CENT
SİNAN ÇULUK
ŞEVKET DÖNMEZ
AYŞEN GÜR
EMİN NEDRET İŞLİ
CEMAL KAFADAR
R. SERTAÇ KAYSERİLİOĞLU
YİĞİT KÖSEOĞLU
AHMET KUYAŞ
MASİS KÜRKÇÜGİL
HALUK ORAL
İLBER ORTAYLI
NECDET SAKAOĞLU
İSENBİKE TOGAN
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

YAYIN DANIŞMANLARI
M. TANJU AKAD
ALP E. AKSUDOĞAN
ŞAHİN ALDOĞAN
SERPİL BAĞCI
SERHAN GÜNGÖR
AHMET T. KARAMUSTAFA
İ. METE MİMİROĞLU
TUNCA ÖRSES
HASAN SALTIK
CELAL ŞENGÖR

İMTİYAZ SAHİBİ
CANDAŞ TOLGA IŞIK
KAFA Grup
Yayıncılık Ltd. Şti

REKLAM GRUP BAŞKANI
HANDE GÜN

YÖNETİM YERİ
KAFA Grup
Yayıncılık Ltd. Şti.
Koşuyolu Mahallesi,
İsmailpaşa Sokak, No:44
Kadıköy-İstanbul
✆ 216 428 9 888

BASKI VE CİLT
Promat Basım Yayın Sanayi
ve Ticaret A.Ş.
Orhangazi Mahallesi,
1673. Sokak No:34, 34510
Esenyurt-İstanbul
✆ 0212 622 63 63

DAĞITIM
Doğan Dağıtım Satış
Pazarlama Matbaacılık
Ödeme Aracılık ve Tahsilat
Sistemleri A.Ş.
Doğan Medya Tesisleri,
Sanayi Mahallesi,
1650. Sokak No:2, 34517
Esenyurt - İstanbul
✆ 0212 622 24 08

KATKIDA BULUNANLAR
KAAN GÜNDEŞ

Her hakkı saklıdır. Bu dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf ve illüstrasyonların elektronik ortamlar da dahil olmak üzere çoğaltılma hakkı KAFA Grup Yayıncılık Ltd. Şti.'ye aittir. Yazılı ön izin olmaksızın hangi dilde ve hangi ortamda olursa olsun, materyalin tamamı veya bir bölümü çoğaltılamaz.

KUŞATMA

GÜRKAN ZENGİN

Türkiye'nin Beka Mücadelesi

2013-2017

'Şark Meselesi' esasen bir Türk meselesiydi. Vaktiyle İngiliz başbakanının ifade ettiği gibi Türk'ün Avrupa kıyılarından sökülüp atılması, geldiği yere gönderilmesi, mümkünse tarih sahnesinden silinmesi meselesiydi.

O savaştan yenik çıkan bütün devletlere teslimiyet anlaşmaları imzalatılmış, biri hariç, hepsi uygulanmıştı. Hayata geçiremedikleri anlaşma Türkler için öngördükleri Sevr Anlaşması'ydı.

2000'li yıllarda Batı'nın başında yine bir 'Türk meselesi' var. Kuvveti, kudreti yettiğince Batı'nın bölgedeki hesaplarının karşısına dikilen Türkler ve 'tarihteki rolü' ile yine bir Türkiye var.

Batılı zihinlerin bölgeye dair tasavvuru Türkiye için pek hayra alamet görünmüyor. Amerikan kartalının bir kanadının altına binlerce tır dolusu silah verdiği PKK'yı, öteki kanadının altına Fethullah Gülen örgütünü alması bunu gösteriyor. Fethullah Gülen örgütü eliyle gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimi Amerika'nın Türkiye'ye dair niyetlerini bir kez daha teyit etmiştir.

15 Temmuz'da yaşananlar milletin devletine nasıl sahip çıktığını göstermesi açısından yürek ferahlatıcıydı ancak devletin içine düştüğü aczi göstermesi bakımından da o kadar yürek burkucuydu.

Kuşatma, yüz yıl sonra bir kez daha ateşi ve ihaneti gören Türk'ün bu ateş ve ihanetle imtihanını anlatmaktadır.

İNKILÂP 91.yıl

İSTANBUL / Merkez Yenibosna • İSTANBUL / Sanal Mağaza • İSTANBUL / Fatih Historia • İSTANBUL / Avcılar Pelican Mall • İSTANBUL / Levent Metrocity
İSTANBUL / Acarkent Coliseum • İSTANBUL / Bahçelievler Metroport • İSTANBUL / Beykent Perla Vista • İSTANBUL / Ataşehir Migros İSTANBUL / Cağaloğlu Sirkeci
İSTANBUL / İNKILAP KIDS Acarkent • ANKARA / Atlantis City Avm • İZMİR / Balçova • İZMİR / Çiğli • BURSA / Nilüfer

inkilap.com

/inkilapkitabevi /inkilapkitabevi /inkilapkitabevi

Bedenler tatilde, zihinler tarihte!

Yaz aylarında çoğunlukla dergi satışları düşer. Okurlarımız yaz aylarında "entelektüel faaliyetlerini tatile çıkarmadıklarından" olsa gerek, bu genelleme *#tarih* için geçerli değildir. Siz değerli okurlarımızdan gelen fotoğraflar ve mesajlar, geçen yıllarda olduğu gibi bu yaz da *#tarih*'i keyifli bir tatil arkadaşı olarak kabul ettiğinizi, onu yanınızdan ayırmadığınızı gösteriyor. Teşekkürler, iyi tatiller...

Dün Edirne'deydim. Mimar Sinan gibi müthiş bir dehanın yapıtı, mühendislik ve mimarlık şaheseri olan bu camiyi ziyaretimde *#tarih*'imi de yanımda getirdim. Dönüşte saatlerinin uygunsuzluğu sebebiyle, en güvenli ulaşım aracı olduğunu düşündüğüm treni bu sefer tercih edememiştim. Kendi adıma şükrediyorum ki yine ucuz kurtuldum. Peki mühendislik hatası ve ihmallerin kurbanı olan bu insanların vebalini kim ödeyecek? İhmali "kaza, kader, hava muhalefeti" diyerek kapatamazsınız. Bu olayın sorumluları! Tarih sizi de yazacak unutmayın.
Dilay Özkaya

"İki Saltanat Arasında" 5 Temmuz 1918 tarihli Vakıt gazetesinde Gazeteci Ruşen Eşrefin eşsiz yazısı. Beşinci Sultan Mehmed han hazretlerinin cenaze alayı ve Altıncı Sultan Mehmed han hazretlerinin biat resmi.
Ozan Seyhan

Mesut Özil'in ırkçı söylemler nedeniyle Alman Milli Takımı'nı bırakmasının konuşulduğu bu günlerde *#tarih* nokta atışı yaptı. Temmuz sayısında J. Hirsch ve G. Fuchs'un Nazilerce uğradıkları zulmü ele alarak "Bugünü anlamak için" mottosunun güzel bir örneğini veriyorlar.
Reha Bacanak

Arınmaya ve arındırmaya çalıştığımız dünya içinde kaliteli zaman geçirme formülü *#tarih*.
Büşra Söyleyici

#tarih'in Temmuz sayısında güzel bir Mekteb-i Sultani albümü var. Meraklısına tavsiye ederim.
Ozan Ali Yıldız

Çok güzel bir sayı.
Terran Mursaloğlu

Bu ay biraz geciktim yeni sayıyı almakta. Baktım 50.sayı olmuş. Hemen eski sayıları kontrol ettim, eksik yok. *NTV Tarih*'ler de yerli yerinde, Fevkalade Nüsha dahil. Toplamda yüz küsür aylık beraberlik. Ben yaşadıkça, dergim de yayın hayatına devam ettikçe sürer bu beraberlik.
Fırat Sapçı

Ozan Sağdıç fotoğrafındaki gazeteciler takım elbiseli, kravatlı. Tek bir fotoğrafa bakıp değişimi görmek mümkün.
Şakir Ata

Tarih, kâinatın vicdanıdır. (Ömer Hayyam)
Tuğşen Elbasan

OKUR İLE YAZAR ARASINDA

Eleştiri gibi eleştiri…

Okurumuz Murat Kırkan'ın dergimize gönderdiği e-mail ve devamındaki yazışmalar, içerik ve üslup itibariyle hem *#tarih*'in hem de okurlarının farkını ortaya koyuyor.

Murat Kırkan Ben içinde derginizinde olduğu bir kaç dergiyi takip etmeye çalışan, tarih meraklısı bir okurunuzum. Bu ayki sayınızın 44-45 sayfalarında size ait olan foto-haber / yorum ile ilgili bir değerlendirmeyi paylaşmak isterim.

Yiğit Köseoğlu tarafından hazırlanan "Zaman Kayması" bölümündeki kısa yorumu okurken, geçmiş ile güzel bir bağ kurmuş olduğunuzu ve Taksim meydanının kısa tarihini birkaç cümle ile özetlediğinizi görüyorum. Taksim meydanı ve İstiklal Caddesi'nin kozmopolit yapısına değinmiş olmanız da ayrıca gayet hoş. Ancak son cümlenize takıldım doğrusunu isterseniz. Çokkültürlü oluşunun altını çizdiğiniz meydanda inşa edilen caminin varlığı ile bu karakteri ezecek olması bence bir çelişki zira. Hem çok kültürlülükten bahsedip hem de şehrin ve ülkenin en önemli kültürel değerlerinden olan dinî yapıları bu şekilde değerlendirmenizi doğrusu anlaşılır göremiyorum.

Konu Taksim'e cami yapılmasına karşı olmak ise daha net ve doğrudan ifade etmenizi beklerdim. Sabrınız için teşekkür eder, çalışmalarınızda kolaylıklar dilerim.

Yiğit Köseoğlu Herşeyden önce eleştiri gibi eleştiriniz için teşekkür ederim, bu zamanda pek nadir bulunuyor. Son cümlede vurgulamak istediğimiz konu, devasa ölçülerde bir caminin kimi Cumhuriyet kimi Osmanlı döneminden kalma yapıların oluşturduğu tarihî dokuyu çok ciddi bir biçimde bozacak olması ve bu şeklin uygun olmadığıydı.

Belki doğru ifade edemedim. Belki ettim de siz o görüşü paylaşmıyorsunuz.

İlkiyse, düşüncemi tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde dile getiremediğim için özür dilerim. İkincisiyse, ne güzel! Görüşümü böylesine medenice eleştirdiğiniz için teşekkür ederim. Anıtsal camilerin nerelere ne şekilde yapılacağını, yaşayan bir rehber kitap gibi açıp yerleştirmiş atalarımız şehr-i İstanbul'un güzelim siluetine. Bana bu konuda söyleyecek söz bırakmamışlar.

Murat Kırkan Hızlı ve nazik cevabınız için teşekkür ediyorum. Açıklamalarınız gayet net ve yerinde olmuş kanaatimce. Farklı düşünebiliriz, ancak fikirlerimizi dürüstçe ve seviyeli bir şekilde ortaya koyup üzerinde tartışabilmek bence toplumumuzun çok önemli bir ihtiyacıdır.

Bu açıdan tekrar teşekkür ediyor ve çalışmalarınızda kolaylıklar diliyorum.

8 AYIN FOTOĞRAFI

20 AĞUSTOS-20 EYLÜL/1950'LER

İzmir Fuarı: 30 günlük zevk ü sefa dönemi

İzmir Fuarı'nın kuruluş fikri İzmir İktisat Kongresi'nde (17 Şubat-4 Mart 1923) Mustafa Kemal tarafından ortaya atılmıştı. Gazi'nin talimatı doğrultusunda düzenlenen fuarların ilki, 4-25 Eylül 1927 tarihlerinde Mithatpaşa Sanat Enstitüsü'nde "9 Eylül Sergisi" adıyla açılmış, ülkenin ziraatçı, sanayici ve tüccarları birbirlerini tanıma, ürünlerini tanıtma fırsatını bulmuştu. İzmir Fuarı 1936'da yeni açılan Kültürpark'a taşındı. 30'lu yılların sonunda artık uluslararası bir kimlik kazanmış olan fuarın açılış günü de 20 Ağustos olarak belirlenmişti. İzmir Fuarı'nın ekonomiye katkısı önemliydi ama, İzmirliler için fuar çay bahçeleri, gazinoları, paraşüt kulesi ve lunaparkı ile esas olarak eğlence demekti. 50'li yılların sonlarında çekilen fotoğrafta, bir aylık bu zevk ü sefa döneminin keyfini çıkartan ziyaretçiler…

GÖKHAN AKÇURA ARŞİVİ

10 ESKİ AĞUSTOS'LAR

01 AĞUSTOS 1774

İngiliz kimyager Joseph Priestley oksijeni izole etti. İçinde hava olan fanustaki fare yarım saatte ölürken, oksijen olandaki 1 saat sonunda dipdiriydi. Priestley bitkilerin oksijen verdiğini de fark etti ve ağaçların kesilmesine ilk karşı çıkanlardan oldu.

02 AĞUSTOS MÖ 216

Roma ordusu ile Hannibal'in sayıca daha az Kartaca ordusu arasında Cannae Muharebesi gerçekleşti. Hannibal'in taktik dehasıyla kazandığı çatışma 56.000 askerini, 80 senatörünü ve bölgedeki şehir devletlerini kaybeden Roma için bir hezimet oldu.

03 AĞUSTOS 1914

Churchill, *Sultan Osman-ı Evvel* ve *Reşadiye* gemilerine elkonduğunu açıkladı. Zırhlıları Osmanlı Devleti İngiltere'ye sipariş etmiş, ancak 1. Dünya Savaşı'na Almanya safında katılması işleri bozmuştu. Sultan Osman'a *Agincourt*, Reşadiye'ye *Erin* adı verildi.

06 AĞUSTOS 1964

En yaşlı ağaç Prometheus kesildi. Çamı ormancılık fakültesinden bir master öğrencisi kesmiş, kesitler incelendiğinde ağacın 4862 yaşında olduğu anlaşılmıştı. ABD'de o bölgede daha sonra 5067 ve 4849 yaşlarında, daha eski iki ağaç daha keşfedildi.

07 AĞUSTOS 1955

Tokyo Telecommunications Engineering ilk transistörlü radyosunu satışa çıkardı. "TR-55" baskılı devre kartı kullanıyordu; ucuzdu, küçüktü ve kolay taşınıyordu. Şirket söylemesi zor ismini Latince ses anlamındaki sonus'tan türetilen Sony ile değiştirdi.

08 AĞUSTOS 1576

Kopenhag'da Uraniborg'un temeli atıldı. Teleskop henüz yokken Uraniborg'da 777 yıldızın yeri belirlendi. Gözlemevini kuran Tyco Brahe düelloda burnunu kaybetmiş, bakır bir protez takıyordu. Özel günler için altın ve gümüş olanları da vardı.

14 AĞUSTOS 1926

Fransız çizgiroman yazarı ve editör René Goscinny doğdu. Morris'le Lucky Luke'ü (Red Kit), Uderzo'yla Asterix'i, Sempé'yle Petit Nicolas'yı (Pıtırcık), Tabary'le İznogud'u yaratttı. Polonya asıllı sanatçı 1977'te öldü.

12 AĞUSTOS 1961

İstanbul-Avrupa yakasında tramvay kaldırıldı. Tramvaylar 1869'da Konstantin Krepano Efendi'nin Dersaadet Tramvay Şirketi'yle işlemeye başlamıştı. İlk atlı tramvaylar Azapkapı-Galata, Aksaray-Yedikule, Aksaray-Topkapı ve Eminönü-Aksaray hatlarında çalışıyordu. Balkan Savaşı sırasında tramvay atları orduya alınınca İstanbul'da 1 yıl tramvay çalışmamıştı.

13 AĞUSTOS 1956

Ortaokul 1. ve 2. sınıflara din dersi kondu. Velileri istemeyen öğrenciler, din derslerinden muaf tutulacaklardı. İktidara geldiğinde Demokrat Parti'nin din derslerini müfredata koymadan önceki icraati Türkçe ezanı kaldırmak olmuştu.

20 AĞUSTOS 1982

Bülent Ecevit ikinci defa hapse girdi. Liderlere getirilen konuşma yasağına uymamıştı. 'Karaoğlan' 2 ay 27 günlük cezasını Ankara Ulucanlar'da doldurdu. Gardiyanlara göre volta atmayı pek bilmiyor, avluda iki yürüyüp kitabının başına dönüyordu.

21 AĞUSTOS 1986

Kamerun'da Nyos Gölü patladı. Volkanik göl, dibinde yıllar içinde biriken 1.6 milyon ton karbondioksiti büyük bir patlamayla salıverdi. Açığa çıkan zehirli gaz 25 kilometre kare çapındaki neredeyse tüm canlıları, 1700 kişi ve 3000 koyunu (çoğunu uykusunda) öldürdü.

22 AĞUSTOS 1543

Barbaros Hayreddin Paşa, Nice'i aldı. Fransa Kralı I. François ve Kanunî Sultan Süleyman Akdeniz'deki savaşlar için ittifak yapmışlardı. Eskiden Fransa'ya bağlı olan Nice ise o sırada Roma Cermen İmparatorluğu himayesine geçmişti. Söylentiye göre kuşatma sırasında Catherine Ségurane adında bir kadın surlara çıkarak Fransız askerlerine cesaret vermiş, bu olay Osmanlı ordusunda neredeyse geri çekilmeye varacak büyük bir şaşkınlığa neden olmuştu.

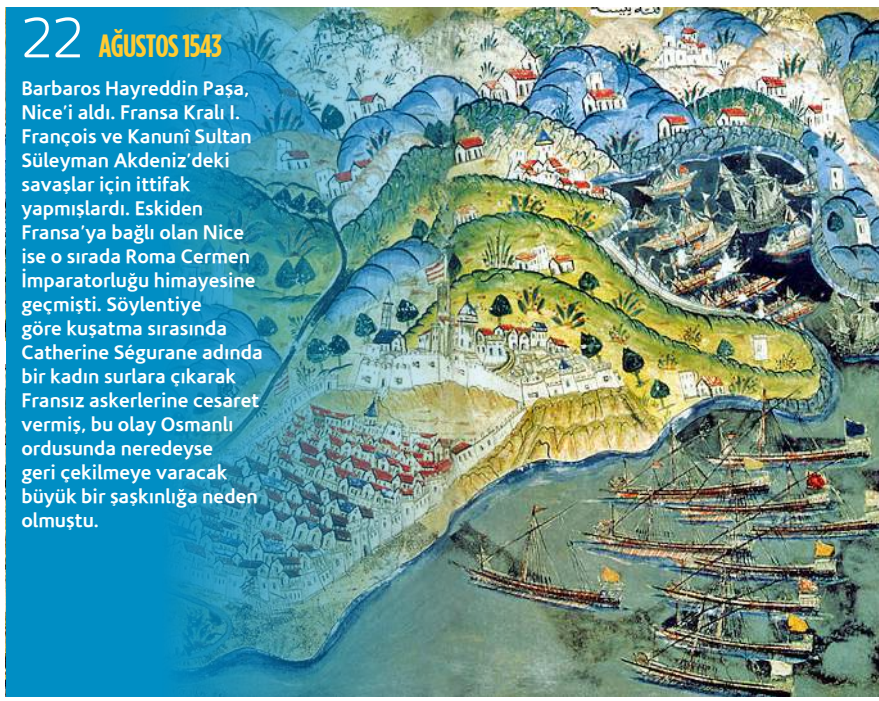

27 AĞUSTOS 1896

Tarihin en kısa savaşı başladı. Zanzibar'da İngilizlerin tahta oturttuğu sultan ölünce, yerine geçen yeğeni İngiliz sömürgesine başkaldırma "densizliğinde" bulunmuştu. 38 dakika süren savaşta 500 Zanzibarlı öldü, 1 İngiliz askeri yaralandı.

28 AĞUSTOS 1898

Kimyager Caleb Bradham'ın karbonatlı su, şeker, vanilya, uçucu yağlar ve kola fındığından mamul içeceğinin yeni adı, içerdiği pepsin enzimine ithafen "Pepsi Cola" oldu. Önceleri 'Brad's Drink' adıyla çıkan içecek, midevi bir ilaç olarak satılıyordu.

04 AĞUSTOS 1945

Rusya, Moskova'daki ABD elçiliğine armalı bir duvar süsü hediye etti. Altı yıl sonra bir radyo operatörü bir kanalda elçilikteki gizli konuşmaları duyana kadar armanın bir 'böcek' olduğu anlaşılmadı. Cihazı "teremin"i de bulan Leon Theremin icat etmişti.

05 AĞUSTOS 1962

Norma Jeane Mortenson ya da Marilyn Monroe yatağında ölü bulundu. Seven Year Itch, Gentlemen Prefer Blondes, Some Like It Hot filmleriyle ünlenerek 1950'lerin seks sembolü haline geldi. 'Sarışın bomba'nın ölümü etrafında, yüksek dozda ilaç almış olmasından, Başkan Kennedy'le olan ilişkisi yüzünden CIA tarafından icabına bakılmasına kadar çeşitli söylentiler dolaşıyor.

09 AĞUSTOS 1942

1 yıldır kuşatma altında olan Leningrad'da Şostakoviç'in 7. Senfonisi ilk defa seslendirildi. Şehirdeki orkestralar dağılmış, müzisyenlerin çoğu ölmüştü. Zar zor toplanabilen 15 müzisyenin ilk provası açlık ve bitkinlik yüzünden 15 dakika sürdü.

10 AĞUSTOS 1893

Rudolf Diesel üç metrelik demir silindirli, volanlı dizel motorunu halka tanıttı. Buharlı makineden daha randımanlı çalışan motoru, küçük esnaf sanayi devleriyle rekabet edebilsin diye geliştirmişti. Ama dizel motor önce endüstri devlerince benimsendi.

11 AĞUSTOS 1979

İngiliz rock grubu Led Zeppelin kendi ülkelerindeki son konseri verdi. Hertfordshire'daki tarihî Knebworth House'da gerçekleşen festivalde çıktıkları konser, grubun efsanevi davulcusu John Bonham'ın 1980'de ölmeden önce birlikte verdiği son İngiltere konseri oldu.

15 AĞUSTOS 1551

Turgut Reis, Murad Ağa ve Sinan Paşa, Kanuni'nin emriyle Trablusgarp'ı fethettiler. Turgut Reis beş yıl sonra Trablusgarp Beylerbeyi oldu. Osmanlı yönetiminde iki Trablus vardı; karışmaması için birine Trablus-ı Garb diğerine Trablus-ı Şam deniyordu.

16 AĞUSTOS 2009

İlk kadın mimarlarımızdan Mualla Eyüboğlu Anhegger 90 yaşında öldü. Ağabeyi Sabahattin Eyüboğlu ve İsmail Hakkı Tonguç'la köy enstitülerinin kuruluşunda ve Topkapı Harem Dairesi restorasyonunda çalıştı. Bedri Rahmi Eyüboğlu da kardeşiydi.

17 AĞUSTOS 1987

Steffi Graf, Chris Evert'i yenerek teniste dünya kadınlar sıralamasında ilk sıraya yerleşti. 'Fraulein forehand' 1997'de Martina Hingis'e yenilene dek 377 hafta 1 Numara'da kaldı. Graf 1 yıl içinde dört Grand Slam ve bir olimpik madalya kazanan tek tenisçi.

18 AĞUSTOS 1958

Ahmet Emin Yalman, *Tan* gazetesinde halkın Atatürk'ün hasta olduğunu bilmesi gerektiğini yazdı. Hastalığın ciddiyeti yakın zamanda kavranmış, paniğe yol açmasın diye gazetelerin bu konuda yazması yasaklanmıştı. *Tan* 1.5 ay süreyle kapatıldı.

19 AĞUSTOS 1934

Hitler cumhurbaşkanı ve şansölye olmak için referandum düzenledi. Sandıklara giden seçmene askerler eşlik etti, kabinlerin üzerinde "buraya hainler girer" yazılarak halk açık oya zorlandı ve geçersiz oylar "evet" sayıldı. Sandıktan "evet" çıktı.

23 AĞUSTOS 1973

Jan-Erik Olsen, Stockholm'de bir bankada dört kişiyi rehin aldı. Altı gün süren hadise boyunca rehineler soyguncuyla yakınlaşmaya ve kurtarılmaya karşı koymaya başladılar. Rehinelerin kendisini kaçıranlara sempati duymasına "Stockholm Sendromu" deniyor.

24 AĞUSTOS 1516

Osmanlı ve Memlûk orduları arasında Mercidabık Savaşı gerçekleşti. Osmanlıların zaferiyle biten savaş Memlûk Sultanlığı'nın sonunu hazırladı. Suriye, Lübnan ve Filistin'i topraklarına katan Osmanlılara, Ortadoğu ve Mısır'ın kapıları açıldı.

25 AĞUSTOS 1965

Beatles hayranı iki kadın kiraladıkları bir helikopterden grubun California, Beverly Hills'de kalmakta olduğu evin yüzme havuzuna atladılar. Los Angeles polisi evin bulunduğu çevreyi uçuşa yasak bölge ilan etti.

26 AĞUSTOS 1768

Darphane'de yeni basılacak paralar için açılan yarışmada heykeltraş Mesrur İzzet Durum birinci oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında pek çok madeni para, pul ve madalyayı tasarlamıştı. "Manda gözü" diye bilinen büyük 25 kuruş da onun elinden çıkmıştı.

29 AĞUSTOS 1526

Mohaç Muharebesi gerçekleşti. Sadece iki saat süren muharebede Osmanlı ordusunun seyyar toplarla Macar süvarilerini dağıtması savaşın kaderini belirledi. Macaristan'da şanssız insanlar hâlâ "üzülme, Mohaç'ta bundan fazlasını kaybettik" diye teselli ediliyor.

30 AĞUSTOS 1957

İlk kadın jet pilotu Leman Bozkurt Altınçekiç mezun oldu. Kadınların orduya alınması kararı çıktığında İzmir Hava Harp Okulu'na girmişti. Eskişehir'de jet pilotu eğitimini tamamladıktan sonra F-84 ve T-33 jetlerle dokuz yıl boyunca uçtu.

31 AĞUSTOS 1897

Thomas Edison kinetoskopun patentini aldı. İlk film makinesi sayılan cihazı Edison'un asistanı William Dickson geliştirdi. İlk telifli film 'Fred Ott'un Hapşırığı'nı da Dickson çekmişti. Bu kısa filmde Fred Ott enfiye çekiyor, sonra da hapşırıyordu.

TREN KAZALARINDA BİLANÇO ÇOK AĞIR

Demir mezarlar sardı anayurdu dört baştan!

Türkiye son olarak Çorlu yakınlarında meydana gelen ve 24 vatandaşımızın ölümüne, 318 kişinin yaralanmasına neden olan tren kazasıyla sarsıldı. Dünyada üçüncü yüzyılını yaşayan demiryolu taşımacılığı, kaza sonucu ölümlerin oranı bakımından havayolundan sonra en güvenli olanı. Ancak ülkemizde son 76 yıldaki 74 tren kazasında 600'den fazla insanımız öldü (*Hürriyet*), iki bine yakın kişi yaralandı.

HASAN SELÇUK TURAN

Türkiye tarihinin en büyük kazası

1957 Ekim'indeki Türkiye tarihinin en büyük tren kazası İstanbul Yarımburgaz'da iki trenin kafa kafaya çarpışmasıyla meydana gelmişti. Seçime 1 hafta kala yaşanan kaza, o dönem siyasi tartışmaların gölgesinde kalmıştı. Kazadan hemen sonra olay yerine ulaşan fotomuhabiri Ara Güler, bu olağanüstü fotoğrafı çekmişti.

Ulaşım-ulaştırma ve insan taşımacılığı yüzyıllar boyu gelişim gösterip çok daha insani noktalara erişse de, dikkatsizlik ve ihmalkârlıklar insanlığa en ağır trajedileri yaşatıyor. Temmuz başında Çorlu'da yaşadığımız facia bunun son örneği. Demiryolunun Türkiye'deki 162 yıllık tarihinde, özellikle son 76 yılda meydana gelen ölümlü kazalar dikkati çekiyor.

Demiryolu ulaşımının hikayesi 1800'lerin başında İngiliz bir maden mühendisi ile bir maden sahibinin iddialaşmaları üzerine doğmuştu. 6 Şubat 1804 günü Tram-Waggon adlı bir lokomotif 10 tonluk demir yükü ve ayrıca 70 yolculu bir arabayla Cardiff'ten hareket etti. 16 kilometrelik Pennydarran-Cardiff yolu, beklemeler ve tamirler ile birlikte tam beş saat sürünce, hayvanlar ile sağlanan ulaştırmanın gerisinde kalmıştı.

İlk deneme böylece başarısız görülse de ok yaydan çıkmıştı bir kere. Sonrasında

dünya hızla buharlı makinenin ve demiryollarının egemenliği altına girecekti. "Raylar üzerinde bir ya da birkaç lokomotif tarafından çekilen veya itilen vagonlar" prensibi, sanayi devriminin tüm dünyayı sarmasını sağladı. 19. yüzyıl, demiryollarının altın çağıydı. İngiltere'de 1830'lara doğru demiryolu kullanımı yaygınlaşmıştı. 1831'de ABD'de, 1832'de Fransa'da, 1835'te Belçika ve Almanya'da, 1837'de Rusya'da ve 1848'de İspanya'da demiryolu kullanılmaya başlandı.

Osmanlılar da bu sürece zaman kaybetmeden adapte olmaya çalıştı. 1854'te Kahire-İskenderiye ve 1856'da İzmir-Aydın hatlarıyla Osmanlı Devleti demiryoluyla tanışmış oldu. Osmanlı döneminde 8.619 km demiryolu inşa edildi; bunun daha sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan kısmı 4.136 kilometreydi.

1923-1940 arasında 3.359 km, 1940-1960 arasında 600 km demiryolu inşa edilmişti. 1961'de ilk Türk buharlı lokomotifleri Karakurt ve Bozkurt yola çıktılar. Sonraki yıllarda demiryolu yapımına devam edildi. Zamanla buharlı trenlere dizel trenler eşlik etti daha sonra elektrik teknolojisi rayları fethetti.

1960'dan 2003'e 847 km ve 2003-2016 arasında 1.805 km demiryolu yapıldı.

Demiryolları, haliyle irili ufaklı kazaları da beraberinde getirecekti. Kazalar tüm dünyada vuku bulmaktaydı ancak bizdeki bilanço, özellikle son yıllarda oldukça ağır. Son 10 yıldaki tren kazalarında Türkiye'deki ölüm oranları Avrupa Birliği ülkelerindeki kazaların çok üzerinde. Oysa ulaşım tarzları arasında taşınan

Son facia

Geçen Temmuz ayında Çorlu yakınlarında yaşanan tren faciası, demiryolları kazalarında da yakın tarihten ders almadığımızı ortaya koydu.

yolcu ve kaza sonucu ölümlerin oranı çıkarıldığında havayollarından sonra en emniyetli olanı yine de demiryolu.

Yirmi yıl önce (3 Haziran 1998) Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde meydana gelen hızlı tren faciası Avrupa açısından son yılların en büyüğüydü. Tekerlek parçalanması nedeniyle gerçekleşen kazada 287 yolcunun 181'i öldü. Olay, Almanya tarihinin en büyük tren kazası ve dünya genelinde en büyük hızlı tren kazası olarak geçti.

Dünya tarihinin en büyük ve en çok ölümün gerçekleştiği tren kazası ise 2004'te Sri Lanka'da meydana geldi. Tsunami'nin etkili olduğu kazada 1700'den fazla kişi ölmüştü. Ondan önceki büyük facia 500 ila 800 arasında kaybın meydana geldiği, 300 civarında cesedin kaybolduğu 1981 Hindistan kazasıydı.

Ülkemizde 1942'deki Bor kazasıyla başlayan (16 ölü, 21 yaralı) ölümlü büyük tren kazaları, günümüze kadar uzandı. En sonuncusunu maalesef 8 Temmuz'da Çorlu yakınlarında yaşadık. 24 kişi öldü, 318 kişi yaralandı. Kaza günü yayın yasağı ve bazı haberlere erişim engeli getirildi. Edirne-Halkalı seferini yapan banliyö treninin, "Tekirdağ Muratlı-Balabanlı bölgesinde menfez kesitinin yetersiz ve menfez üstüne yapılan dolgunun niteliksizliği nedeniyle sel sularının menfezde yer alan toprak dolguyu boşaltması ve raylarının askıda kalması ve kırılması ile vagonların raydan çıkması" sonucu kaza yaptığı bildiriliyor. Ancak değil ölümlü tren kazalarının Japonya'daki gibi sıfıra indirileceğinin, aynı hataların bir daha yapılmayacağının garantisini de kimse veremiyor.

BÜYÜTEÇ

TÜRKİYE TARİHİNDEKİ EN BÜYÜK TREN KAZALARI

1945 - Hayvan yüklü tren ile yolcu treni birbirine girdi

7 Ekim Pazar günü saat 02.00 civarında Erzincan'ın Bağıştaş ilçesinde istasyona 3-4 km mesafede iki tren çarpıştı. Kasaplık hayvan yüklü bir marşandiz ile yolcu katarının birbirine girdiği kazada 40 kişi ve çok sayıda hayvan öldü. 12 vagonun parçalandığı, enkazın kaldırılmasının iki gün aldığı kazaya yolcu katarının şeftreniyle makinistinin, İliç istasyonu hareket memurundan emir almadan ve istasyon memuruna 'föy dö marş'ı imzalatmadan hareket etmeleri sebep olarak görüldü.

Feci tren kazası tafsilâtı

12 vagon parçalandı, 40 ölü, 32 yaralı var

Kazaya, Erzurum'dan gelmekte olan trenin hareket memurundan emir almadan yola çıkması sebeboldu

Günler Geçerken

Kazanın ardından yardım yine demiryolu ile ulaştırıldı. Son belirlemelere göre sayıları 32 olan yaralılar Sivas ve Erzincan hastanelerine yerleştirildiler. Kaza yerine giden Cumhuriyet gazetesi muhabiri tanıklıklarını şöyle anlatmıştı: "Hiç kimse manzaranın bu kadar feci olabileceğine ihtimal vermiyordu; kazanın vuku bulduğu yer, çarpışan iki katara bir mezar olmuştu sanki… Tahmin ve tasavvurun çok fevkinde feci bir manzara ile karşılaşılması imdat treninden inenlerin çenelerini kilitlemişti. Hiç kimse yanındakine bir şey söyleyemiyor, bir şey soramıyordu… Parçalanmış vagonlar altından iniltiler geliyor, yol arkadaşının adını bağırarak, onun hayatı hakkında malumat edinmeye çalışan yaralı sesleri duyuluyordu".

1952 - Fren patlaması sonucu 51 vagon paramparça oldu

Adana ile Ulukışla arasında sefer yapan yük katarı 17 Mayıs günü saat 12.00 sıralarında Durak-Bucak istasyonları arasında fren patlaması dolayısıyla devrilince katara bağlı bulunan yolcu vagonu ve diğer vagonlar parçalandı. Tam 51 vagonun 5 kilometrelik alanda etrafa savrulduğu kazada 32 kişi öldü 22 kişi yaralandı. Kaza sonrası bölgedeki köylüler yaralıların hastaneye ulaştırılmasında etkin rol oynadı.

1957 - İhmalin getirdiği kafa kafaya çarpışma

20 Ekim 1957'de saat 22.18'de İstanbul Ispartakule ile Yarımburgaz arasında Sirkeci'den Edirne'ye giden ekspres ile Edirne'den hareket eden motorlu tren çarpıştı. 95 kişinin öldüğü, 150 kişinin yaralandığı feci kazanın perde arkasında Yarımburgaz ve Ispartakule istasyon memurlarının aynı hat üzerinde trenlerin ikisine birden yol vermesi vardı. Bunun üzerine Edirne'den hareket eden motorlu trenin zaman zaman duraksadığı için son sürat ile hareket halinde olması frenleri etkisiz kıldı. İki istasyon arası ray hattında eğimli bir mevkide kaza meydana geldi. Kaza sonucu vagonlar "akordeon gibi" içiçe geçmişti. Kısa süre sonra başlayan yağmur kurtarma işini güçleştirmişti.

1961 - Arıza halindeki trene bir başka tren çarptı

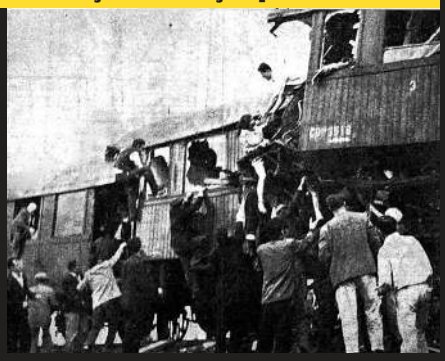

1 Mayıs günü İstanbul Maltepe ve Kartal arasında Kurtalan Postası'yla banliyö treni çarpıştı. Kartal'ı geçtikten sonra freni boşalan Kurtalan Postası, otomatik fren tertibatı ile kendi kendine durmuştu. Saat 18.05'i gösterirken banliyö treni hızlı bir şekilde gelip bu trene bindirdi. Cevizli istasyonundaki kazada 15 kişi öldü, 70 kişi yaralandı.

1972 - Kazazedeler yanarak can verdi

Eskişehir-Gökçekısık'ta 31 Ekim günü meydana gelen kazada yine iki tren birbirine çarptı. Yolcuların bir kısmı devrilen vagonların altında kalarak bir kısmı da çıkan yangında yanarak can vermişti. 38 ölü, 90 yaralı vardı. Kazadan sağ kurtulan dizel lokomotifin makinisti "Bize yol verildi, yürüdük. Kaza çok fena yerde, virajda oldu. Birbirimizi görecek durumda değildik" demişti.

1979 - Ankara'da dört gün arayla iki kaza

Ankara dört gün arayla iki büyük tren kazası yaşamıştı. 5 Ocak ve 9 Ocak'ta yaşanan kazalarda toplamda 49 kişi öldü; yaralanan sayısı 200'ü aştı.16 kişinin öldüğü ilk kazada Esenkent istasyonunda Anadolu Ekspresi duramayarak istasyonda bekleyen Boğaziçi Ekspresi'ne çarpmıştı. Kazada makinistler de hayatını kaybetmiş, kayıtlarda ise kaza sebebi "tespit edilememişti". İkinci kaza daha acıydı. Behiçbey istasyonunda arıza dolayısıyla bekleyen trene kırmızı ışığa uymayan bir başka tren çarpmış ve kaza sonrası yangın çıkmıştı. Çarpan trenin sağ kurtulan makinisti kazadan sorumlu tutulmuştu.

1980 - Van Gölü Ekspresi yolculara mezar oldu

7 Haziran'da Kayseri'den Sivas'a giden yük treninin Sarıoğlan-Tuzhisar istasyonları arasında Van Gölü Ekspresi'ne çarpmasıyla meydana gelen kazada 25 kişi öldü. Yine yangın çıkmış ve insanlar yanarak can vermişti; bu nedenle kimlik tespitinde zorluklar yaşandı. Kaza üzerine Devlet Demir Yolları yetkilisi "kazanın fren boşalmasından kaynaklandığını" söylemişti. Sağ kurtulan bir yolcunun "Çarpışmadan hemen sonra trenden cam ve kapıları kırarak dışarı çıktık. Kazada trenin ön kısımları yanmaya başladı, bu arada yolcu taşıyan iki vagon da cayır cayır yanmaktaydı. Gözlerimizin önünde yanan yolcuların kurtarma olanağı yoktu" demişti.

2004 - Hızlı tren virajda raydan çıktı: 41 ölü

22 Temmuz'da Ankara-İstanbul arasında 'hızlandırılmış tren' seferini yapan Yakup Kadri Karaosmanoğlu adlı tren Pamukova'da raydan çıkmış, toplam 230 yolcudan 41 kişinin ölümüne, 89 kişinin de yaralanmasına sebep olmuştu. Mekece İstasyonu'ndan sonra 345 m yarıçapındaki dönemece 80 km hız limitine uymayıp 132 km hızla giren trenin ikinci vagonunun sol tekerleği raydan çıkmış, buna bağlı olarak diğer vagonlar da denge kaybederek yan yatmıştı. Raporda, kaza yerinde makinistler için uyarıcı işaret ve tabela bulunmadığı, toplam yolculuk için verilen 5 saat 15 dakikanın ve uygun olmayan altyapının da kazayı etkileyen faktörlerden olduğu belirtilmişti.

2008 - Hızlı tren kaza yaptı, dokuz yolcu hayatını kaybetti

27 Ocak günü İstanbul-Denizli seferini yapan Pamukkale Ekspresi'nin dört vagonun devrilmesiyle meydana gelen kazaya ilk tespitlere göre iki rayın birleştiği yerdeki kırılma sebep oldu. Kütahya-Afyon istikametinde Çöğürler-Değirmenözü arasındaki kazada dokuz yolcu öldü, 37 kişi yaralandı. Kazazede yolcular bu kez donma tehlikesi yaşadılar.

Örümcek Adam'ın içindeki insan öldü

STEVE DITKO

Ünlü çizgiroman kahramanının çizeri Steve Ditko, geçen ay New York'taki evinde ölü bulundu. İlk defa 1962'de Marvel tarafından yayımlanan Örümcek Adam'ın çizeri Ditko, çok uzun zamandır inzivaya çekilmiş, fotoğraf çektirmeyen, kendisini gizlemiş bir sanatçıydı. Örümcek Adam fikrini bulan, hikayelerini yazan ve bu kahramanı dünya çapında bir "kült" haline getiren Marvel'in patronu Stan Lee –kimilerine göre örümcek- ise 96 yaşında ve gayet sağlam. İşte çizgiroman tarihinin belki de en karmaşık hikayesi.

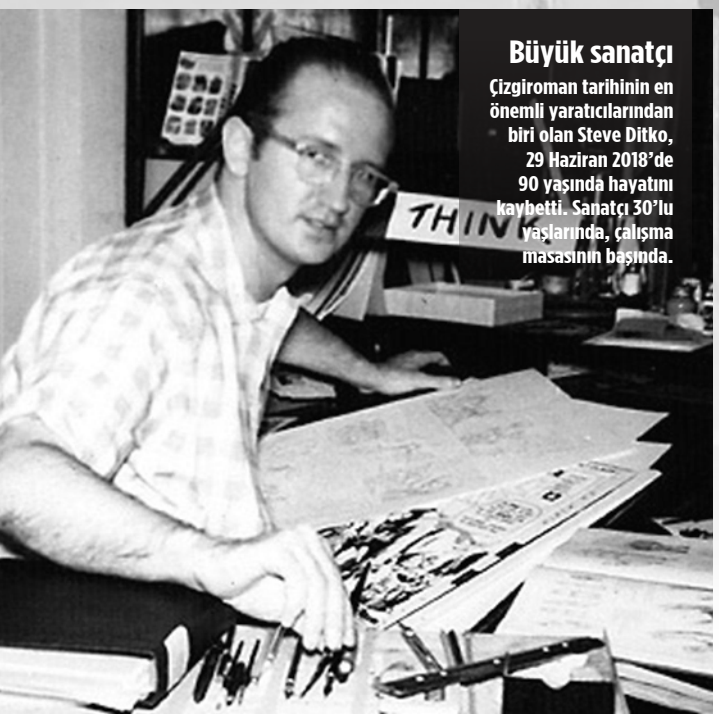

Büyük sanatçı
Çizgiroman tarihinin en önemli yaratıcılarından biri olan Steve Ditko, 29 Haziran 2018'de 90 yaşında hayatını kaybetti. Sanatçı 30'lu yaşlarında, çalışma masasının başında.

MURAT BAŞEKİM

Bir münzeviye karşı dünyanın en popüler adamı.

Steve Ditko ve Stan Lee.

Onlarınki tam çizgiromanlara yakışacak bir hikaye...

İki kardeş düşünün; kan bağı ile gelen bir kardeşlik değil, daha ziyade mesleki ittifak gereği bir dayanışma kardeşliği. Sonradan yolları ayrılacak iki kardeş. Biri yazar, biri çizer. 1950'lerde Marvel bugün bildiğimiz multimedya devi değildi. Kardeşlerden Stan Lee ise bildiğimiz sevimli büyükbaba olmaktan (bugün 96 yaşında) uzaktı. Marvel'ın 2. Dünya Savaşı'nda Captain America'ya, Hitler'in burnuna kroşe patlattırdığı günler geçmiş, çizgi roman satışları yavaşlamış, Marvel'ı ayakta tutan tek şey, 'GORR', 'BLOB', 'FIN FANG FOOM' gibi tuhaf isimler verdikleri "B-filmler"e yakışır dev canavarlara ait ucuz çizgi romanlardı.

Rakip firma DC Comics ise ünlü Superman karakteri ile 1 milyonluk satışları bile görüyordu.

Bu iklimde Stan Lee'nin tek derdi, dergilerini satmaktı. Bunun için kendince formüller geliştirmiş, reçeteler benimsemişti. Örneğin hareketsiz başlayan öyküleri değiştirtiyor, daha kinetik başlangıçlar ile okuyucuyu oltaya takmaya çalışıyordu. Yıllar sonra Roy Thomas'a tembih

Ditko'nun Örümcek Adam'ı

Kas yığını süper kahramanların yanında çelimsiz kalan Ditko'nun Örümcek Adam'ı, kendisini çizgiroman alemine çizerin alamet-i farikası anatomik deformasyonlarıyla kabul ettirmişti.

edeceği gibi, Barbar Conan dergisinin kapağına kafatası/iskelet resmettirdiği sayılar, her ne hikmetse daha çok satıyordu.

Lee'nin reçetelerinin geçerliliği tartışmalı ama, bu koşullarda popülerlik formülünü bulduğu kesin. Bunlardan ilki, DC'nin "Yunan Panteonu" ile "Yuvarlak Masa Şövalyeleri"-nin karışımı olarak tasarladığı "Adalet Birliği"(Justice League) projesine cevap niteliğindeki Fantastic Four (Fantastik Dörtlü) oldu.

"Marvel yöntemi"ne göre Lee, çizerine hikayeyi genel olarak tarif ediyor; çizer tüm detayları ve dizaynları oluşturup öyküyü kare kare betimliyor, son aşamada da büyük bir canlılıkla bu sayfalara diyalog yazıyordu.

Fantastik Dörtlü'nün çizeri Jack Kirby idi (Kirby her ne kadar X kuşağı çocuklarının gözünde kaba ve çirkin hatlı çizimlere sahip görünse de çizgiroman tarihinde önemi büyüktür; çünkü kahramanların ve canilerin çizgiroman karesindeki kinetik dinamizminin yaratıcısıdır. Kirby'den önce, örneğin 1930'lardaki halleri ile Süpermen veya Yarasa Adam, cılız ve donuk kartpostallar gibidir. Ufak, önemsiz, statik figürlerdir. Jack Kirby ise sayfaya hareket, drama, panelin dışına taşacakmış gibi savrulan yumruklar, hız ve darbe efektleri ekleyerek çizgi roman sanatını görsel anlamda bir üst seviyeye taşımıştır). Ne var ki zaman içinde Kirby, Lee'nin bir takdimci, hatta bir şovmen olarak ön plana çıkma çabalarından rahatsız olmuş, iş yükü ile ücreti arasında haksızlık olduğunu ileri sürmüş, gitgide hoşnutsuz olarak Marvel'dan uzaklaşmıştı (Dahası Kirby, özellikle Fantastik Dörtlü'deki nice hasmın ve karakterin

kendi tasarımı ve buluşu olduğunu iddia etmiştir).

Bugün milyon dolarlık değerlere sahip karakterlerin görsellikleri, tasarımları mı önemli, yoksa sesleri/mizaçları yani bir bakıma ruhları mı? Bu karakterlerin, Hollywood sayesinde hasılat rekorları kıran serüvenlerindeki olay örgüleri mi önemli, yoksa o olayların merkezindeki bakış açıları, benlikleri ve sesleri mi? Bu soruların cevabına göre bugün geriye baktığımızda esas kreatif övgüyü Stan Lee'ye veya onun küskün ve yabancılaştırılmış çizerlerine yöneltmemiz gerekecek.

Lee'nin Fantastic Four'dan sonraki teşebbüslerinden olan Örümcek Adam'ın (Spider-man) çizeri Steve Ditko'ydu. Bir fikir tomurcuğu olarak bu karakteri ilk kez bulduğunda yayımcısı Martin Goodman'a konuyu açan Stan Lee önce hoşnutsuzluk ile karşılaştı. Goodman'ın bu yeni karakterin konsept ve teması ile ilgili kaygıları vardı: Kişisel motif ve totemi, sekiz bacaklı bir haşarat olan bir karakterin okuyucuyu tiksindirip iğrendireceğini düşünüyordu Goodman. Ne var ki birkaç sayı içinde haksız olduğu anlaşıldı. Okurlar Örümcek Adam'ı sevmişti. Takibeden on yıllar içinde Örümcek Adam dergisi, Fantastik Dörtlü, Hulk ve Barbar Conan çizgiromanlarından bile çok satarak şirketin amiral gemisi haline geldi.

Peki bu sihrin sorumlusu Stan Lee miydi, yoksa Örümcek Adam'ın ilk ve kimilerine göre en iyi çizeri olan Steve Ditko mu?

Bunun cevabını bulmak güç. Lee ile Ditko'nun işbölümünü nasıl paylaştığını bilmiyoruz. Ancak şunu söyleyebiliriz: Gerek Peter Parker'ın dünyası, yan karakterleri, huysuz gazeteci patronu J.J onah Jameson ya da komşu dergilerin Ben Grimm gibi komşu kahramanları; bir biçimde Stan Lee'nin bugün bile hissedebileceğimiz,sevimli mizacından, şirinliğinden, muzip

Münzevi dahi

Doctor Stange karakterinin de yaratıcısı olan Steve Ditko, 1970'ten beri basının karşısına çıkmıyordu. Röportaj vermeyi ve yarattığı kahramanların tanıtım kampanyalarına katılmayı reddediyordu.

İlk kez okur karşında

Örümcek Adam ilk kez 1962'de *İnanılmaz Fantezi – Amazing Fantasy* serisinin 15. nüshasında hayat bulmuş, bu sayı satış rekorları kırmış ve Ditko kendi serisi *İnanılmaz Örümcek Adam – The Amazing Spider-Man*'a terfi etmişti.

STEVE DITKO KİMDİR?

Kahramanlar yalnız ölür

Çizgiroman tarihinin Örümcek Adam, Doktor Strange gibi en ünlü figürlerini ete kemiğe büründürmüş Steve Ditko tutkulu, işine kendisini kaptırmış ve bundan dolayı oldukça yalnız bir sanatçıydı. Geçen Haziran sonunda Manhattan'da bir süredir yalnız yaşadığı evde ölü bulunduğunda ölümünün üzerinden iki gün geçmişti.

Ditko 1927'de Pensilvanya'da işçi kökenli, ilk jenerasyon Slovak göçmen bir ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası çelik fabrikasında yetenekli bir kalıp ustabaşı, annesiyse dört çocuklu evi çekip çeviren bir evhanımıydı. Çizgiromana ilgisi ona çocukluk çağında babasının gazetelerde okuduğu çizgi halinde yayımlanan öykü dizilerinden geçmişti (özellikle Hal Foster'ın *Romantik Şovalye – Prince Valiant* dizisinden). 1940'lı yıllarda yayımlanmaya başlayan Batman ise onun bu ilgisini daha da pekiştirdi.

Yaşadığı Johnstown kasabasındaki liseden mezun olduktan sonra 1945'te orduya yazıldı ve Almanya'da görevlendirildi. İlk çizimlerini Ordu gazetesi için yapan Ditko, 1950'de New York'ta Karikatürcüler ve İllüstratörler Okulu'na başladı. Daha sonra New York Görsel Sanatlar Okulu olacak bu kuruma adım atmasında en önemli etken, şüphesiz kendisini n de idolü, Batman'in çizerlerinden Jerry Robinson'ın burada ders veriyor olmasıydı.

Ditko'nun Marvel ile tanışması 1955'e denk gelir. 50'li yıllarda Marvel'ın öncüsü olan yayınevi Atlas'ta *Sırra Yolculuk – Journey to Mystery* serisinin 33. numarasında 4 sayfalık *Birtakım Değişiklikler Yapılacak (There'll Be Some Changes Made)* için çizerlik yapar.

Marvel'ın yönetmenliğini yapan Stan Lee, yayımcısından sıradan bir gencin süper örümcek güçlerine sahip Örümcek Adam'a dönüşeceği çizgiroman serisi için izni kopardığında, çalıştığı ilk çizer Ditko yerine onun önceden birlikte çalıştığı Kirby olur. Fakat Kirby çok "kahramanvari" bir karakter yaratarak Lee'nin kafasındaki düşünceyle uyuşmayan bir süper kahraman ortaya çıkarır. Bunun üzerine Lee aynı görevi Ditko'ya verir ve Ditko da Lee'yi oldukça tatmin eden, Örümcek Adam'ı bugünkü görünümüne kavuşturur.

Böylece Örümcek Adam ilk olarak 1962'nin Ağustos ayında İnanılmaz Fantezi – Amazing Fantasy serisinin 15. numarasında hayat bulur. Örümcek Adam'lı bu sayı satış rekorları kırar ve Örümcek Adam (dolayısıyla Ditko) rüştünü ispat etmiş şekilde kendi serisi olan İnanılmaz Örümcek Adam – The Amazing Spider-Man'a terfi eder. Ditko bu seride Örümcek Adam'la birlikte yine onun kadar efsanevi rakipleri Doktor Octopus, Kum Adam, Yeşil Cin gibi kötü karakterlerin de ilk çizeri olur.

Ditko yaratıcılığının zirvesindeyken Stan Lee ile bir anlaşmazlık sonucu 1966'da Marvel'dan ayrılır. Anlaşmazlık konusunda Stan Lee birtakım beyanlarda bulunmuş olsa da Ditko sessiz kaldığından, ayrılığın sebebi halen muammadır. Ayrılığın ardından başka yayınevlerinde çalışır ve daha sonra 1968'de Marvel'ın rakibi DC'ye transfer olur. Buradaki en önemli işi olan Hawk ve Dove çizgiroman serisinin yaratıcısı da yine kendisidir. 1998'de kendini çizgiroman endüstrisinden emekli eden Ditko, 60'lı yıllarda kendini kaptırdığı Ayn Rand'in objektivizm hareketinin etkisiyle iyice münzevi bir hayata geçer.

Ditko, 1929'daki Büyük Buhran döneminde yetişmişti. Blake Bell, Türkçe'ye çevrilmeyen biyografisinde (*Strange and Stranger: The World of Steve Ditko*) Ditko'nun çocukluğunu geçirdiği bu dönemde işçi kökenli bir aileden gelmesinin onu çizgiromana yönelmesine teşvik ettiğini savunur. Örümcek Adam'ın yaratıcısı 29 Haziran 2018'de hayata yalnız başına gözlerini yumduğunda, tüm çizgiroman dünyası anısını yaşatmak için seferber oldu.

Kerem Yalçıner

Arka plandaki süper-çizer

Örümcek Adam'ın ortak yaratıcısı ve Marvel aleminin popüler yüzü Stan Lee ile aralarının hangi nedenle açıldığını hiçbir zaman açıklamayan Steve Ditko'ya çizgiroman dünyasının J.D. Salinger'i sıfatı yakıştırılmıştı.

espri anlayışından bir şeyler taşıyor. Dolayısıyla aşırı uçtan eleştiren bazı kimselerin aksine Stan Lee, çizer ortaklarını dolandıran, onlar haketmedikleri bir yoksulluk içinde kıvranırken kendisi her yıl sırf Örümcek Adam karakterinden milyon dolar kazanan güleç bir dolandırıcıdan ibaret değil belli ki. Lee'nin karakterlere kattığı canlılık, nüans, zayıflık ve pathos olmasa, tüm bu karakterler, 60'larda yarattıkları ivmeyi bulamayacak, bugün bile 1930'lar ve 1940'ların tozunu taşıyan, hatasız, fazla düzgün ve bu yüzden (o dönem için) sıkıcı DC karakterleri gibi kalacaktı.

Peki ama Peter Parker'ın bildungsroman çalkantılarını, ergenlik anksiyetelerini, J. Jonah Jameson'ın özünde iyi kalpli huysuzluğunu ve daha nice nüansı Lee'nin anlatı sesine borçluysak, Steve Ditko'nun Örümcek Adam mirasındaki rolü, Örümcek Adam'a katkısı ne idi?

Ditko, Lee'nin kanlı canlı, üç değilse de iki boyutlu olabilen karakterlerini kendine özgü bir görsel dünyaya dökme başarısını göstermiş kişiydi. Ditko'nun Örümcek Adam'ı, her şeyiyle tam bir 1960'lar ürünüydü. Modern

çizgiroman okurunun alışık olduğu o estetik pozları veren, kostümünün altında bir genç adam değil bir vücut geliştirme şampiyonu olan, agresif, ve yapmacık, adeta hormonlu modern Örümcek Adam tasvirlerinden değildi Ditko'nun kahramanı. Onun betimlemesi ile Örümcek Adam, neredeyse ekspresyonist bir manifesto idi. Karakterin anatomisi cılız, gösterişsizdi. Öte yandan özellikle süper güçlü canilerle savaş sahnelerinde, Örümcek Adam'ın anatomisinde tamamen Ditko'nun tercihi ve kontrolünde tuhaf, belli belirsiz çarpıklıklar olurdu. Örneğin bacağında dizinin altından ayağına kadar olan kısım, olması gerekenden daha fazla bükülürdü; veya ayak bileği biraz da olsa imkansız bir açı ile bir çıkıntı oluşturur böylece ayağı, imkansız bir pozisyonda duvara yapışarak, karakterin amansız bir savaşın ortasında bile ufak bir dayanak ve avantaj edinmesini sağlardı.

İlk bakışta çizer hatası sanılabilecek bu kasıtlı yaklaşımlar, zamanla Ditko'yu kült bir çizer haline getirdi. Önce yadırganabilecek bu çarpıtmalar, Örümcek Adam'ın yeni kazandığı güçleri ile gelen, hakiki örümceklere özgü bir tür anatomik değişim, bir başkalaşma olarak yorumlandı. Hatta Ditko, modern Amerikan çizgi romanlarına Metamorfoz romanının ufak zerrelerini serpiştiriyordu belki, kimbilir...

Örümcek Adam'ın anatomisinde Kafkaesk bir başkalaşma olup olmadığı belli değilse de, dünyasının oldukça kendine özgü ve kasvetli olduğu söylenebilir. Steve Ditko Örümcek Adam'ın kemik ve eklem yapısını bükmekle kalmıyor, bir ekspresyonist ressam gibi onun dünyasının atmosferini, ambiyansını, iklimini de büküyordu. Steve Ditko'nun yorumuyla Peter Parker, sonradan en klasik yorum şablonunu oluşturacak o John Romita'nın yakışıklı Peter Parker'ı gibi değildi. Romita, kariyerine bir romans çizeri

Özgün ve kişilikli

Çağdaşı çizerlerden farklı bir üslubu olan Ditko'nun yayımlanan ilk çizgiromanı "*The Thing*"in kapağı, 1954 (Üstte). Örümcek Adam'ın görünümünün en önemli öğesi ağla kaplı kostüm ve maske de onun özgün fikriydi (altta).

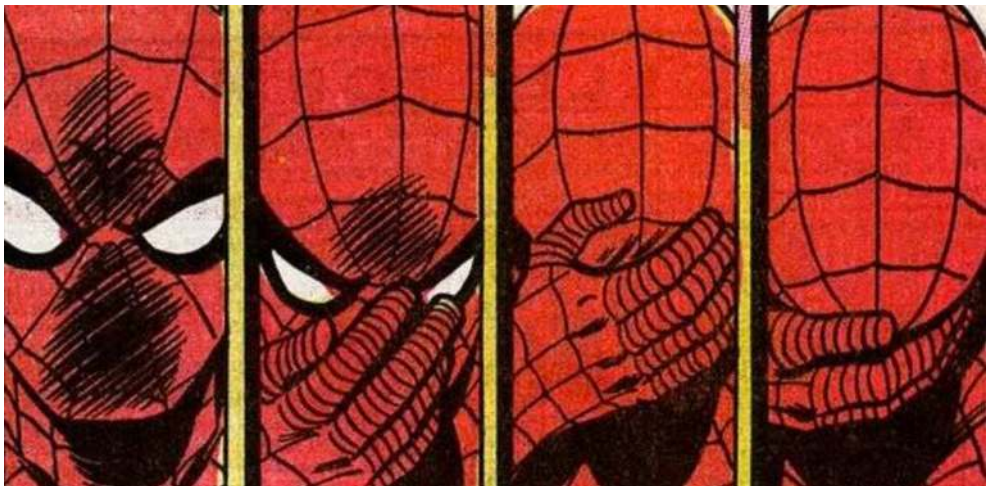

olarak başlamıştı. Ditko'nun ayrılışından sonra Stan Lee onu Örümcek Adam dergisine, o sıralar çizdiği aşk ve ilişkiler temalı çizgi romanlardan ayırıp getirmişti. Romita'nın tercihi bu yüzden daima bu unsurlara odaklanmak oldu. Öyle ki Örümcek Adam'ın bazı sayılarında anlatım kutusunun içinde Lee bile bunu dile getirir ve Romita'nın 'elinden gelse hiç durmadan güzel kızlar, yakışıklı oğlanlar, havalı arabalar ve danslar çizeceği'ni söyleyip ona takılır. Mary Jane ve Gwen Stacy bu yüzden güzel ve alımlı genç kadınlardır. İkisi de Peter'dan için için hoşlanmaktadır, ancak bu 1970'ler Peter Parker'ıdır ve Romita etkisinin estiği bir Marvel evrenidir.

Oysa Ditko'nun Peter Parker'ı koca gözlüklü, cılız, hımbıl, tam bir inektir. Cazibeye dair, en azından 1960'lar paradigmasına göre hiçbir unsur taşımamaktadır. Bu Peter Parker'ın dünyası daha loştur. İnsanlar ve nesneler duvara daha kocaman gölgeler akbettirir. Parker'ın yüzü daimi bir ıstırap ve kaygı halindedir. Lise hayatı eziyet içinde geçmektedir. Asla popüler olmamıştır; hoşlandığı kişi olan lisenin en popüler kızı Liz Allen ona ara sıra umut verse de elbette ki lisenin futbol starı Flash Thompson ile çıkmaktadır, sık sık Parker'ı tersleyip bozum eder. Ayrıca Parker'ın May Hala'sı her an bir sağlık problemi ile yığılacak kadar narindir. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi türlü yırtıcıları tematik totem edinmiş türlü türlü süper cani sosyopatlar, akbabalar, ahtapotlar, kertenkeleler, düşmanları olan bu 'Örümcek'e en olmadık zamanda saldırmak için fırsat kollamaktadırlar.

O halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Jack Kirby'nin dinamizm ve akışkanlık maharetine karşılık, Steve Ditko'nun Örümcek Adam'a, sayfaya kattığı nitelik, ambiyans, atmosfer ve nüans oldu. Kirby'nin dövüşen karakterlerinde çenelerde patlayan yumrukları "görürüz". Hareket çizgileri ve koreografi sayesinde canlılık sayfadan taşar. Oysa Ditko sayfasında tuhaf, loş bir tekinsizlik vardır. Bir terslik "hissederiz". Gerçeklik olması gerektiği gibi değildir; dünya hafifçe bükülmüştür. Karakterin iç coğrafyasının kasveti, çıkmazları, bozulmaları, dış coğrafyaya yansımıştır. Maskesiz hali, John Romita'nın kazanan güleç Peter Parker'ı değil, kaybeden, kaygılı, ezik bir Peter Parker'dır. Maskeli halinde ise amansız savaşlarında onu kıskıvrak yakalayan düşmanları ile savaşırken vücut dili, bir böceğin kıvranan imkansız anatomisinden izler taşır.

Bugün seyircilerin son dönem Marvel filmlerinde gör-

Örümcek Adam'ın görünen yüzü

Çizgiroman evreninin ilahı ve Marvel'in babası kabul edilen, birçok ünlü çizgi kahramanın yaratıcısı, yayımcı ve yapımcı Stan Lee (96), Ditko'nun ardından "çizgiroman endüstrisinin gelmiş geçmiş en büyük ustalarındandı, yeteneği inanılmazdı" açıklamasını yaparak, eski çalışma arkadaşının hakkını teslim etti.

düğü, çizgiroman okurlarının ise uzun zamandır aşina olduğu, Örümcek Adam'ın maskesindeki gözlerinin belli anlarda kısılması efekti bile Ditko'nun icadıdır. Herşeyi ile 1960'lar Steve Ditko estetiğinin damgasını taşıyan bir nüanstır bu.

Sinemadaki tasvirlerine bakacak olursak 2000'lerde boy gösteren Sam Raimi'nin filmleri, her yönüyle 1970'lerin Örümcek Adam'ı ambalajındaydı. Romita tasviri gibi daha kalın, kaslı, hantal, ekranı/sayfayı dolduran bir Örümcek Adam betimlemesidir bu. Yaşadığı olaylar da çoğunlukla 1970'ler tınısı taşır. 2010'ların ilk yarısındaki Örümcek Adam filmleri ise daha ziyade çizgiromanlardaki "ultimate Spider-man" tasvirlerine yakındır. Buradaki Peter Parker modernize edilmiş ve milenyum kuşağına yaklaştırılmış bir ergendir. Artık omuzlarında hırkaları olan Doris Day kılıklı, saçlı kızlarca terslenen gariban bir 1960'lar ineği değil; kısmen keyifli, tatlı-sersem bir hipster'dır bu Peter Parker (Belki bu yorumdan belki başka sebepten bilinmez, en hızlı çöpe atılan Örümcek Adam film serisi bu olmuştur).

Son dönemde ise "Civil War" ve "Homecoming" filmleri ile yeni bir Parker görmekteyiz ekranda. Yaşlı ve kaygılı olması gereken (ve Marissa Tomei olmaması gereken) May Yenge tasviri ile radikal bir farklılık göstermese de, Peter ve onun maskeli hali açısından bir kez daha Ditko yorumuna, ilk haline dönmüş görünüyor karakter. 21. yüzyıl hassasiyetlerine uygun bir şekilde Afro-Amerikalı kılınıp artık Doris Day'e pek de benzemeyen Liz Allen, bir kez daha Parker ile lise

ANALİZ

DITKO'NUN ÖRÜMCEK ADAMI

Ergen ve ezik çocuğun süper kahramanlık destanı

Stan Lee Örümcek Adam'ı, sokakta görsek bizimle "abi" diye konuşacağı aşikâr olan, kendi halinde, akıllı uslu ergenlerden biri olarak tasarlamıştı. O, yeniyetme, gözalıcı kostümüyle sokağa çıkıp kötülerle savaşıyor, kimse de onun kim olduğunu anlamıyordu. O dönem Batı'daki global popüler kültür, Soğuk Savaş'ın etkisi altındaydı ve serüven edebiyatı, "dünyanın son anda kurtarılması" fikrine dayanıyordu.

LEVENT CANTEK

Türkiye'de çizgiromanın yaygınlaşması 1930'lu yıllara denk gelir. Fransızları modelleyerek çıkardığımız çocuk dergilerimizde, Flash Gordon, Brick Bradford, Jungle Jim, Mandrake gibi kahramanlarla karşılaşırız. Turhan Selçuk, Suat Yalaz veya Şahap Ayhan gibi öncü çizerlerimiz, o çizgiromanları okuyarak büyülenen çocuklardandır. Hemen hepsi etkilendikleri çizgiromancıları sayarken o dönemin Amerikan çizgiromanlarından ve onların yaratıcılarından bahsederler. Üstelik bu konuda yalnız değillerdir. Durum Fransa'da da, İtalya'da, Arjantin'de de aynıdır.

Hollywood nasıl ülke kültürlerine sirayet ederek yerli üretimleri biçimlendirmişse, dünyada çizgiromanın yaygınlaşmasını sağlayan, Amerikalıların "golden age" dedikleri dönemin ürünleri olan, reel çizgili, serüven temalı hikâyeler aynı yoğunlukta bir etki yaratmıştır. Ülke çizgiromanları hemen her yerde hayranlıkla, taklitle, benzerlerini üretme arzusuyla şekillenmiştir. Sonra herkes kendi hikâyelerini yazmış, o hayranlıktan yıl be yıl uzaklaşmıştır.

İronik bir biçimde, Amerikan çizgiromanı da farklı bir yönde gelişir. Hollywood'a öykünen hikâye yoğunlaşmasını gazetelere bırakıp, çocuklara yönelik daha fantastik, süper kahramanlarla gelişen bir dergicilik evresine geçerler. Bu değişim 1950'li yıllarda, çizgiromanın asıl okurları olarak görülen çocukların ne-nasıl hikâyeler okuması gerektiğine dair sonu sansürle biten tartışmalarla katmerlenir. Yasalar, çizgiromanda çocuksuluğu garanti ediyordur artık.

1960'larda her biri bir başka insanüstü özelliğe sahip süper kahraman ve süper kötüler evreni piyasayı doldurur. Buna olağanüstü bir şaşırtmayı, grotesk bir kötüyü, tuhaf bir yaratığı içeren, tek boyutlu kahramanın mutlak zaferiyle sonuçlanan, karakter derinliği içermeyen bir anlatı evreni demek daha doğru olabilir. Öyle ki bugün çizgiroman dünyasının en bilinen isimlerinden biri olan Stan Lee, birlikte çalıştığı çizerlere bir hikâye anlatıyor (bu fasla dikkat, yazılı bir senaryo vermiyor), sonra da çizilmiş sayfalara, anlatım kutuları ve balonlara, bitmiş bir işe "sözler" ve açıklamalar yazıyordu. Büyük bir süratle üretilen, az sayfada anlatılan, o sayıda başlayıp biten işlerle dolu dergiler yayımlanıyordu. Yoğun bir rekabet içinde zamanında çıkmak, devamlılık sağlamak, sanattan çok piyasayı kollamak daha önemliydi. Kahramanların olağanüstü gücü, laboratuvarlarda yapılmış deneylerden

de çıkıyordu, uzaylı olmalarından da… Sürekli denemeler yapılıyor, her biri birbirinden tuhaf naif süper kahramanlar zuhur ediyor, tutmayanlar birkaç sayı içinde kapanıp gidiyordu. İşte o hengamede Örümcek Adam yayımlandı; tutmazsa hemen unutulabilecek işlerden biriydi.

Örümcek Adam 1962'de yayına başladığında, yazarı Stan Lee 40, çizeri Steve Ditko ise 35 yaşındaydı. İkisi de deneyimliydi. İşe hakkını vermek istedikleri tahmin edilebilir ama Örümcek Adam hayatlarının projesi de değildi; ama sonuçta başarılı oldu. Bugün Ditko'nun bir başına ölümü ve münzeviliği bile, kabul edelim, bu başarı yüzünden konuşuluyor.

Şunu soralım o zaman; Örümcek Adam, nasıl oldu da bu kahraman kalabalığının içinden sıyrılabildi? Neyi farklıydı da yaşayabildi? Bir popüler kültür ürününün çoksatar olması için hem piyasadaki pek çok anlatıya benzemesi hem de hiç benzememesi gerekir. Bir başka deyişle, ayrıksı duran bir tarafı olması ve yine de popüler olan başka ürünleri hatırlatması şarttır.

O dönem Batı'daki global popüler kültür, Soğuk Savaş'ın etkisi altındaydı ve serüven edebiyatı, dönüp dolaşıp, "dünyanın son anda kurtarılması" fikrine dayanıyordu. Kötü adamlar, Marslılar, komünistler, meşum kadınlar, yaratıklar, dünyayı -Amerika'yı- elegeçirip köleleştirmek, kan emmek, rejimi değiştirmek, herkesi öldürmek, nükleer bombayı patlatmak vs. istiyorlardı. Batman ve Süpermen, mucizevi bir biçimde, son nefeste, saniyeler kala olup bitene engel oluyorlardı. Bu bayık senaryo biteviye tekrarlanıyor, bir çizgiromanı diğerinden ayıran şey, enikonu kötü adamların çeşitliliği oluyordu. Kötü adamların tuhaflığı olmasa bir hikâyeyi diğerinden ayırmak imkânsızdı.

Stan Lee'nin başkalığı, sanıyorum muzip diyaloglarıydı. İyiyle kötü savaşırken asıl farkın, atılan yumruklardan çok narsisistik sözler olduğuna inanıyor, haşin ve büyük laflarla dolu o ağız dalaşını espriyle yumuşatıyordu. Ditko, yine bana göre, tam da o yıllara özgü, garip bir gerginliğe sahipti; çocuk okurlara göre üslubu karanlıktı; kötü adamları, kötü adamları andıran kahramanları severek çiziyordu.

Stan Lee Örümcek Adam'ı, sokakta görsek bizimle "abi" diye konuşacağı aşikâr olan, kendi halinde, akıllı uslu ergenlerden biri olarak tasarlamıştı. Reçete belliydi: O yeniyetme, gözalıcı kostümüyle sokağa çıkıp kötülerle savaşıyor, kimse de onun kim olduğunu anlamıyordu. Ditko, Dr. Jekyll-Mr. Hyde ikiliğinin tekinsiz tarafını başarıyla resmetti. Alelacayip yaratıklar, uzayan kollar ve bacaklar, geriye ve ileriye doğru beklenmedik biçimde kaykılan vücutlar sözkonusu olduğunda iştahlanıyor, anatomiyle istediği kadar oynayabiliyordu.

Bugün anlıyoruz ki Stan Lee, Peter Parker'ın "soap opera" kıvamından okurun hoşlandığını hemen sezmişti, kırık kalpli ergen örümcek, düşmanla ölesiye savaşıyordu ama aşık olduğu kızlar karşısında tiril tiril titriyor, pare pare eriyordu. Örümcek Adam, böylelikle 60'lı yılların kıyametvari hikâyelerinden biri olmaktan çıkıp ergenlerin dünyasına evrildi, yeni bir sentezle varoldu. Ditko'nun hafif ürkünç Örümcek Adam'ı yerine, bir başka çizerin, yıllarca güzel kadınlar ve yakışıklı erkekler çizmiş John Romita'nın gelmesi bu bakımdan doğru bir tercihti.

Ditko'nun neden diziden ve Lee'den ayrıldığını tam olarak bilmiyoruz. Bugün "kadri bilinmemiş sanatçı hikayelerini sevenler" olarak Ditko'nun ardından hafif buruk konuşuyor olabiliriz ama, el hak, Romita, Örümcek Adam'a daha uygun bir sanatçıydı. Bu değişiklik bence Örümcek Adam'ın ömrünü uzattı. Bunu piyasanın işleyişi ve evrimi bakımından söylüyorum.

Ditko'nun katkısı, dizinin ilk çıkışındaki rekabet koşullarıyla başaçıkabilecek ortalamayı tutturmasındaydı; hem yeniydi hem değildi; klişeleri bilerek üstüne koyuyordu. Mahirane bir çizerdi. Bütün büyük sanatçılar gibi tek bir çalışmayla anılmak istemedi galiba, farklı türlerde üretim yapmaya yöneldi. Hemen ayırdedilen, tasarlanmış sertlikle bir tarzı vardı. İnzivaya çekilmesi, medyadan uzak durması, siyaseten Ayn Rand çevresine girmesi, felsefeyle ilgilenmesi, 40'ından sonra fotoğraf çektirmemesi, anarşizan sağcılığı, hakkındaki muammayı epeyce artırdı. Amerikan popüler kültürünün ilginç münzevilerinden biriydi. Peter'in çocuksu yüzünü göstermeyi sevmemesi boşuna değildi.

koridorlarında buluşuyor. İlk hali ile altın saçlı bir "all-American boy" olarak betimlenmiş Flash Thompson ise bu yorumda Hintli bir sosyete prensi. Yine de film, "çokkültürlülük checklisti"ni mecburi olarak tamamladıktan sonra, Parker'ı ve dünyasını oldukça Ditko-vari bir tasvir ile yeniden kuruyor. Örümcek Adam, bu filmlerde bir kez daha cılız, kaygılı, hülyalı ve tam bir büyüme romanı kahramanı.

Steve Ditko'nun modern Hollywood tarafından keşif ve takdir edilmesi, sadece yeni Örümcek Adam filmi ile olmadı. Ditko'nun Marvel cephesinde en tanınmış işi bu olsa da, yine 1960'larda Stan Lee ile birlikte Dr. Strange dergisinde de aynı adlı karakterin serüvenlerini resmetti. Üstelik açıkçası Dr. Strange, Ditko'nun fırçası için Örümcek Adam'dan bile daha uygun

ÖRÜMCEK ADAM SEKTÖRÜ

12 sentlik çizgiromandan milyonlarca dolarlık yapımlara

Örümcek Adam'ın ortaya çıktığı dönem 1930'lu yıllardan 50'li yıllara kadar süren ve Superman, Batman, Captain Amerika gibi kahramanların ortaya çıktığı Altın Çağ'dan sonradır. Bugün büyük sinema yapımlarına da konu olan Demir Adam, Hulk, X-Men, Flash, Daredevil gibi karakterlerle aynı dönemde doğan Örümcek Adam da gerek farklı çizgiroman evrenlerinde geçen maceralarıyla gerekse seri halinde çekilen filmleriyle şüphesiz yayınevi Marvel'ın medar-ı iftiharı haline geldi.

Stan Lee'nin senaryosunu yazdığı ve Steve Ditko'nun bugünkü şeklini verdiği Örümcek Adam ilk olarak Marvel'ın 1961'den 1962'ye kadar çıkardığı çizgiroman antolojisi Amazing Fantasy – İnanılmaz Fantezi'nin 15 numaralı 1962 Ağustos sayısında kendini göstermişti. Örümcek Adam'ın kısa sürede elde ettiği popülerlik sonucu çok satanlar arasına girmesiyle 1963'te Örümcek Adam'ın kendi orijinal serisine, İnanılmaz Örümcek Adam – Amazing Spider-Man'e başlandı. 1995'teki ufak bir kesintiyle 1999'a kadar süren seri, bundan sonra yeniden numaralandırılarak yayın hayatına devam etti. Bununla birlikte zaman içerisinde farklı evrenlerde farklı Örümcek Adam serileri de yaratıldı ki bunlardan bir kısmı halen daha basılmaya devam ediyor.

Orijinal seriyle aynı ismi taşıyan Marc Webb'in yönettiği iki filmden ilkinin piyasaya çıkması ise 2012'yi buldu. Marc Webb'den önce Örümcek Adam başka filmlerde de boy gösterdi. Bunlardan en bilinenleri şüphesiz Sam Raimi'nin çektiği üçlemedir. Bunların yanında Örümcek Adam, "Kaptan Amerika: İç Savaş", "Yenilmezler" gibi diğer Marvel filmlerinde de yerini aldı.

Örümcek Adam'ı en son gördüğümüz kendi filmi, 2017'de gösterime giren "Örümcek Adam: Eve Dönüş" oldu. Filmde yönetmen koltuğuna bu sefer 2019'da çıkacak yeni filmi de (Örümcek Adam: Evden Uzakta) yönetecek olan Jon Watts oturdu. Her ne kadar günümüzde onu bu filmlerle tanısak da, 1977'den 1981'e kadar dört farklı Örümcek Adam filminin çekildiği, serinin tutkunları tarafından bile pek fazla bilinmez. Aslında bu erken dönem filmlerin öncülü olan ve orijinal seriyle aynı ismi taşıyan televizyon dizisi "İnanılmaz Örümcek Adam" 1977'den 1979'a kadar gösterimde kalmış, 11 farklı yönetmenin çektiği dizi

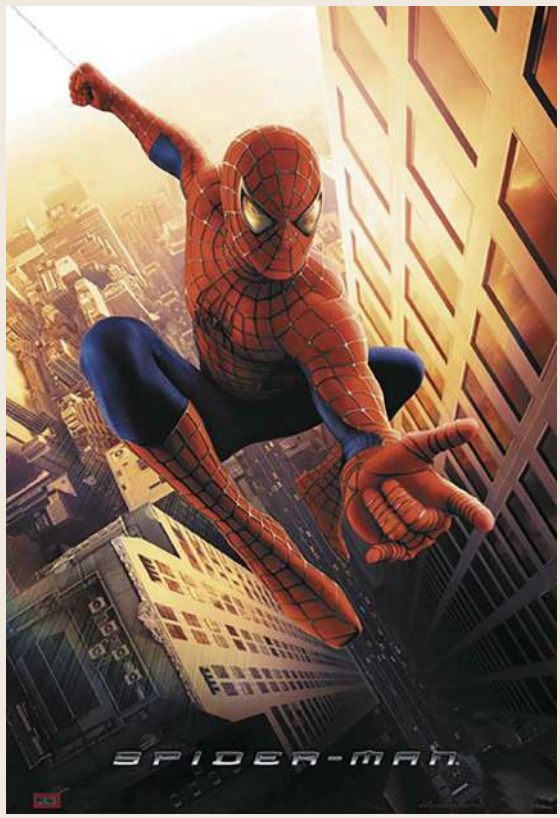

13 bölümün sonunda televizyona veda etmişti.

Örümcek Adam efsanesi birçok farklı seride ve evrende geçen maceralarıyla çizgiroman severlerinin fantezi dünyalarında ve arşivlerinde büyük bir yer kapladı. Yine farklı seriler halinde çekilen filmler, çizgi filmler, diziler de onun ve artık büyük bir şirket olan Marvel'ın en büyük başarısı oldu.

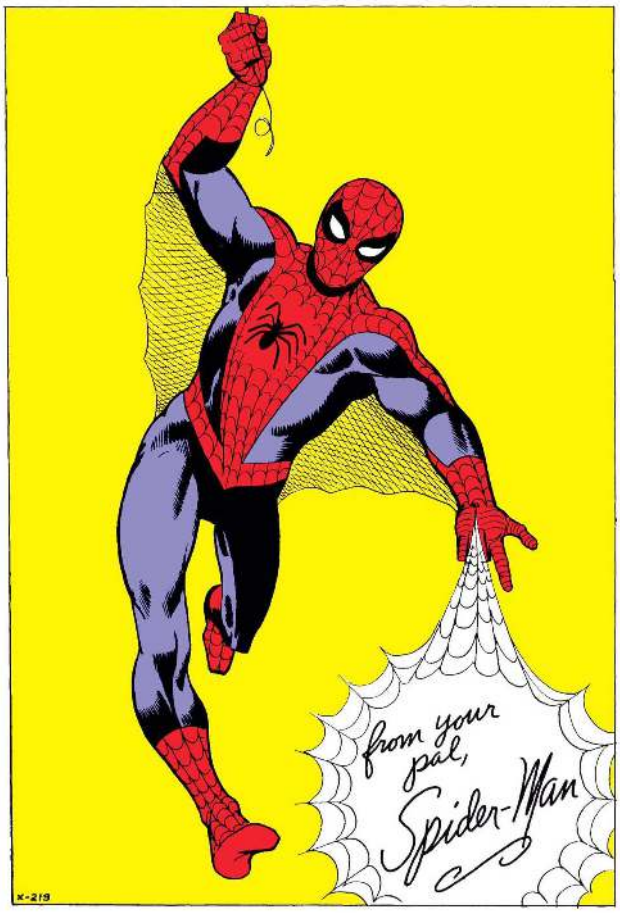

bir karakterdi. Tibet'te mistik güçler kazanmış (ama tabii 21. yüzyıl "politik doğruculuk" hassasiyeti gereği film versiyonunda güçlerini Tibetli bir Doğuludan değil de 'her rolün adamı'... daha doğrusu 'her rolün kişisi' Tilda Swinton'dan almış) bir büyücüdür Dr. Strange. Hikayelerinin okült ve mistik doğası gereği her serüveninde kendini tuhaf, "çarpık", irrasyonel, dünya dışı boyutlarda bulur bu başbüyücü. Bu tür bir gerçeküstü, ekspresyonist evren, böylesi bir "bükülmüş" gerçeklik, Steve Ditko'nun fırçası için biçilmiş kaftandır. Rengarenk tünellerden ulaşılan, fizik kurallarının bozulduğu, öklidyen olmayan açılarla dolu, tuhaf, "psychedelic" düzlemlerdir bu garip alemler. Nice iblis, ifrit ve anomali yaşar bu karanlık boyutlarda. Dr. Strange ise klas centilmen duruşunu hiç bozmadan, türlü efsunlarla mağlup eder bu garabetleri.

Örümcek Adam'ın içindeki insan

Amazing Spider Man'in 3. sayısında yer alan Steve Ditko imzalı poster sayfası, 1962 (solda). Ditko'nun ölümünden sonra nehred com sitesinde yayımlanan sanatçının anısına saygı illüstrasyonu: Örümcek Adam maskesinin altından Steve Ditko'nun yüzü çıkıyor.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. ABD 50 ülkeli bir dev; her şeyin bir endüstrisi olduğu gibi, eğlence sektörünün de bir endüstrisi var. Milyon dolarların döndüğü bu endüstride, elbette bir sömüren-sömürülen çatlağı her daim mevcut. Örümcek Adam gibi 20 yüzyılın ikinci yarısına damga vurmuş önemli bir karakterin yaratıcılık hakları elbette ki kavga konusu olacaktı. Bunda Stan Lee'nin on yıllar boyunca kendi ismini cilalaması ve 60'lardan bu yana çıkan her Marvel çizgi romanının ilk sayfasına 'Stan Lee sunar' diye takdim başlığı eklettirmesi de büyük faktör. Buna karşılık, dünyanın belki en popüler büyükbabasının karşısında Ditko'nun dünyaya küsmesi ve münzevi hayatına çekilmesi ise onun sanatsal ince ruhunun bu açgözlü dünya ile cebelleşmeye fazla tahammülü olmamasına yorumlanıyor.

Peki kimin payı daha büyük Örümcek Adam formülünde... Yazarı mı, çizeri mi?

Gerçeği asla bilemeyeceğiz. Bu soru, belki de en az şu sorular kadar cevapsız: En gözde elbisemizi bize sıcak geldiği için mi severiz, bize iyi göründüğü için mi? Peki maddi-manevi övgüyü, getiriyi ve takdiri kumaşı üreten mi hakeder, terzi mi? ■

MEKSİKA'DA OBRADOR KAZANDI

Villa ve Zapata'dan 100 yıl sonra Meksika'da 'sol' iktidar

"Yoksullar için ve yolsuzluğa karşı" yeni iktidar partisinin kazandığı seçimler sırasında 145 aday veya siyasetçi katledildi. Ülkedeki uyuşturucu savaşında, sadece geçen sene 25 bin insan öldürüldü. Bu ortamda Andrés Manuel López Obrador liderliğindeki MORENA partisi, son seçimlerde yaklaşık bir asırdır devam eden muhafazakar yönetime son verdi. Yeni iktidarı hem patronlar hem sendikacılar hem solcular hem de sağcılar destekliyor.

✎ MASİS KÜRKÇÜGİL

Geçen yüzyılın başında siyaset erbabı olmayan iki köylü devrimcinin damgasını vurduğu Meksika Devrimi, romanları, filmleri, hikayeleriyle tükenmeyen bir efsane yaratmıştır.

1 Temmuz 2018'de yapılan seçimlerle, bu devrimin önderlerinin katledilmesinden beri, yaklaşık 100 yıldır sürdürülen bir rejim yoğun bakıma alındı.

Devrimin mirasına konan PRI'nin (Kurumsal Devrimci Parti) mutlak egemenliği 1920'li yıllardan 2000'e kadar sürmüştü. 21. yüzyıl ise PRI'nin PAN (Ulusal Eylem Partisi) ile iktidarı paylaşmasına sahne oldu.

Geleneksel muhafazakâr parti PAN 1930'lu yıllarda Lazarro Cardenas başkanlığındaki ekonomik büyüme döneminde kuruldu ve son 30 yılda PRI ile hem hasım hem yakın ilişki içinde oldu. PRI ve PAN arasındaki siyasi hısımlık "PRIAN" diye de özetlenmekte. 2000'de Coca Cola yöneticisi Vicente Fox ve ardından Felipe Calderõn PAN'dan başkan oldu.

Meksika seçimlerinde devlet eliyle hile olağan sayılır. 1988'de Lazaro Cardenas'ın oğlu Cuauhtémaoc Cárdenas (PRD) ve 2006'da Andrés Manuel López Obrador açıkça mafyanın seçim hilelerinin kurbanı oldular. Mevcut başkan Enrique Peña Nieto ve çevresi bu seçimlerde de 250 dolara oy satın alarak Obrador'un yolunu kesmeye çalıştıysa da bu kez artık çürümüş rejimin düşüşünü engelleyemediler. Halkın %60'ının uyuşturucu kaçakçılığı ve rüşvete batmanın,

Zafer kutlaması
Andrés Manuel López Obrador seçim gecesi 1 Temmuz'da, taraftarlarıyla zaferi kutluyor.

cinayetlerin, şiddetin, tek kelimeyle kokuşmuş rejimin sorumlusu olarak gördüğü Peña, Latin Amerika'nın en az popüler yöneticisiydi.

En büyük seçim

30 Mart'ta başlayıp 1 Temmuz'da sona eren Meksika seçimleri, altı yıllığına tam yetki ile seçilen ve "seçilmiş diktatör" diye de nitelenen başkanın yanısıra 500 milletvekili, 128 senatör, 8 eyalet valisi; başlı başına bir memleket olan Mexico belediye başkanlığı dahil 2800 yerel yetkiliyi belirleyen tarihin belki de en büyük oylamasına sahne oldu. Ancak bu bir seçim olmanın ötesinde 2000 yılına kadar iktidarı elinde tutan ve Meksika Devrimi'nin prestijini gasp eden PRI (ve ardından gelen PAN'ın) şahsındaki rejimin de sonu anlamına geliyor. İlki kendini bir merkez, ikincisi sağ parti olarak tanımlarken, benzer toplumsal-siyasal politikalarla Meksika'da bugünkü olumsuzlukların sorumlusu olarak ortaya çıktılar.

Obrador %53.19 gibi diğer rakiplerinin toplamından fazla oy almakla kalmadı, hem senato hem mecliste çoğunluğu elde etmesinin yanısıra eyalet yönetimlerinin de büyük kısmını kazandı. Ülkenin dörte birini barındıran Mexico'yu ilk kez bir kadın aday kazandı. Meksika gibi "maço" bir ülkede 17 kişilik kabinesinde çoğu üniversiteli sekiz kadının bulunması da ülkenin siyasal hayatında bir ilk.

Obrador, milliyetçilikle popülizmi 70 yıl boyunca harmanlayan devlet partisinden 1983'de ayrılmış, efsanevi başkan Lazaro Cárdenas'ın oğlu Cuauhtémaoc Cárdenas'ın kurduğu sol muhalefet partisine (PRD) katılmış, 2012'de oradan da ayrılmıştı. Meksika belediye başkanlığı döneminde (2000-2005) banka ve işletmelerle birlikte kentin altyapısını ve tarihî merkezini yeniden yapılandırdı. Bu dönemde geleneksel sendikalarla çalışmaya devam etti; ancak ayrılırken popülaritesi çok yüksekti.

2014'te kurduğu MORENA partisi, yaş, cinsiyet, sınıf ve etnik aidiyet ayrımcılığı yapmadan, ekoloji ve kültüre ekonomi kadar önem veren ilkeler bildirgesi ile genel olarak "solda" kabul ediliyor. Obrador kendi tabiriyle "mafya iktidarı"na karşı yorulmak bilmez bir biçimde bütün ülkeyi karış karış dolaştı. Ülkenin yoksulları arasında sağlam bir taban oluşturmakla birlikteü, iş çevreleriyle de ilişkiye geç- ▶

Efsane isimler
Meksika köylü devriminin önde gelen liderleri Tomas Urbina, Pancho Villa ve Emiliano Zapata, 1915.

meye çalıştı. Bu çevreler, artık PAN ve PRI adaylarının kazanamayacağı kesinleşince Obrador'u muhatap aldılar.

Kimisi Obrador'u Amerikan seçimlerinde Hillary Clinton'a karşı mücadele eden demokrat Berni Sanders'e benzetiyor. Hasımları onu Venezüela'daki rejimle özdeşleştiriyor; Fransa'daki Mélanchon da onu kendine yakın buluyor.

Obrador PRD saflarında siyaset yaptığında, Cardenas'ın temsil ettiği "ekonomik milliyetçilik"e yakındı: Kuzey Amerika ile ilişkileri yeniden ele almak, kamucu bir yaklaşımla küçük üreticileri ve çalışanları gözetmek, zenginliğin daha eşitlikçi dağılımını sağlamak... Ancak başkanlık seçimlerindeki başarısızlıklardan sonra PRD tüm bu pozisyonlardan çekilmişti.

Yolsuzluk ve şiddet

Meksika'nın şüphesiz en önemli sorunu, son 12 yılda yaklaşık 250 bin kişinin ölümüne, 35 bin kişinin kaybolmasına sebep olan uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadele. Bu arenadaki şiddet, artık dayanılmaz bir düzeye çıkmış durumda. Organize suçlara yönelik olduğu iddia edilen ancak halka karşı, insan haklarını hiçe sayan bir kirli savaşa dönüşen karşı önlemler sırasında, sadece 2017'de 25 bin kişi öldürüldü. Seçimler de buna paralel bir şekilde tarihin en kanlı seçimi olarak cereyan etti: 145 aday veya siyasetçi katledildi.

Dünyanın en eşitsiz ve kokuşmuş ülkelerinden biri olan Meksika'da yurttaşların yarısı,

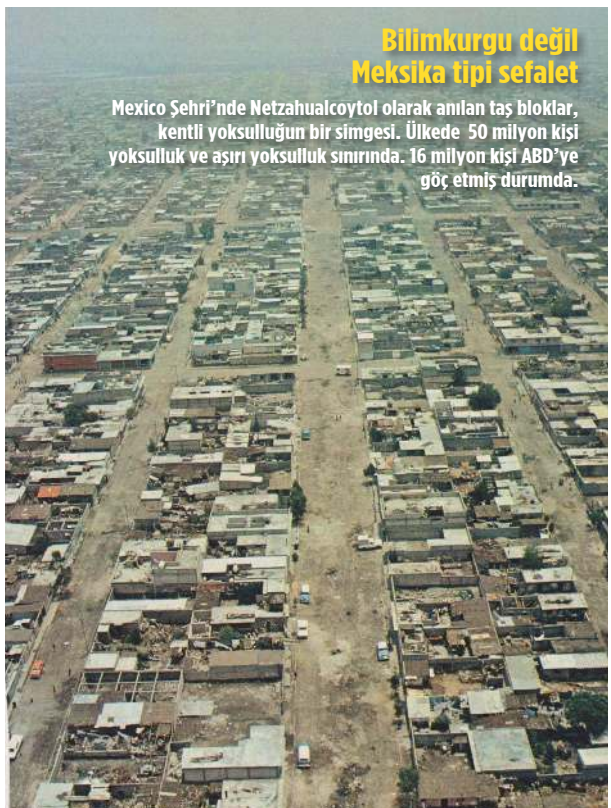

Bilimkurgu değil Meksika tipi sefalet
Mexico Şehri'nde Netzahualcoytol olarak anılan taş bloklar, kentli yoksulluğun bir simgesi. Ülkede 50 milyon kişi yoksulluk ve aşırı yoksulluk sınırında. 16 milyon kişi ABD'ye göç etmiş durumda.

firmaların üçte biri memurlara rüşvet verdiklerini belirtiyor. Son başkanın yakınları da dahil olmak üzere kimi ileri gelen siyasetçiler rüşvet almaktan mahkûm olmuş durumda. Dünya Bankası 2015'te millî gelirin % 9'u oranında bir rüşvetten sözediyor.

Öte yandan yoksulluk ve aşırı yoksulluk düzeyinde yaşayanların sayısı 50 milyon. 16 milyon Meksikalı ABD'de ekmeğini ararken göçmen sorunu hem ABD ile ilişkileri son derece geriyor hem de göçmenlerin karteller tarafından kullanılması ile çok ciddi bir insanlık sorunu yaşanıyor.

'First lady'siz ve uçaksız

Obrador'un uzmanlar ve üniversite hocaları tarafından hazırlanan "Ulusal Proje"si oldukça ayrıntılı. Öncelikle özel sektörle devletin birlikte altyapı yatırımlarının, demiryollarının, otoyol ve kırsal yolların yapımını ele alacağı belirtiliyor. İddia edildiği gibi "sosyalist bir proje" değil; daha önce sisteme dahil olmayan yoksullara öncelik veren bir "kapitalist refah" arayışı sözkonusu.

Obrador'un programının esas temeli, bizzat kendi şahsında ve yakın çalışma arkadaşlarında görülen dürüstlük. Bu nitelik, her türlü yolsuzluğun aleni yapıldığı ülkede sade yurttaşlar için herşeyden önemli. Obrador seçildikten sonra Millî Saray'a mütevazı arabasıyla girdi ve başkanlık uçağını kullanmayacağını, seyahatlerini tarifeli uçaklarla yapacağını, ayrıca Başkanlık Sarayı'nda da ikâmet etmeyeceğini bildirdi. Eşi Beatriz Gutiérrez de "first lady" olmayacağını ilan etti. Obrador'un programında iç pazarın genişletilmesi ve sosyal yardım projeleri (yaşlılara doğrudan destek, eğitim ve sağlığın para-

sız olması gibi) oldukça belirgin. Buna karşılık mâli politikalar yeterince açık değil. Bütçe ve vergi reformundan bugüne kadar sözetmeyen Obrador, aslında 30 yıldır sürdürülen neoliberal politikalardan vazgeçeceğini de hiç beyan etmedi. Obrador'un vaadleri yoksullar için ve yolsuzluğa karşı ama, devletin yeniden yapılandırılmasına ilişkin somut hedefler dile getirilmiyor.

Seçimden sonra

1 Temmuz gecesi Zócalo Meydanı'nda (Anayasa Meydanı) zaferini kutlayan Obrador, hayal ettiği demokratik Meksika'yı anlatırken ifade ve toplantı özgürlüğü ile birlikte girişim özgürlüğüne özellikle yer verdi. Seçim öncesinde kendisine muhalif olan muktedirler yeni duruma intibak etmekte gecikmediler. Geçmiş dönemin en önemli güçlerinden olan iki televizyon kanalı, şimdiden yeni başkanın en sıkı destekçisi. Obrador'un sürekli eleştirdiği "mafya iktidarı" resmen "Obradorcu" olmuş durumda.

Obrador bir tür kadife geçiş için Peña'nın dönemindeki cürümlerin en azından kendisine karşı bir intikam aracı olarak kullanmayacağını seçim öncesinden belirtiyordu. Nihayetinde 30 yıldır sürdürülen ve Peña döneminde zirvesine ulaşan kemer sıkma poliktikaları, özelleştirme, baskı ve şiddetin kurbanı olan milyonlarca Meksikalının hoşnutsuzluğu ve direnişi bu seçim sonuçlarını doğurdu.

20. yüzyılın büyük bir kısmında Meksika'yı yönetmiş olan PRI'nin yenilgisi tarihsel bir dönemece işaret ediyor. PRI sendika aygıtlarını kendine bağlamış ve bütün sektörleri bir şekilde nüfuzu altına almıştı. Uzun süre totaliter bir tek parti olarak varlığın sürdüren PRI, devlet desteğine son derece bağımlı burjuvazinin siyasal bir rol üstlenmemesine de dayanıyordu. Son 30-40 yılda ise toplumsal doku köklü bir biçimde değişmiş; burjuvazi güçlenmiş ve siyasete doğrudan müdahale etmeye başlamış; emekçi kitleler de kendi örgütlenmelerini inşa etmeye başlamıştı.

Yeni iktidar partisi MORENA da siyasal ve ideolojik olarak çok farklı kesimlerden oluşuyor. Dünyanın en zengini olarak ilan edilmiş olan Carlos Slim dahil, başta medya patronlarının önde gelenleri ve yolsuzluğa bulaşmış sendika yöneticileri MORENA'yı desteklerken, Maoist ve Stalinist kökenli sol akımlar da iktidar partisi içinde yer alıyor. Aşırı sağcı Katolikleri de buna dahil ettiğimizde, panorama oldukça renkli.

Seçmenin beklentileriyle bu birbirinden epey farklı çevrelerin yönelimleri arasında bakalım nasıl bir ortak bulunacak. ■

Lider ve milyoner

Meksika'nın yeni lideri, mültimilyoner işadamı Alfonso Romo'yu Tarım Bakanı olarak görevlendirdi.

'Ya Basta' yetmedi

Ulusal Yerliler Kongresi ve Zapatistalar tarafından desteklenen Maria de Jesus Patricio (Marichuy) seçimleri kazanamadı ama, yerli davasına medyatik bir görünürlük kazandırdı.

BÜYÜK MİMARIN ÖLÜMÜNÜN 430. YILI

Mimar Sinan: Eserleri var ama adı yok

Ethem Onur Bilgiç

Tarihimizin kuşkusuz en önemli mimarı Sinan üzerine, gerek yaşadığı dönemde (16. yüzyıl) gerekse sonrasında neredeyse hiçbir yazılı belge bulunmuyor. Hem çağdaşı tarihçiler hem sonrakiler, camilere ilişkin nice detaydan bahsederken Mimar Sinan ismini anmıyor. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan kimi oldukça tartışmalı belgeler ise, onun dev eserleriyle eşitsiz mahiyette. Osmanlı-Türk belgelerinde, Mimar Sinan'ın izinde...

NECDET SAKAOĞLU

Kanunî Sultan Süleyman'ın mezarını kazdıran, elinde mimar arşını, zayıf çehreli kır sakallı, başında Selimî kavuk, ciddi bakışlı adam kuşkusuz Hassa Mimarbaşı Sinan Ağa (1489-1588?) idi. Bu resim, minyatür ustası Lokman'ın Târih-i Sultan Süleyman adlı mecmuasındaki betimlemelerden, Süleyman'ın defnini gösterendir. Bir fotoğraf kadar gerçekçi bu resim, Türk mimarlığı ve mimarları için eşsiz bir simgedir. Acaba, asırlar önce işinin ve ekibinin başında böylesine anlamlı duruş sergilemiş bir başka mimar mühendis resmi var mıdır?.. Bir uzman, bu minyatürden Sinan'ı çok yönlü okuyabilir.

Sinan çocukluğunda, Osmanlı ulemasının "Gebran" dediği, Kapadokya'da yerleşik Şaman inançlı Türk topluluklarına mensup olmalı ki, bu kimliği gereği devşirilmişti. Kapıkulu ocağında acemi oğlan, yeniçeri, zemberekçi – zemberekçibaşı olmuş, yeteneğini kanıtlayarak Hassa Mimarları Ocağı'na geçmişti. Ser-mimaran-ı Hassa (kamu mimarlarının başı) görevi, emekliliğine, belki ölümüne kadar 30-40 yıl sürmüş olmalı. Yücelttiği eserlerin her biri -bize göre- Mohaç zaferinden, Bağdat'ın fethinden daha anlamlıdır. O, doğru tanınmalı ve anılmalıdır. Bu dâhi mühendis-mimarın meslektaşlarına ve hayranlarına, 2018'in, 430. ölüm yılı olduğunu da hatırlatalım.

Sinan'ı bize tanıtan zamanının tek kaynağı, Sâî Mustafa Çelebi'nin, onun anlatışından kaleme aldığı Tezkiretül-Bünyan adlı yazma risaledir. Bunun versiyonları denebilecek Tezkiretü'l- Ebniye, Tuhfetü'l Mimarin, Selimiye Risalesi, Adsız Risale... denen yazmalar, aynı kaynaktan kopya ve alıntılardır. Mimar Sedefkâr Mehmed Ağa'nın Cafer Efendi adlı birine, Tezkiretü'l Bünyan'dan yaptırttığı özet, Risâle-i Mimariye adıyla bilinir. Tezkiretü'l-Bünyan'ın ilk/özgün nüshası kayıptır. Tezkiretü'l- Bünyan'ı, Prof. Dr. Zeki Sönmez (Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler), Prof. Dr. Suphi Saatçi (Bir Osmanlı Mucizesi Mimar Sinan-Mimar Sinan'ın Hatıraları), sonraki nüshalarından inceleyip çalışarak yayımlamışlardır. Daha önce de Ahmet Refik (Türk Mimarları), Sinan'a ayırdığı bölümde Tezkiretü'l-Bünyan'a göndermelerde bulunmuştur. Bu eser ve Sinan üzerine daha başka çalışmalar da vardır.

Bize gelince... Sinan'ı, çağdaşı ve bir sonraki dönemin tarihçilerinde aradık. Çünkü mimarlığımızın dünya çapındaki bu

Şehzadebaşı Camii ve Süleymaniye Camii

Kalenderhane'deki Şehzadebaşı Camii yakınlarından Süleymaniye Camii ve Boğaziçi'ne doğru bir görünüm. Fotoğrafta Mimar Sinan'ın İstanbul'a siluetini veren iki büyük eserini bir arada görmek mümkün.

Ahmet Ester Dönmez - 4K Hava Çekim

şahsiyeti, olağanüstü başarıları nedeniyle ödüllendiren çağdaşı padişahlar, devlet adamları, ulemadan birileri herhalde olmuş, tarihçiler de yazmıştı.

Örneğin, Sinan'ı, Süleyman'ın defninde resmeden minyatürcü Lokman'a koşut, tezkireci hattat tarihçi ve sanat yazarı Mustafa Âlî (öl.1599?), yine tezkireci, divan kâtibi tarihçi Mustafa Selanikî de (öl.1600) herhalde o anın gözlemcileriydi ama yazmamışlar.

Sultan Süleyman'ın (1520-1566), oğlu II. Selim'in (1566-1574) saltanatlarındaki büyük yapı çalışmalarının mimarbaşısı Sinan'ı, çağdaşı tarihçilerin övgüyle anmamaları düşünülemeyeceğinden, ilk önemli kaynak durumundaki Mustafa Âli'nin Künhü'l-ahbar'ına baktık. Bu eserin kütüphanemizdeki sonuncu cildi, Süleyman'ın tahta çıkışından (1520) III. Mehmed'in cülusuna (1595) kadar olayları verir. Büyük boy 231 yapraktır. Yazmanın ilgili bölümlerini dikkatle okuyup inceleyerek Sinan'ı aradık:

"43. Vak'a" ve devamındaki Sultan Süleyman'ın Hayrat ve Hasenatı bahsinde önce Mehmed Han'ın (şehzade) vefatı, türbesi ve Şehzadebaşı Camii anlatılmış. Baba Süleyman, Kasım 1543'te defnedilen şehzadenin mezarı civarında iki minareli ikişer şerefeli bir camii şerif, sağında bir türbe, solunda medrese, kıblesinde imaret, avlusunda şadırvan yapılmasını buyurmuş. Beş-altı yıla varmadan 150 bin yük Osmanî akçesi harcanarak "sahib-i sikke ve hutbe" olan Osmanlı padişahları camilerinden farksız Şehzadebaşı Camii tamamlanmış. Mimarın adı geçmiyor.

İkinci olarak yazar, "Câmi-i âlî-i lâtifleri ve ma'bed-i şerife ki Mülk-i Rûm'un Beyt-i mâmuru" dediği Süleymaniye'yi anlatmış. "...Eğer (efsanevi mimar) Sinimmar bu binayı görse kıskançlığından tekrar tekrar can verir ve yapan üstada çıraklık hizmetini edâ ederdi" demiş ama, Sinimmar'ın çıraklık etmek isteyeceği Sinan'ı yine anmamış! Ama medreselere atanan müderrislerin adlarını yazmış. On senede bin türlü zahmetle tamamlanan külliyede binden ziyade yapı ustaları, kalfalar çalıştığını, toplam sekiz kere yüz bin akçe ve 96 bin 380 filori (altın lira) harcandığını yazmış da bunların başındaki ser-mimarın adını acaba niye yazmamış?

Devamında, "Hayrat-ı Sultaniye Kırk Çeşme ve Kemerler su yolunun dokuz senede tamamlandığı" yazılı. Su gelme-

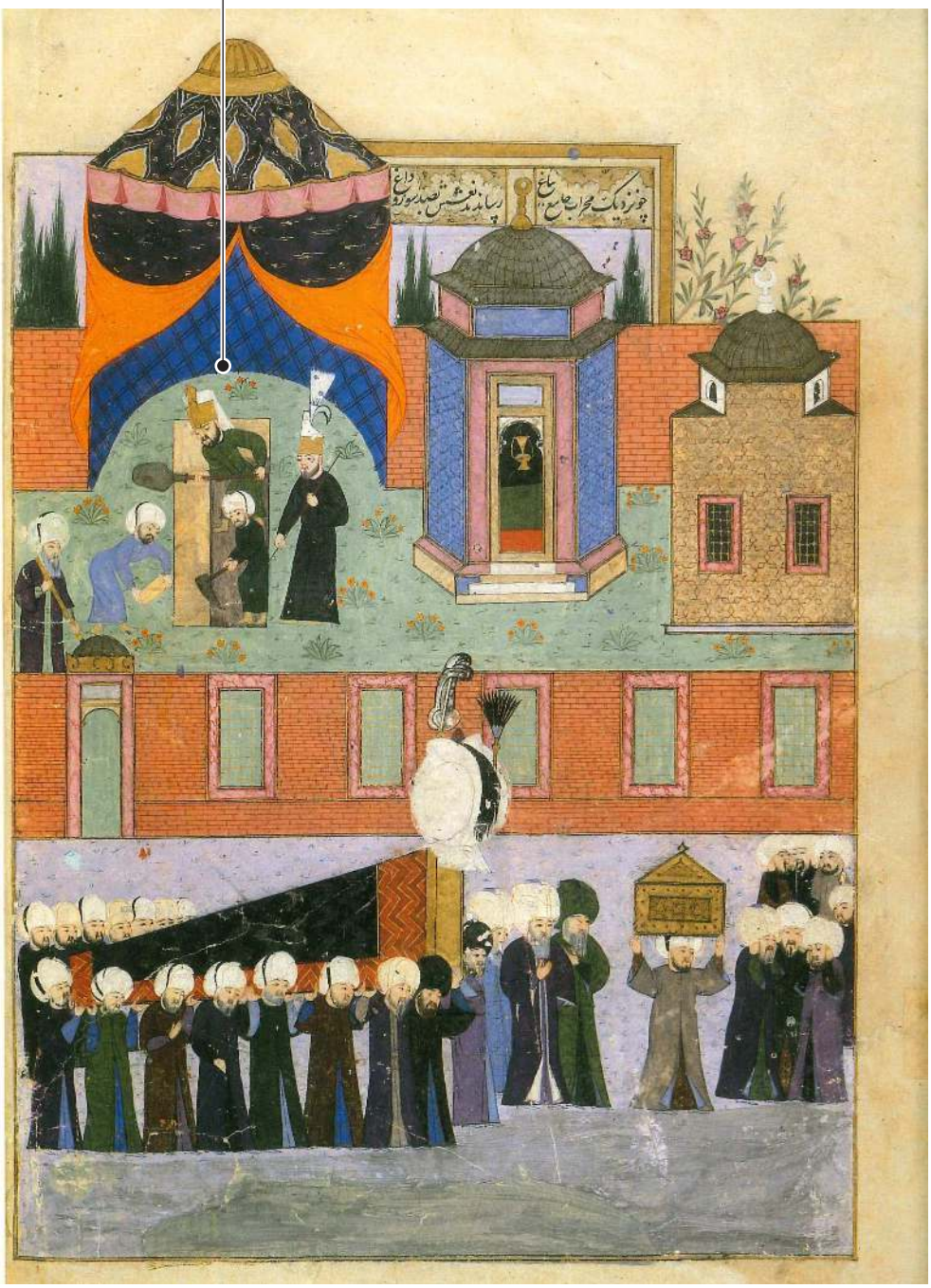

Kanunî'nin defninde Sinan

Lokman'ın Kanunî Sultan Süleyman'ın defnini gösteren minyatürü. Mimar Sinan'ın da figüre edildiği bu minyatür tarihçiler için eşsiz bir kaynak.

Mimar Sinan detayı

Lokman'ın minyatüründen detay. Minyatürün üst sol kısmında Kanunî Sultan Süleyman için kazılan mezar yerinin başında elinde mimar arşını, zayıf çehresi, kır sakalı, Selimî kavuğuyla Mimar Sinan görülüyor.

den halkın sıkıntısı pek ziyade imiş. Hersekzâde Su Yolu da aynı evrede yapılmış. Çekmece Köprüsü: Rum illeri payitahtına ulaşan cadde üzerinde olup değme donanımlı yolcular bile zarar görmeden, katar ve katırlar beygirler batıp çıkarak geçerlermiş. Köprü 975'te (1568) tamamlanmış. Açılışında nice kurban ve ganimet ile sahil dolmuş. Muhasebesi görülerek 114,5 yük akçe hesap olunmuş. Sinan adı yine yok!

Bağdat'ta imam-ı azâm türbesini, rafizi ve mülhit saldırısından korumak için hisar yapılması, yine Bağdat'ta Şeyh Abdülkadir Geylanî türbe ve camii tamiri, Konya'da surdışında Mevlâna'nın mezarı, semahanesi ve iki minareli camii, 967'de (1560) ihya olunmuş. Kûfe'de cami-külliye ile bir kilisenin camiye çevrilmesi, Şam'da Gök Meydan'da cami ve medrese; Şehzade Cihangir'in ruhu için Tophane sırtında bir cami, validesi Haseki Sultan (Hurrem) için Avretpazarı'nda cami, imaret, kadınlara özel darüşşifa, mektep, medrese, darülkurra; yine merhume adına Mekke ve Medine yoksulları için birer zi-

yafethâne yapılmış. Edirne'ye su getirilerek çeşmelerde akıtılmış; Meriç üzerine Mustafa Paşa Köprüsü ve bunun başına kervansaray, cami ve imaret; Süleyman'ın kızı Mihrümah için Üsküdar'da lebiderya-da cami, medrese, mektep han ve imaret inşa edilmiş. Bunların hiçbirinde de Sinan adı veya mimarbaşı geçmiyor!

Tarihçi Âlî, Süleyman'ın oğlu II. Selim'in ise 1573'te Ayasofya çevresindeki evleri ve diğer binaları ehven bedellerle kamulaştırıp camiyi sağlamlaştırtarak iki de minare ekletmiş ve Eski Ayasofya medresesinden ayrıca iki medrese daha yapılmasını buyurmuş. Burada kendisi için de bir türbe yeri belirlemiş.

Edirne Selimiye Camii: Yapımını başlatmış ama ömrü vefa etmemiş. İstanbul'da yanan Saray-ı hümayun mutfaklarını, kasır ve hamamları yaptırdıktan sonra hamama girip "safa sürerken" ayakları kayıp vücudu sarsılmış hummaya yakalanarak mide zaafı" sonucu (3 Aralık 1574) zemherinin 2. günü öğle vakti vefat etmiş.

Bu bilgileri veren yazar, Sultan Süleyman ve II. Selim zamanlarında Edirne ve İstanbul'da, Mekke ve Bağdat'a kadar, yukarıda sıralanan hayratın hiçbirinde de Mimar Sinan'ı anmamış! Oysa Künhü'l-Ahbar, bu padişahların dönemleri için birinci derecede kaynak, yazar Mustafa Âlî de sanata mimarlığa ilgi duyan, bir çok alanda eserler yazmış bir aydındı.

Aynı dönemin bir diğer tarihçisi, divan kâtibi, ruznamçe görevlerinde de bulunmuş saray kadrosundan Mustafa Selanikî'dir (öl. 1600). Adıyla anılan tarihi, Süleyman Kanuni'nin son üç yılı ile 1600'e kadar olayları içermektedir ama –Lokman'ın betimlediği- Süleyman'ın defninde mezarının başındaki Sinan mıydı değil miydi sorusuna bu yazar da değinmemiş. II. Selim'in son saltanat yılında saray mutfağı ile hamamının yanışını, yenisinin yapılması kararını anlatırken "...Kaptan Paşa, yeniçeri ağası ve İstanbul ağası gelip Mimar Sinan Ağa üslûb-ı âhar üzere resm-i binasını tarh eyleyip mahalli pâk olundu. Divân-âli Meydanından iki buçuk zirâ yer alınıp Matbah-ı âmire yerine katıldı. Matbah tevsii buyuruldu" diye yazmış.

Selanikî, "II. Selim'e sekiz yıllık saltanatında sekiz azim eser nasip oldu" dedikten sonra bunları sıralamış: 1)Yemen'in fethi, 2) Kâbe'nin çevresine 360 kubbe inşası -ki bunu, Mısır'dan giden, Horos Memi diye tanınan zamanın mimar ve mühendisi yapmış, 3) Yine Mekke'de Mihrümah Sultan adına Arafat Dağı'na ve Harem-i şerife su akıtılmış ki bunları da Mısır defterdarları İbrahim Bey sonra Etmekçizâde Mehmed Bey yaptırmışlar 4) Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs'ı almış, 5) Edirne'de mimar ve mühendis ve pesendide-i cihân (dünyaca beğenilen) Sinan Ağa eliyle cihâr (dört)

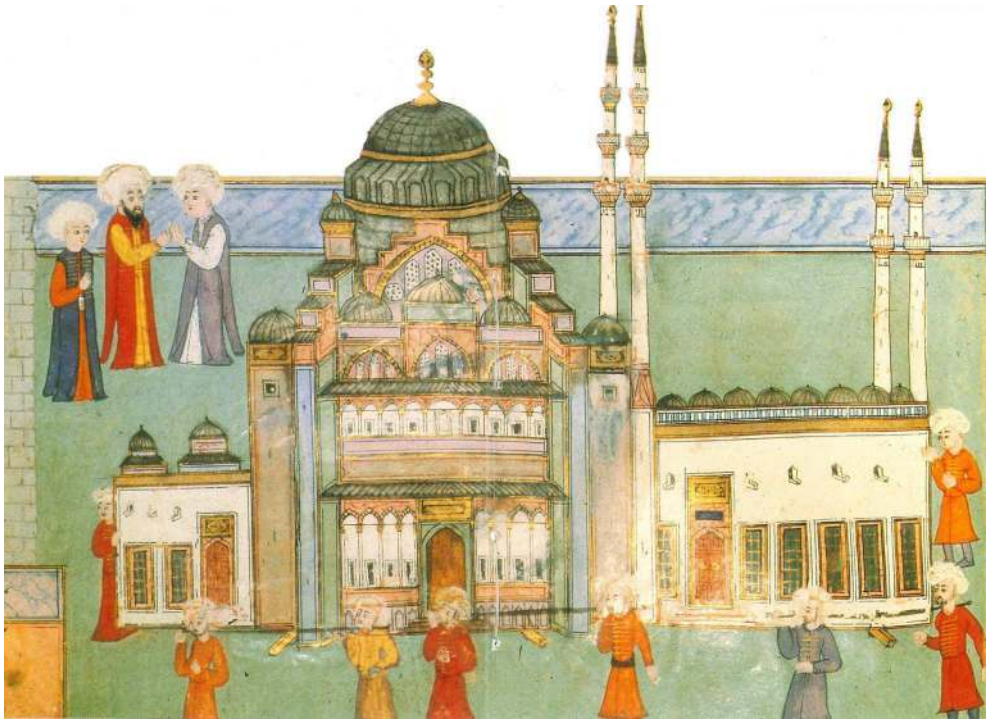

minareli câmi-i şerif Selimiye) yapılmış ki sultanlardan hiçbirine böyle bir eser nasip ve müyesser olmamış, 6) Ayasofya'nın çevresindeki -eserin meyletmesine sebep olan yapıların kaldırılmasıdır. "Hazret-i padişah (II. Selim), devlet erkânı ve ulema ile üstüne gelip esere bitişik ne kadar bina varsa cümlesinin düşük baha ile alınıp yıkılmasını ferman buyurmuş. "Koca Mimar Sinan Ağa'ya mübarek kelâmıyla sipariş edip - Ayasofya'nın iktiza eylediği yerlerine muhkem payandalar yapıp istihkâm üzere etrafını tevsi' eyleyiver ki muradım cami-i şerifi ihya eyleyip eser-i has edinmektir" dedikten sonra hil'at-ı fahire (onur kürkü) giydirerek şereflendirmiş, 7) Büyükçekmece'de "derya içinde yapılan büyük köprüdür ki Sultan Süleyman Han, yalnız temeline 200 yük sarf etmişti", 8) "Anavarin Limanı ağzına Kaptan Kılıç Ali Paşa eliyle bir muhkem kale bina olunmuştur" (Tunus'un alınması).

Yazar, bu sekiz girişimden üçünde, yanan saray mutfağı ve hamamının yeniden yapılmasında, Edirne Selimiye Camii'nin inşasında "mimar mühendis" olarak; Ayasofya'yı sağlamlaştırılma çevresinin kamulaştırılması işlerinde Sinan'ı anmış. Ayrıca Süleyman dönemindeki Ayan (Sapanca) Gölü'nün İzmit Körfezi'ne bağlanması girişiminde de "Merhum Koca Mimar Sinan Ağa ve Kiriz Nikola" demekle meşhur zimmi Nikola'nın, yaklaşık 18 km kadar kanal kazdırıp göl suyunun körfeze akacağı bir haliç tasarladıklarını, engeller yüzünden bu kazının 1591'de bırakıldığını açıklamış.

Selânikî, Sinan Paşa'nın III. Murad için 1591'de Ahırkapı'da inşa ettirdiği saray kasrını ise 1591'de Ser-mimaran-ı âlem olan Davud Ağa'ya yaptırdığını yazıyor ki, bu durumda Mimar Sinan 1588'de değil, kanal kazısının bırakıldığı 1591'de ölmüş, Davud Ağa da mimarbaşı atanmış olmalıdır.

Mimar Sinan'ı bize tanıtan eserler

Tezkiretü'l Ebniye (solda). Sinan'ı bize tanıtan zamanının tek kaynağı, Sâî Mustafa Çelebi'nin, onun anlatışından kaleme aldığı Tezkiretül-Bünyan adlı yazma risaledir. Tezkiretü'l Ebniye bu eserden koya veya alıntı edilmiş tarih eserleridir. Nakkaş Osman'a ait Süleymaniye Camii minyatürü (üstte).

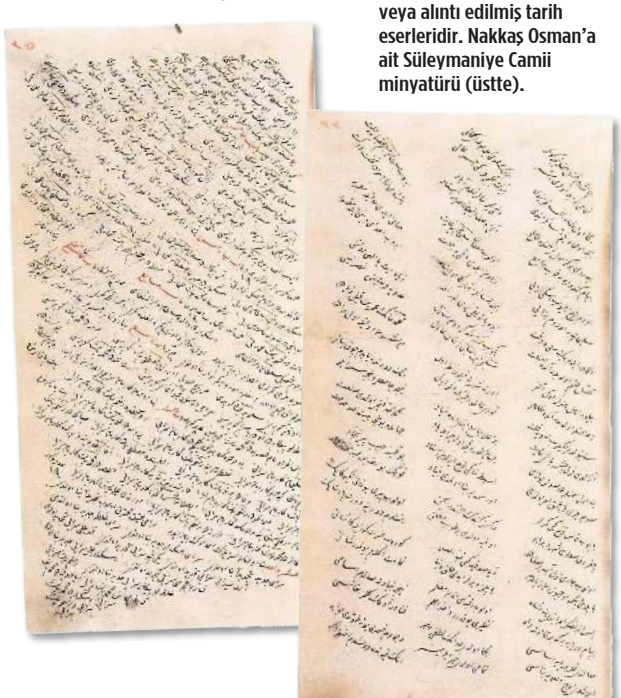

Başka kaynaklarda Sinan aramak...

Naimâ'ya kaynaklık eden Hasanbeyzâde Tarihi'nde Ahmed Paşa'nın (öl.1636) Süleyman ve II. Selim saltanatlarında yapılan eserlerin anlattığı bölümün,- Künhü'lahbar'dan alındığı açık. Doğal ki Sinan yine yok!

Sinan'a yetişmeyen tarih yazarlarından Kazasker Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (öl.1658), Ravzatü'l-ebrar adlı tarihinde ve Süleymannâme'sinde, Kanunî Süleyman'ı anlatırken "...mesleğinin sihirbazı denecek becerideki mimarına inşa ettirdiği cevami ve sevamilere...", hayrat ve hasenata değinmiş ama, mimarın -kuşkusuz Sinan'dı- adını yazmamış. Buna karşılık, camisinin temeline mihrap taşını, -kendisi gibi ulemadan- Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye koydurttuğunu vurgulamış. Sayıp sıraladığı eserler de yine Künhü'l-ahbar'daki gibi.

Üslubu ve konuları seçişi farklı tarihçi-yazar Hezarfen Hüseyin Efendi de (öl.1698) Tenkihü't-tevarih'de (yazma), Sultan Süleyman'ın kendi adıyla anılan camiyi yaptırdığını, Büyükçekmece Köprüsü bitmeden "başladı bu cisre olmadan tamam/ Nâim cennetine göçtü-

günü", bu eseri oğlu II. Selim'in tamamlattığını, bunun saltanatında sarayda hamam, daire ve kasırlar yapıldığını yazmış. Ne Süleymaniye'de ne Selimiye'de ne Büyükçekmece Köprüsü'nde Sinan'ın veya başka bir mimarın adını vermemiş.

Avrupa'da Rönesans mimarisi şaheserlerinin yükselmesine koşut, İstanbul'da, Edirne'de şaheserler yücelten Sinan'ı kimi tarihçiler niçin anmadılar veya şöylesine geçiştirdiler? Ölüm tarihleri dikkate alındığında örneğin Kemalpaşa-zâde, Harirî, hatta Matrakçı Nasuh, Sehî Çelebi ve daha birçokları belki adını bile duymamışlardı.

Bu durumda Süleymaniye'nin külliyesini, Mihrümah'ın hayratını, Büyükçekmece Köprüsü'nü, ta Bağdat'taki İmam-ı Azam Türbesi'ni... kim-kimler yapmıştı?.. Sinan, Saî Çelebi'ye Tezkiretü'l -Bünyân'ı dikte ettirmese bu kaynaktan da kısmen Evliya Çelebi aktarmasa, biz bugün Süleymaniye için bile "Sinan'ındır" diyemeyecektik miydik?

Bu kaynaklar dışında daha eski tarihli, Sinan'dan hiç sözetmeyen başka eserler de var. Örneğin veziriazam Lutfi Paşa'nın Tevarih-i Âl-ı Osman'ı (1925), 1541'de azledilip Dimetoka'ya sürüldüğünden Sinan'ı tanımamış, yaptığı eserleri görmemiş olmalı.

Peçevî İbrahim (öl.1649), Osmanlı Devleti'nin 1574-1649 dönemini siyasal, askerî, sosyal değinmelerle anlattığı Peçevî Tarihi'nde de Süleymaniye mimarı anılmadan anlatılıyor. Eseri günümüz Türkçesine çeviren Murat Uraz, Sinan'ı dipnota koymuş. Bu eserde, Büyükçekmece Köprüsü, Selimiye, Şehzade Camii, Avret Pazarı (Haseki), Mihrümah, Cihangir camileri, Edirne su tesisi, Mustafa Paşa Köprüsü ve Camii,

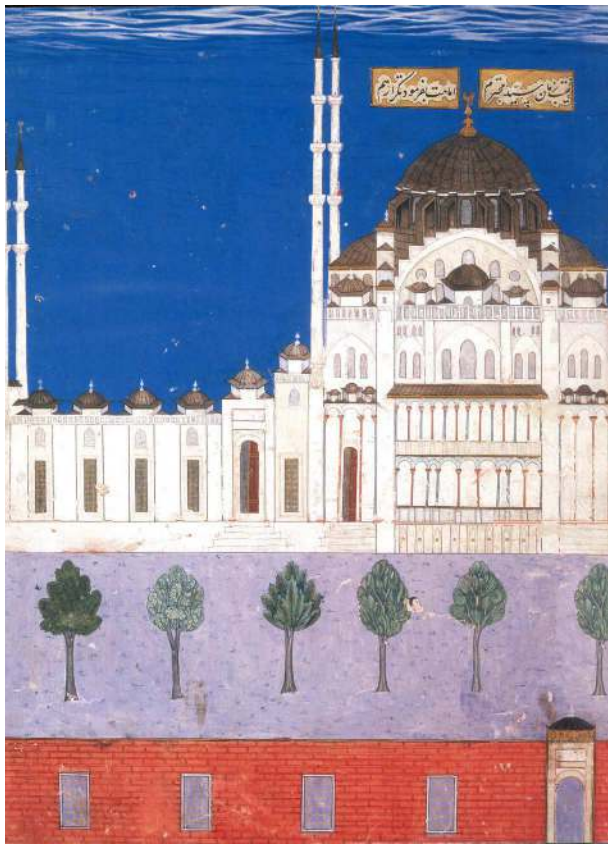

Bağdat'ta İmam-ı Azâm ve Abdülkadir Geylâni türbeleri, Konya'da Mevlanâ Türbesi, Şam'da Cami, Haremeyn'de hayrat, Arafat'ta Mekke'de çeşmeler, Hz. Hadice Evi ve Mescidi, Dört Mezhep mescitleri, Haseki İmareti, Kudüs'te Kubbetüssahra. Bu sayılanlarda da Sinan'a, başka mimarlara atıf yok!

Enderundan yetişme Tarihçi Solakzâde (öl.1658), Peçevî'nin yazdıklarını tekrarlarken eserlere harcananlar konusunda "yük" hesabıyla bilgiler vermiş ama o da Sinan'a değinmemiş.

Evliya Çelebi (öl.1681?) Seyahatnâme'de: Sinan'ın mensup olduğu "Esnaf-ı neccaran-ı mimaran" ı şöyle tanıtmış: "Kârhâneleri (koğuş ve işyerleri) Vefa'da Doğramacıbaşı kârhanesidir. Amma büyük ağalıktır. Cümle ihtiyarları ile üstatları hanelerinde otururlar. Tam yetmiş halifesi (kalfa), vardır ki her biri İstanbul (surları) gibi bir kale, Ayasofya ve Süleymaniye gibi camiler yapmaya kadirdirler. Yetmiş kethüda, onlarla beraber yetmiş de çavuş, gün boyu (İstanbul'u) dolaşırlar" diyor.

Süleymaniye Camii'nin yapımında "bina emini ve nazırı, mutemetler, muhasebeciler varmış. 8 kere yüz bin ve 90 bin 388 yük filori sarf edilmiş"; Şehzade Camii için "Sinan kârı" diyen Evliya, bir konuşma da aktarmış. Mimarbaşı Sinan, Sultan Süleyman'a Süleymaniye için "Padişahım bu büyük hayrat ancak size nasip olur ve illa başka bir melik kadir değildir" demiş. Caminin inşaında Mısır'dan getirilen sütunlara ağırlık binmemesi için hesaplamalar yapılmış. Vitrayları Sarhoş İbrahim, bir mermer üstadı da minberi ve mihrabı yapmış; hatları Karahisarî kulu Hasan Çelebi, kubbedeki hatları Karahisarî yazmışlar. Evliya, Cevahir minaresi için de "Acem elçisinin getirdiği mücevheratı, padişah, Sinan'a verip molozlar içinde harca karıştırtmış" diyor.

Süleymaniye tamamlanınca Koca Mimar Sinan "Padişahım sana bir cami bina ve inşa ettim ki kıyamet gününde Hallac-ı Mansur gelip yeryüzündeki binaları, dağları, hallaç kemanında atılan pamuk misali, bu

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Mimar Sinan bahsi

Süleymaniye Camii minyatürü. Mimar Sinan'ın eserleri o dönemden bugüne ulaşan birçok belgede çok ilgi görse de kendisinden bahsedilmemiş (üstte). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi de Mimar Sinan'ın geçtiği nadir eserler arasında (sağda).

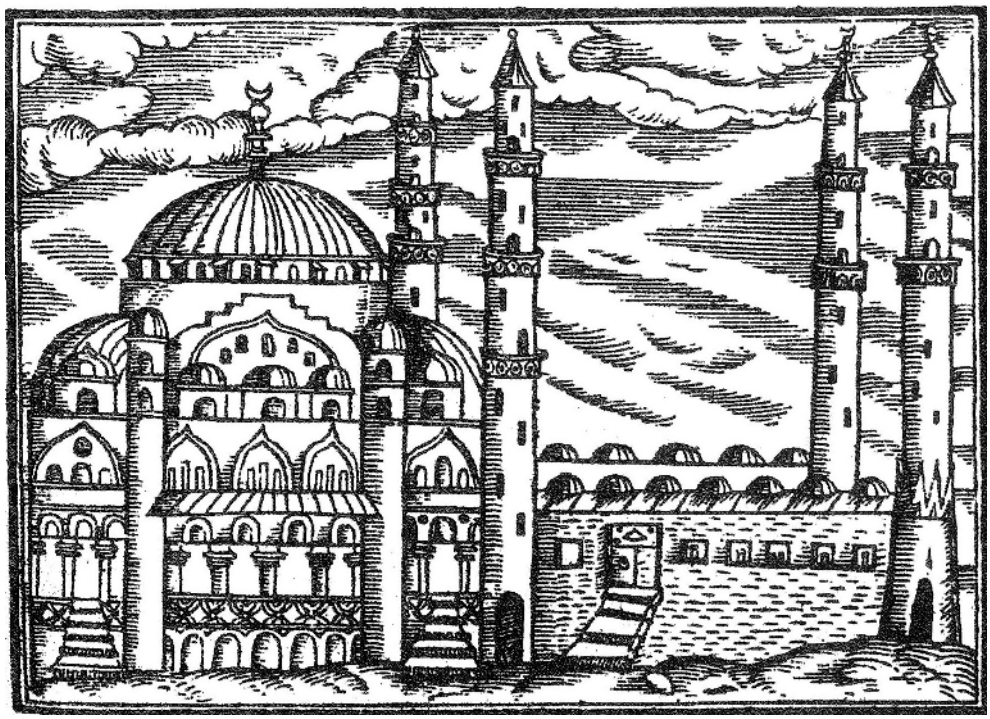

caminin kubbesi çevgân topu gibi yuvarlanacaktır!" diyerek caminin sağlamlığını övmüş. Eser tamamlanınca üstadlar (hassa mimarları) temaşa ederek "ilm-i hendeseye malik Koca Sinan yed-i tulânisini (elinin becerikliliğini) göstermiş" deyip susmuşlar. Sinan, zelzelede yıkılmasın diye camiyi alçak ve direksiz (?) yapmış, dört duvara kubbe koymuş.

Evliya, Süleyman'ın türbesi için "bir üstâd-ı şirîn-kâr, iki kat kubbe-i sagire (küçük) altında yapmış" diyor. Türbeyi yapan Sinan değil, mahir bir başka hassa mimarı olmalı...

Seyahatnâme'de, İstanbul'un suya kavuşturulmasında "Padişahım, 11 mil batıdaki kaynağa kadar keseleri uç uca dizerseniz bu hayrat size nasip olur!" cümlesi ise -adı anılmasa da- kuşkusuz Sinan'ındır.

Hüseyin Ayvansarayî (öl. 1787) Hadikatü'l- Cevami'de Şehzadebaşı Camii haziresindeki türbeleri, gömülü olanları; Süleymaniye'deki yazıların hattatının Karahisârî kulu Hasan Çelebi olduğunu, bu zatın öldüğü tarihi, gömüldüğü yeri; Süleymaniye türbe ve haziresinde yatanları vs. yazdıktan sonra "Caminin mimarı Sinan Ağa'nın dahi Ağa Kapısı civarında mektep ve sebil bina eylediği, buranın mezaristanında müstakil türbesinde örf (büyük sarığı) ile gömüldüğünü" söylemiş, "merhum Yeniçeri Ocağı haseki mütekaitlerindendi" diye not düşmüş.

Ayvansarayî, "Mimar Sinan Mescidi'nin banisi meşhur Mimar Sinan'dır. Ağa Kapısı yakınında, mektep ve sebili civarındadır. Hâkizâde Halil Efendi Camii'ne minber vazetmiştir. Vakfı, Mimar Sinan'ın kabri duvarında pencereler üzerindedir. Bu yerin evsaf ve ahvaline düşürülen tarih yazılıdır" demiş. Sinan'ın yaşamöyküsü için bu cümleler önemlidir.

Selimiye Camii ve Kırkçeşme

Alman oryantalist Salomon Schweigger'den Selimiye Camii illüstrasyonu (üstte). Schweigger, Sultanlar Kentine Yolculuk'ta Mimar Sinan'ı anmamış. Mimar Sinan'ın eserlerinden Kırkçeşme su kemeri (altta).

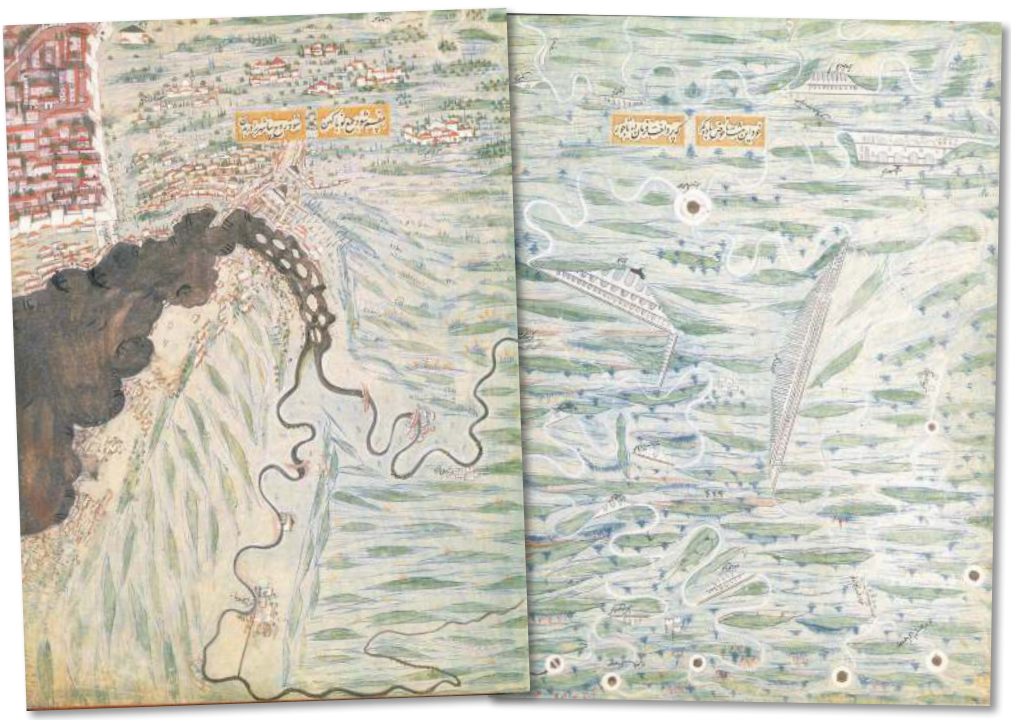

Hadikatü'l-Cevami yazarı, Mimar Sinan Ağa'nın kendi mescidi ve mektebi dışında İstanbul cami ve mescitlerinin hiçbirine "Sinan eseridir" kaydı koymamıştır.

Elçi Busbeq, 1555-1560 arasında İstanbul'u görenlerden. Mektuplarında Rüstem Paşa'ya gönderdiği rüşveti, genç bir kıza âşık olan kocakarının erkek kılığına girip kızla evlenme girişimini bile anlatmış da Sinan'ı ve eserlerini anmamış!

Başka bir elçilik mensubu Stephan Gerlah (1573-1576) Türkiye Günlüğü'nde II. Selim'in ölüm sebebini çok fazla koyun sucuğu yedikten sonra aşırı su içmesine ve kalbinin kan içinde boğulmasına bağlamış da ama bu padişa-

hın Sinan'a yaptırdığı Selimiye Camii'nden söz etmemiş! Sinan mesleğinin zirvesinde, anıt eserleri de İstanbul'u, Edirne'yi süslerken Gerlah'ın eserinde (Türkçesi, 2 ciltte 900 sayfa) Sinan'ı anmayışına ne anlam vermeli?

1578-1581 yıllarında bir başka İstanbul gözlemcisi Salomon Schweigger'dir. Sultanlar Kentine Yolculuk'ta Sinan'ı anmadan, söz gelişi "II. Selim, Edirne'deki Selimiye'yi Kıbrıs fethinden elde ettiği gelirle yaptırmıştır" dedikten sonra camide kullanılan soy malzemeyi sayarak kitabına bir Selimiye gravürü de koymuş. "İstanbul'daki camiler, Ayasofya'dan sonra Süleyman'ın camiidir. Bu ve Şehzade Mehmed'inki taştandır. Duvarlar öyle ustalıkla örülmüş ki insana tek parça taştan izlenimi verir. Taşların bir kısmı Kizikos'tan, bir kısmı da Truva'dan, başka yerlerden toplanıp getirilmiş. Büyük taşlar marangozların testerelerine benzeyen am a dişleri olmayan gereçlerle enine boyuna kesilmiş" diyor ama Sinan'ı anmıyor.

Sonuç

Tezkiretü'l-Ebniye, Tuhfetü'l-Mimarîn... ve diğer risalelere kaynaklık eden 1570'li, 1580'li yıllarda Sâî Çelebi'nin kaleminden çıkmış asıl Tezkiretü'l- Bünyan günümüze ulaşmamıştır. Bunun, biri tarihsiz, diğeri 1144 (1731) tarihli Revan nüshaları ve kimi aktarmalar bulunmasa –anıt eserlerde adı da yazılı olmadığından- Sinan'ı birkaç tarihten ve Evliya Çelebi'den öğrenecektik. Daha önemli sorun, Sâî'nin sıraladığı yüzlerce esere, Sinan'ın yapısı dedirtecek özgün ikinci bir eserin bulunmayışıdır. Bu bir yana, ne kadar uzun yaşasa da birçoğu anıtsal bu sayıda eser kuran bir mimar da olamaz. Ancak ne kaynaklardan kaleme aldığımız bu yazı ne Süleymaniye'ye Selimiye'ye hayranlıkla bakışımızı, Sinan'a da saygımızı elbette etkilemiyor.

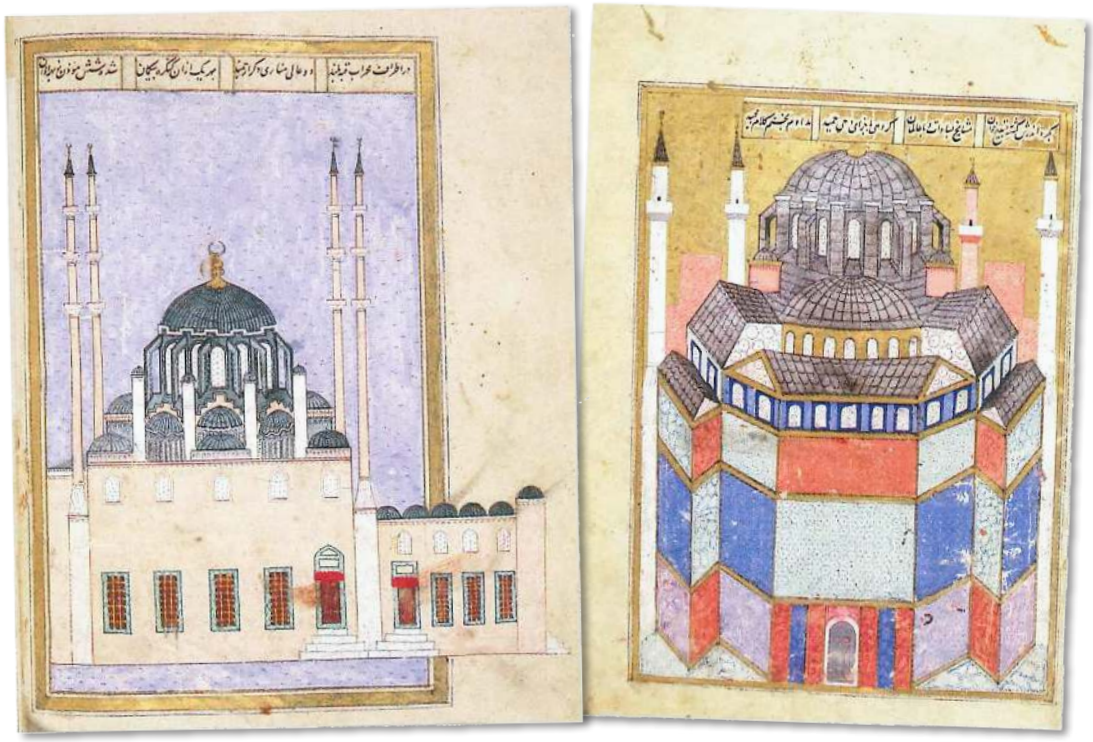

Zamanımızda Sinan üzerine çalışan tarihçi ve uzmanlar, -başta Ahmet Refik- Sinan'ın hayatı ve eserleri üzerlerine makaleler yazdılar, yazıyorlar. Prof. Dr. Oktay Aslanapa (Makaleler), Prof. Dr. Zeki Sönmez (Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler), Prof. Dr. Suphi Saatçi (Bir Osmanlı Mucizesi Mimar Sinan)... Bu eserler büyük ustaya yönelik birer vefa örneğidir.

Uygarlığımıza hizmette Sinan gibi ikinci bir mütefekkir sanatkâr göstermeyiz. Ancak Büyük Çekmece Köprüsü'ne "aslı kayıp" denerek yakın zamanlarda konan yazıtı "Yusuf Sinan" okuyarak Sinan kitabesi demek; yine aslı kaybolmuş (!) "tasarlama" bir istife de Sinan'ın mührü demek, -şayet varsa- asılları bulununcaya değin doğru değildir.

Bunun gibi Ağırnas'a her gidişimizde bize Sinan'ın evi diye gösterilen taş devri mağaralarını da, duvarında 1952 yazılı evi de Sinan'la bağdaştırmak imkânsızdır. Yalnız, orada Prof. Dr. Metin Sözen'le bir evin bahçesinde "Sinan-kârî" denebilir özenle işlenmiş, dört taraflı -taş oyma- bir bahçe arkı görmüş ve "Sinan'ın eseri olabilir mi" diye düşünmüştük. Bu ark "Sinan işi" değilse bile onun sulama suyunun doğru kullanılması için kendi köyünde geliştirdiği sulama sisteminin bir örneğiydi kuşkusuz. Mimarlığında su kemeri, bent, hamam, çeşme, köprü gibi eserler yaptığı dikkate alınınca su tesisleriyle daha çocukluğunda ilgilendiği olasıdır. ■

Ayasofya ve Selimiye

Ayasofya'nın (sağda) bakımında da II. Selim tarafından görevlendirilen Mimar Sinan, eşsiz binanın bugünkü ihtişamında büyük pay sahibidir. Selimiye Camii minyatürü (solda).

Hadikatü'l Cevami

Ayvansarayî, eseri Hadikatü'l Cevami'de "Mimar Sinan Mescidi'nin banisi meşhur Mimar Sinan'dır." diyerek tarihe notunu düşmüştür.

USTANIN İZLERİ VE TARTIŞMALAR

Mimar Sinan gerçeği ve efsaneler...

Mimar Sinan'ın eserleri, kendisi ve kökeni üzerine bitmek bilmez tartışmalar yapılmış ama, bilimsel çalışmalar o düzeye yaklaşamamış. Mimar Sinan da Büyük Çekmece Köprüsü dışında (ki o da tartışmalıdır) hiçbir yapısında ismini geçirmemiş. Köken tartışması 1930'lu yıllarda büyük bir rezalete de sebep olmuş. Büyük ustanın mezarı açılmış, kafatası ölçülüp ırkı belirlenmek istenmiş ve sonunda kafatası kaybolmuş.

HAYRİ FEHMİ YILMAZ

Sanırım Türkiye'de sokaklarda insanlardan bir mimar ismi söylemesini isteseniz, cevapların büyük çoğunluğu Mimar Sinan olur. Eserlerini, hayatını, mimarisinin özgün yönlerini, felsefesini bilen çok azdır ama, Mimar Sinan ismi duyulmuştur. Ona duyulan saygı giderek büyümüş adeta bir "Mimar Sinan" efsanesi oluşmuştur.

Mimar Sinan'ın ölümünden dört asır sonra, Türkiye'de inşa edilen camiler hâlâ onun yapılarına benzetilmeye çalışılır. Hatta bir çok yerde aynısı inşa edilmiştir. Örneğin 2012'de inşa edilen ve onun yapılarından esinlenen Ataşehir Camii'ne Sinan'ın adı verilmiştir. Bu kadar sevilen, modern Türkiye için de önemli olan Mimar Sinan hakkında yapılan çalışmalar genellikle birbirini tekrar eder. İçindeki veriler ise birkaç kaynağın bilgileridir.

Kimi tarihsel metinleri bizzat Sinan'ın ağzından yazdığını söyleyen Sai Çelebi'nin verdiği bilgiler birçok açıdan oldukça ilginçtir. Ortaçağ'da İslâm dünyasında mimarları, ancak yapılar üzerindeki kitabeler ile takip etmek mümkündür. Bu ustaların ancak birkaç yapısı bilinir. İnşa ettiği yapıların listeleri açısından, modern dönemlere kadar Mimar Sinan'la yarışacak mimar çok azdır. Sinan'ın ağzından yazılan biyografisinde sınırlı sayıda yapıdan bahsedilirken, bu listelerde inanılmaz bir bölgeye yayılan çok sayıda yapıdan

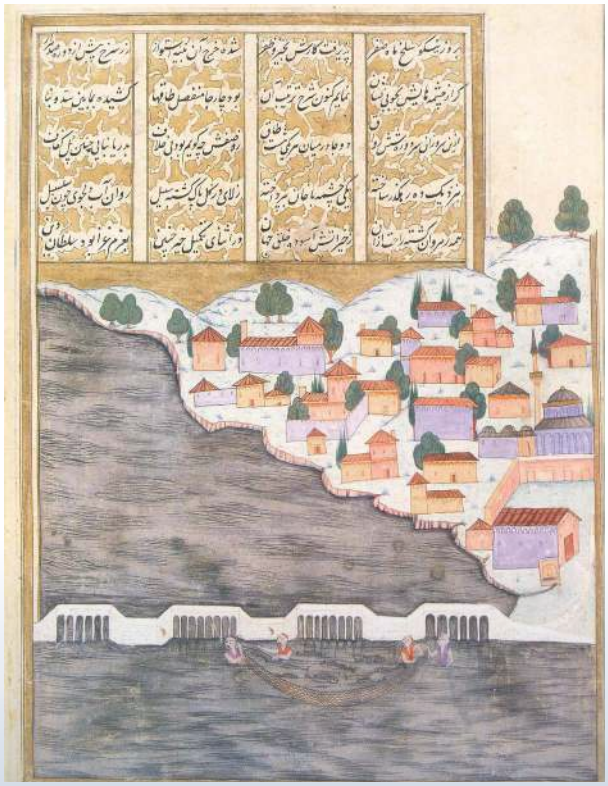

bahsedilir. Ancak bunların bir kısmının Sinan'ın tasarımı olmadığı açıktır. Ayrıca listelerde olmayıp, Mimar Sinan tarafından inşa edildiği söylenen yapılar da vardır.

Sinan'la aynı dönemde Osmanlı devletinin her köşesinde inşa edilen yapılarda onun mimar olarak katkısı her zaman tartışılmıştır. İstanbul'dan çok uzaklarda, Şam'da, Halep'te, Kırım'da, Bosna'da inşa edilen eserlerin hepsine bir kişinin yetişmesi bugünün imkanları dahilinde bile güçtür. Başmimarın, bilgileri günümüze ulaşmayan geniş bir ekip ile birlikte çalıştığı tahmin edilebilir. Ancak zamanla Sinan, adeta Osmanlılar için klasik uslûbun mimarı imgesi oluşmuş ve bu uslûbu taşıyan tüm yapıların mimarı sayılmış gibidir. Osmanlı kaynaklarının geneli, sadece mimarlar için taranabilirse bu konularda çok farklı yaklaşımlar ortaya çıkabilir.

Mevcut Sinan yapılarında genel bir klasik dönem kurgusu rahatlıkla izlenir. Ancak belirgin biçimde planı, cephesi, malzemesi ile farklılaşan bu yapılar, Mimar Sinan'ın denemeleri olarak kabul edilir. "Acaba bunlar onunla aynı uslûpta eser veren farklı mimarların eserleri olabilir mi?" sorusu ister istemez akla gelir. Ama Sinan öylesine güçlü bir isimdir ki bunu tartışmak pek tercih edilmez. Dönem kaynakları, vakfiyeler, arşiv belgeleri kadar yapıların da bize anlattığı çok veri vardır. Yapıların detaylı incelemeleri, gelecekte yeni değerlendirmelere imkan sağlayabilir.

Sinan şüphesiz döneminde saygı gören ve takdir edilen bir mimar; ancak eserlerinin kitabelerinde ismi geçmiyor. İslâm mimarisinde ve tabii Osmanlı mimarisinde mimar ve usta adlarına yapılar üzerinde rastlanıyor. Ancak Sinan, Büyük Çekmece Köprüsü dışında hiçbir yapısında ismini geçirmemiş. Ondan önce ve ondan sonra birçok mimar yapılarına isim yazmışken, onun bunu yapmaması kişisel bir tercih gibi görünüyor. Onun öğrencileri kabul edilen Davud Ağa ve Sedefkar Mehmet Ağa, yapılarının kitabelerinde isimlerini yaşatmışlar. Büyük Çekmece köprüsündeki tek isim de aslında Sinan değil; Yusuf ismi var. Levha çok kıymetli ama bazı sorunları var zira orijinal levhanın başına gelenler bilinmiyor. Kitabe yine de Osmanlı mimarisi ve İstanbul için çok önemli. İyi korunmalı ve bu ▶

Sinan'ın isminin geçtiği söylenegelen tek yapıtı

Mimar Sinan'ın eserlerinin kitabelerinde ismi geçmezken yalnızca Büyükçekmece Köprüsü'nün (altta) orijinal kitabesinde ismi geçtiği söylenir. Birçok mimar yapılarına isim yazmışken onun bunu yapmaması kişisel tercihi olduğuna yoruluyor. Nakkaş Osman'a ait minyatürde (üstte) Büyükçekmece Köprüsü ve yanında yine Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş Kervansaray ve çeşme yer alıyor.

Büyükçekmece'de Mimar Sinan heykeli

Mimar Sinan'ın konu edinildiği modern çalışmalar bir elin parmaklarını geçmemekte. İstanbul'da sadece Perşembe Pazarı içinde, Süleymaniye'nin karşısında ve Büyükçekmece Köprüsü yanında birer bronz Sinan heykeli var.

büyük mimarın adını şehirde yaşatan tek hatıra daha geniş kitlelere tanıtılmalı.

Mimar Sinan'ın belki de en ilginç hatırası, Topkapı Sarayı'nda bir grup belge içinde bulunan "tuğraya benzer" imzası. Bunun bir fotoğrafı maalesef yok. Sanırım daha önce gören iki uzman bir çizimini hazırlamış, bu bir çok yayında kullanılmış; ancak ilgili dosya içinde bu imza tespit edilememiş. Ama ne "çalındı" diye işlem yapılmış, ne de araştırma yapılmış. Bu hikaye, modern dönem Sinan çalışmalarında uzmanların sık sık yaptıkları tekrarlardan biri haline gelmiş.

Modern dönemin ilginç tartışmalarından biri de Sinan'ın etnik kökeni. Ancak bu tartışma da, kimi benzerleri gibi anakronik. Yani bugünün millet, milliyet, etnik köken kabulleri ile, 16. yüzyılın meşhur bir mimarını değerlendiriyoruz. Mesele, Ramazan Şeşen tarafından yayınlanan bir belgeyle gündeme gelmiş. Sinan'ın mimarbaşı olduğu dönemde Kayseri'nin Ağırnas Köyünden Kıbrıs'a sürgün edilen ve mimarbaşının akrabası oldan gayrimüslimlerin onun aracılığı ile geri gönderilmesinden bahsediyor. Bu isimler sonraki tarışmalarda Sinan'ın kökeni ile ilgili veri olarak değerlendirildi. Bazı araştırmacılar 19. yüzyılda Osmanlı devletinde çalışan Ermeni mimarlar olduğundan hareketle, Sinan'ın Ermeni mimarların en büyüğü olduğunu iddia etti. Bazı mimarlık tarihçileri ise buna şiddetle karşı çıkıp yazılar hazırladılar. Ermenice gibi görünen isimleri Moğolca açıklayanlar bile oldu.

Ağırnas Köyü'nde Ermeniler, Rumlar ve Karamanlı denen Türkçe konuşan Ortodokslar birlikte yaşıyordu. Bugünkü uzmanlar Mimar Sinan'ı Rum, Karamanlı Ortodoks Türk, Ermeni ya da belki de doğrudan Türk şeklinde niteliyorlar. Sinan ve çağı için pek yabancı bir kavram olan etnik köken tartışmasını da, büyük ustanın günümüzde yaratılan efsanesinden büyülenen modern milliyetçiliklerin çatışması olarak düşünmek mümkün.

Ahmet Eşter Dönmez - 4K Hava Çekim

Köken tartışması maalesef 1930'lu yıllarda büyük bir rezalete de sebep olmuş. Büyük ustanın mezarı açılmış, kafatası ölçülüp ırkı belirlenmek istenmiş ve sonunda Ankara'da kafatası kaybolmuş. Hikayenin tüm detaylarını Selçuk Mülayim Hoca hazırladığı Sinan kitabında anlattı. Ama bilim adına yapılan bu iş, üzücü sonuçlar dışında bir şey sağlamamış.

Büyük ustanın yüzü, görünümü herkesin merak ettiği konulardan biri. Maalesef doğrudan onu konu alan bir resim, minyatür, gravür yok. Ancak bugün İrlanda/Dublin'de korunan bir Süleymanname'de Kanunî'nin İstanbul'a getirilen cenazesi ile ilgili bir minyatür var. Bu minyatürde Kanunî'nin kazılan mezarı önünde elinde mimarlara özgü bir ölçü aleti olan "zira"yı tutan bir figür var. Bu figür "Sinan olabilir" diye kabul ediliyor. Ancak minyatürlerin klasik geleneğinde, portre özelliği olmayan, sadece bir mimar görüntüsü vermeyi tercih eden bir figür bu. 16. yüzyıldan bize bakan bu anonim mimar figürü, Sinan imgesiyle eşleşmiş gözüküyor.

Bu arada Selçuk Mülayim Hoca bir Surname'de At Meydanı'ndan geçen mimarların taşıdığı Süleymaniye maketi yanında bulunan üç figürün Sinan ve çırakları şeklinde değerlendirilmesinin mümkün olduğunu belirtmiş. Tabii burada da anonim figürler sözkonusu.

Sinan konulu modern çalışmalar ise çok değil. Ankara'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi önünde, 1956 yılında Hüseyin Anka Özkan'a yaptırtılan heykelin Atatürk'ün vasiyeti olduğu söyleniyor. Günümüze yakın zamanlarda Edirne'de Selimiye Camii'nin önünde bronz, Selimiye Medresesi'nde balmumu heykeli bulunuyor. İstanbul'da Perşembe Pazarı içinde Süleymaniye'nin karşısında ve Büyük Çekmece Köprüsü yanında da birer bronz heykel var.

Ülkemizde Mimar Sinan ile ilgili bir çok efsane ve hikaye yazılmaya devam ediliyor. Bunların en sevimlisi şöyle: "Onun yapılarından birinde bir kemer varmış; bu restore edilirken içinde bir cam şişe bulunmuş bunun içinde de Sinan'ın bir mesajı varmış. Mesajda 'bu kemer çökerse ancak şu şekilde onarabilirsiniz' diye tarif ediliyormuş". Tabii böyle bir buluntu yok; ama olmaması, efsaneler yaratmak konusunda çok başarılı olduğumuz bir alanda hem bize daha keyifli geliyor hem de gerçek olana kıyasla daha popüler. ■

Sinan'ın erken dönem İstanbul camiileri

Fatih ilçesinde bulunan ve Klasik Osmanlı Mimarisinin en önemli örneklerinden Şehzadebaşı Camii (arkada) mimarın çıraklık, Süleymaniye Camii (önde) kalfalık eseri olarak bilinir.

PANTHEON'UN KUBBESİYLE TARİHE GEÇTİ

Batı'nın Sinan'ı Mimar Brunelleschi

14. yüzyılda Batı'da Pantheon'dan Doğu'da ise Ayasofya'dan sonra o ölçüde alanı örten bir kubbe daha yapılmamıştı; zira bunu sağlayacak teknik bilgi Ortaçağ boyunca unutulup gitmişti. Mimar Sinan'dan yaklaşık bir asır önce yaşamış Filippo Brunelleschi (1377-1446), Pantheon'un üzerine "yapılamaz" denilen kubbeyi yaptı ve Leonardo Da Vinci dahil birçok Rönesans şahsiyetine ilham verdi.

✎ CEM AKOĞUL

Brunelleschi dokunuşu

Yapımına 1296'da başlanan Floransa Katedrali, kıta Avrupa'sını saran veba salgını dolayısıyla yarım kalmıştı. Dönemin önde gelen mimarları katedralin tamamlanmasını başaramamış, "alaylı" bir mühendis olan Brunelleschi, kendi yöntemleriyle katedrali bitirebilmişti. Brunelleschi'nin tasarladığı kubbe günümüzde hala en büyük kagir kubbe olma özelliğini korumaktadır.

Tıpkı Mimar Sinan'ın önünde, bulunduğu coğrafyada kendisine meydan okuyan ve yaşadığı dönemden yaklaşık bin sene önce inşa edilmiş bir şaheserin, Ayasofya'nın olması gibi; mimar Brunelleschi'nin (1377-1446) önünde de 1300 yüz yıllık Pantheon, kaybolmuş tüm bilgileri temsil ediyordu.

Batı'da Pantheon'dan Doğu'da ise Ayasofya'dan sonra o ölçüde alanı örten bir kubbe daha yapılmamıştı; zira bunu sağlayacak teknik bilgi Ortaçağ boyunca unutulup gitmişti. 15. yüzyılın Floransa'sı ise, Antik Yunan ve Roma'nın değerlerinin tekrar canlandığı, Giorgio Vasari'nin deyişiyle bir "yeniden doğuş"'a şahit oluyordu. Brunelleschi ise öğrenmeye aç kişiliğiyle tam da bu çağın insanıydı.

Brunelleschi, dönemin diğer sanatçıları gibi birçok alanda yeteneklerini sergileyebilen biriydi, hem ressam (ki doğrusal perspektifi geliştirmişti) hem arkadaşı Donatello'yu şaşırtacak kadar iyi bir heykeltraş hem de mimardı. En çok da mimarlığı ile hatırlanacaktı. Onun yaşadığı dönemde zengin Floransa şehir devletinin önünde çözülemeyen bir bulmaca durmaktaydı. Bu, inşaına 13. yüzyıl sonunda Arnolfo di Cambio tarafından başlanan ve daha sonra veba salgının getirdiği maddi ve insani fakirleşme ile yarım kalan Santa Maria del Fiore'nin, yani Floransa Katedrali'nin, kubbesinin yapılması/tamamlanması idi.

Genç Brunelleschi'nin sanata ve mekaniğe yatkınlığını farkeden babası, onu bir kuyumcunun yanına çırak verdi.

Sonrasında da şehir devletinin yönetimindeki loncalardan olan "Kuyumcular Loncası"nın bir üyesi olacaktı. "Kuyumcular Loncası"ndaki tek sanatçı kendisi değildi, burada aynı zamanda dostu Donatello ve kendisine birçok konuda rakip olacak Lorenzo Ghiberti gibi çağdaşı başka sanatçılar da bulunmaktaydı.

Aynı Eski Yunan'da olduğu gibi Foransa'da da şehir için yapılacak eserler bir yarışmadan geçer ve kazanan sanatçı eserini icra ederdi. Yine böyle bir yarışmada (San Giovanni Vafitzhanesi'nin kapısı için yapılan yarışmada) bu üç sanatçı karşı karşıya geldi. Eserler sunulduktan sonra Donatello ve Brunelleschi, Ghiberti'nin yapıtının üstünlüğünü kabul ederek çekildiler. Bu, onlara hayallerindeki Roma harabelerini inceleme fırsatı için gerekli zamanı yarattı.

Roma'da zamanlarını topraktan sütun başı, bina temel parçaları ve sütun gibi tüm mimari elemanları çıkartarak inceleyerek geçiriyorlardı. Bundan dolayı "define avcıları" diye bilinir oldular. Bu sırada Brunelleschi'nin aklında arkadaşından bile sakladığı bir hedef vardı: Pantheon'un dev kubbesi gibi bir kubbe inşa ederek katedralin yarım kalan kısmının tamamlanması! Bunun için Pantheon'da ölçüler alıyor, taşıyıcı elemanları inceliyordu. Donatello'nun Floransa'ya dönmesinden sonra Roma'daki araştırmalarını genişletti; her binayı çiziyor, yapılışından malzemelerin taşınmasına kadar bu dev eserlerin nasıl inşa dildiğini anlamaya çalışıyordu. Bu kapsamlı araştırmalardan sonra "zihninde Roma'yı yıkılmadan önceki haliyle canlandırabilecek" duruma geldi.

"Yeniden Doğuş"un şehri

15. yüzyıldan beri Santa Maria del Fiore'nin görkemli kubbesi Floransa'nın gökyüzünü süslemektedir (üstte). Pers kubbeleri, tam da merkezi olmayan bu tarz temellerin üzerine kurulabilmeleri yönünde tasarlanmıştı.

Filippo Brunelleschi

1417'ye gelindiğinde şehrin sözsahibi loncası "Yüncüler Loncası" kubbenin inşası ile ile ilgili konuları tartışmak üzere Toskanalı mimar ve mühendisleri çağırdı. Filippo ise bu sırada Roma'dan dönmüş ve kubbe ile ilgili modeller oluşturmaya başlamıştı. Brunelleschi, modellerinin ve fikirlerinin çalınması ihtimali konusunda aşırı hassastı. Floransa'da sanatçılar arasında rekabet o kadar fazlaydı ki bu artık sanatçıları takıntılara veya düşmanca tavırlara sevkediyordu.

Brunelleschi, yaptığı modeli göstermeden Santa Maria del Fiore'nin mütevellileri karşısına çıktı, mütevelliler önce onunla alay etseler de sonunda anlattıklarına ikna oldular. Brunelleschi, daha sonra Alman, Fransız ve İtalya'nın başka bölgelerinden mimarların geleceği kubbenin inşaı için başka bir yarışma yapılmasını önerdi, böylece onun üstünlüğü daha da iyi anlaşılacaktı ve öyle de oldu. Brunelleschi, modelini sürekli geliştiriyor ve birçok kullanılmayan tekniği biraraya getiriyordu. Yapılması gereken, birşeyi sıfırdan inşa etmeken daha zordu; çünkü kubbe zaten belli bir aşamaya gelmiş bir işin üzerine konacaktı. En önemli zorluk ise kubbenin oturtulacağı sekizgen yapının eş kenarlara sahip olmaması ve bu nedenle bir merkezden yoksun olmasıydı; ayrıca bunun devasa kubbenin ağırlığını taşıması imkansızdı.

Rakip ve "barbar" olarak kabul edilen Fransız ve Germen mimarisinin yaygın ögeleri olan payandaların kullanılması Flo-

Pantheon'un Kubbesi

İtalyan ressam, mimar Giovanni Paolo Panini'nin fırçasından, Brunelleschi'nin ihtişamından etkilendiği Roma tapınağı olarak inşa edilen Pantheon'un kubbesi.

ransa'da "bayağı" görüldüğü için yasaktı. Filippo tüm bunlara çözüm üretmeye çalışırken, yapı malzemelerinin taşınması ve kubbenin yerleştirileceği nokktaya getirilmesi önemli bir problem teşkil ediyordu. Burada onun teknik bilgisi ve mühendisliği devreye girecekti. 1421'de Floransa'nın içinden geçen Arno nehri üzerinde yüz ton ağırlığındaki mermerleri taşıyacak bir tekne üretmesi gerekliydi. Bu tekneyi kendi tasarladı ve maliyetleri üstlenerek inşa ettirdi; adı *Il Badalone* (canavar) idi. Ayrıca modern anlamda patent haklarının ilki olabilecek şekilde, bu tasarımın fikri hakları şehir konseyi tarafından kendisine verildi. Buna göre üç yıl içerisinde aynı tasarımla bir araç yapılırsa yakılarak (!) yokedilecekti.

Il Badalone görevini tamamlayamadı ve üstündeki mermer yükü ile beraber battı. Filippo'nun aldığı patentler bununla sınırlı değildi, kubbenin inşaı için sürekli geliştirdiği vinçler, kaldıraçlar ve inşaat için iskele sistemleri yaşadığı çağda görülmemiş icatlardı ve bunların hepsinin fikri haklarını tasarımlarının çalınabileceği endişesi taşıyordu.

O, geliştirdiği icatlar dışında da Klasik Roma mimarisinin ve Doğu'nun tekniklerini yeniden uyarlayarak kullanıyordı. Bunlar da, o dönem için önemli "buluşlar" idi. Örneğin Roma'da iken harabelerde büyük taşların ortasında ve altında oyuklar olduğunu farketmiş ve bunların taşları taşımakta kullanılan, *ulivella* adı verilen demirler için yapıldığını anlayarak bu sistemi tekrar düzene sokmuştu. Kubbenin tuğladan inşa edilmesini tasarlarken bu tuğlaların artık kullanılmayan "kırlangıçkuyruğu geçme" ile birbirine bağlanmasını düşünmüştü.

Yine tuğlaların yüklerini düşey olarak zemine bindirmesini engellemek için, bunların Doğu'da kullanılan "balık sırtı düzen" ile dizilmesini uygun gördü. Yine Doğu'dan aldığı önemli bir teknik, Avrupa'da çok nadir görülen "çift kabuklu/kademeli" kubbeydi. Çift kabuklu kubbe daha çok İran mimarisinde görülen bir teknikti ve yapının merkezini dikkate almadan kubbenin inşa edilmesini sağlıyordu. Batı'da fazla bilinmeyen bu teknikleri Şark'a yaptığı ziyaretlerde öğrendiği söylense de bu düşük bir ihtimaldir. Brunelleschi'nin tüm bunları büyük olasılıkla Floransa'ya köle olarak gelen Pers ya da Türk ustalardan öğrenmiş olabileceği sanılıyor. Klasik Roma mimarisine ve mühendisliğine (özellikle kullanılan araçlara) hakim olmasının nedeni ise, şehre yaptığı ziyaretlerde öğrendikleri dışında Vitruvius'un *Mimarlık Üzerine* adlı ünlü eserinin tekrar keşfedilmesidir.

Brunelleschi alaylı bir mimar olsa da bilgiye olan açlığı ile hiçbir mimarın gerçekleştiremediği bir işi başardı ve tüm matematik-mühendislik bilgisi ile "yapılamaz" denilen kubbeyi, artık rakip şehirler tarafından alay konusuna dönüştürülen üstü açık kalmış sekizgen formun üzerine inşa etti. Geliştirdiği ve kullandığı tüm vinç, kaldıraç ve aletler kendisinden sonra Leonardo dahil birçok Rönesans şahsiyetine ilham verdi.

Mimar Sinan'ın yeniçerilik döneminde askeriye için yaptığı işler gibi Filippo Brunelleschi de, Siena ve Pisa gibi şehir devletlerine karşı sur ve kalelerin inşaı sırasında daha önce öğrendiği tekniklerin uygulaması ile ilgili tecrübeler kazandı. Sinan'ın Ayasofya'yı tamiri sırasında gelecekte inşa edeceği kendi eserleri için birçok şey öğrenmesi gibi, Brunelleschi de Pantheon'u incelerken ileride yapacaklarını tasarladı. İkisi de o gün için yapılamaz denileni yapmıştı. Sinan'ın eseri Selimiye'nin kubbesi "Doğu'nun en görkemli kubbesi" (ve Ayasofya'ninkinden sonra en büyük) olurken, Brunelleschi'nin eseri hem Rönesans mimarisinin kıvılcımını çakmış hem de günümüze kadar yapılmış en büyük kagir/taş işçiliği ile yapılmış kubbe olmuştur. Brunelleschi tüm bu özellikleriyle ve başardıklarıyla modern anlamdaki ilk mühendis kabul edilmiştir. ■

SANAT TARİHİNDE ‘DİVA’LARIN ROLÜ VE İMAJI

Kadın sesinin büyüsü: Prima donna’ların olağanüstü rekabeti

Olağanüstü bir sese sahip ama kaprisli, bencil, rakipleriyle saçsaça başbaşa kavga eden bir kadın! Opera yıldızlarına verilen ‘prima donna’ (birinci kadın) adı zamanla böyle bir anlama büründü. Aralarındaki rekabet, 18. yüzyıldaki Francesca Cuzzoni ile Faustina Bordoni’den 20. yüzyıldaki Maria Callas ve Renata Tebaldi’ye kadar destanlaştı. Sahne hayatı ve gerisinde yaşanan gerçek dramlar...

✎ AYŞEN GÜR

Odysseia destanında gemisiyle ülkesine dönmeye çalışan Odysseus, yolda karşılaşacağı büyük bir tehlike konusunda şöyle uyarılır:

“Sirenlere varacaksın sen en önce,
Onlar büyüler yakınlarına gelen bütün insanları,
Kim yaklaşırsa bilmeden ve dinlerse onları, yandı, (...)
Sirenler onu çayırda çınlayan ezgileriyle büyüler, (...)
Durma orda yürü, arkadaşlarının da tıka kulaklarını,
Tatlı balmumuyla tıka ki, onların sesini dinlemesinler.”

Homeros’un destanındaki güzel şarkılarıyla erkekleri büyüleyerek yok eden “Siren” denilen bu yaratıkların adı, bugün neden alarm sesi anlamına geliyor? Çünkü öteden beri kadın sesinde erkekleri büyüleyerek mahveden bir tehlikenin barındığına inanılırdı. Belki de bu nedenle, 18. yüzyıldan itibaren opera şarkıcısı kadınların, sahnede canlandırdıkları roller hayatlarına yansıtılıyor, sıradan bir kadın olmaktan çıkarılarak birer zalim kraliçe, kocasına iha-

Renata Tebaldi (1922-2004)

net eden eş, intikam peşinde koşan veya yoldan çıkmış trajik kadına dönüştürülüyorlardı.

Toplumdaki diğer kadınlardan farklı olarak icra ettikleri sanat, kazandıkları şöhret ve para nedeniyle, basmakalıp bir tip haline geldiler. İtalyanca "prima donna" (birinci kadın) veya "diva" (tanrıça) gibi adlarla anıldılar. "Prima donna" zamanla şımarık, kıskanç, kavgacı, bencil kadın anlamına geldi. Perde kapandıktan sonra rolleri bitmiyordu; sanki sürekli skandal çıkarmak zorundaydılar. Ayrıca ahlaken yoldan çıkmış kabul ediliyorlardı. 20. yüzyılın ortalarına kadar bu inanış sürdü. Kendi aralarındaki rekabet de "prima donna" modelinin bir başka özelliğiydi. Opera meraklılarının futbol takımı taraftarları gibi tuttukları birer soprano (veya mezzosoprano) vardı; basının toplumdaki etkisi arttıkça bu rekabet de keskinleşti ve eğlence endüstrisinin en canlı ve kârlı yönlerinden biri oldu.

Yukarıda çizdiğimiz bu modelin ilk örneği 18. yüzyılın ortasındaki Faustina-Bordoni-Francesca Cuzzoni ikilisiyse, son örneği de 20. yüzyılın ortasındaki Maria Callas-Renata Tebaldi çiftiydi. Bu modelin bir gerçek değil de bir kalıp olduğunu en iyi kanıtlayan, aralarındaki iki yüzyıllık zaman farkına rağmen bu iki rekabetin birbirine benzerliğiydi.

Francesca Cuzzoni (1696-1778) ile Faustina Bordoni (1697-1781), kariyerlerinin zirvesine Londra sahnelerinde ulaşmış iki İtalyan şarkıcıydı. Londralılar Cuzzoni'ye "Eski Siren", Bordoni'ye ise "Yeni Siren" lakabını takmışlardı. Her ikisi de iyi birer şarkıcıydı. Bordoni çok güzel, yumuşak görünüşlü bir kadınken, Cuzzoni'ye kimse böyle iltifat edemezdi. Ancak çirkin, inatçı, kavgacı Cuzzoni, müzisyen olarak diğerinden daha üstün görülüyordu.

Bu divaları İngilizlerle tanıştıran, besteci Handel olmuştu. Londra'da kurulan Royal Academy of Music adlı opera topluluğunun başına gelen Handel, her ikisini de İngiltere'ye davet etmişti. Londra'ya ilk gelen Cuzzoni, Handel'in "Ottone" adlı operasındaki rolü için prova yapılırken kıyameti koparak besteciyi çileden çıkardı. Onu belinden tuttuğu gibi ikinci kat pencerelerinden birinin önüne sürükleyen Handel, "Madam, tam bir dişi şeytan olduğunuzun farkındayım ama benden size uyarı: Ben de bütün şeytanların başı iblisim!" diye bağırdı. Her an pencereden aşağı atılacağını anlayan Cuzzoni, rolü üstlenerek büyük bir başarı kazandı.

Birkaç yıl sonra bu defa Handel, İtalya'dan Francesca Bordoni'yi

Maria Callas (1923-1977)

transfer etti. İki kadın, biri soprano diğeri mezzo-soprano olduğu halde, hemen müthiş bir rekabete girdiler. Seyirciler taraflara ayrıldı; rakip taraftarın gözdesi şarkı söylerken onu ıslıklayıp yuhalayarak operayı futbol stadyumuna çevirdiler. Yarış atlarına Cuzzoni ve Faustina isimlerinin verilmesi rekabeti daha da artırdı. O sırada yeni yeni gelişen basın, ballandıra ballandıra bu rekabeti anlatarak düşmanlığı kızıştırdı. 1727'de Bononcini'nin "Astianatte" adlı operasında her ikisi birden rol aldı. Birinin taraftarları öbürünü o kadar çok yuhaladı ki, her iki şarkıcının da duyulması imkânsız hale geldi. Kavga sahneye taşındı; şarkıcılar birbirlerinin perukalarını çekip çıkararak dövüşmeye başladı. Sonunda her ikisi de sahneden zorla içeriye taşındı. Seyirciler arasında bulunan veliaht prens ve prenses dehşete kapılmıştı; opera sezonu tamamen tatil edildi.

Müzik tarihçisi Sarah Pozderec-Chenevy, doktora tezinde (*Diva Rivalry for Fun and Profit*), Cuzzoni ile Bordoni arasındaki rekabeti, 20. yüzyılda Maria Callas ile Renata Tebaldi arasındaki yarışa benzeterek şöyle diyor: "Faustina Bordoni (ve daha sonra Renata Tebaldi) gibi 'iyi' kadınların yaşam öyküleri anlatılırken, kahramanın hayatının mutlu sonla bittiği vurgulanır; prima donna, sıkı çalışmasının ve ahlaklı davranışlarının meyvesini toplayarak, etrafında ailesiyle huzur içinde yaşlanır. Francesca Cuzzoni (ve daha sonra Maria Callas) gibi, şımarık, bencil ve 'kötü' kadınların kaderi ise kara komediye benzer; prima donna yaşlandığında günahlarının sonucuna katlanır, yalnız başına kalır". Gerçekten de 'kötü' diva Francesca Cuzzoni müziği bıraktıktan sonra bir düğmecinin yanında çalışarak yoksulluk içinde ölürken, 'iyi' diva Faustina Bordoni ünlü besteci Hasse ile evlenerek mutlu bir yaşlılık dönemi geçirdi.

Cuzzoni ve Bordoni

18. yüzyılın çarpışan divaları: Francesca Cuzzoni (sağda) ve Faustina Bordoni (solda). Callas ve Tebaldi arasındaki kapışma, İtalyan ikili arasındaki rekabetin adeta bir kopyasıydı.

Sahnede ölen diva

Alman yönetmen Werner Schroeter, María Malibran'ın sahne üzerinde ölmesinden esinlenerek "Maria Malibran'ın Ölümü" (Der Todd der Maria Malibran) adlı bir film yaptı.

Romantik dönemde yani 19. yüzyılda opera çok parlak bir dönem geçirdi. Ancak bu devrin prima donna'larının öncekilerden çok farkı yoktu. Bestecilerden emprezaryolara kadar herkesi karşılarında tirtir titrettikleri, kaprisleriyle aynı sahneyi paylaştıkları meslektaşlarını bıktırdıkları söyleniyor, basın da bu söylentileri abarttıkça abartıyordu. 19. yüzyılın büyük yıldızı İspanyol mezzosoprano María Malibran'ın 28 yaşında ölmesi bile basında böylesi sert bir rekabete bağlanmıştı. Malibran,

1836'da Londra'da attan düşerek ağır bir sarsıntı geçirmesine rağmen opera gösterilerini iptal etmedi. Öldüğü gün, Manchester'da bir konserde, soprano Maria Caradori-Allan ile sahneyi paylaştı. İkisi, Mercadante'nin "Andronico" operasından bir düet söylediler. Orkestra şefi Sir George Smart'ın anlattığına göre, Caradori-Allan şarkı söylerken, birlikte provasını yapmadıkları bir dizi süslemeye girişince (İtalyan operasında şarkıcılar besteye kendi ses süslemelerini katar), María Malibran da çaresiz ona doğaçlama yaparak karşılık vermek zorunda kaldı. Bu stres yetmiyormuş gibi seyirciler alkışlarıyla şarkıcılardan düeti tekrarlamalarını istediler. Tezahürat sürerken, bitap durumdaki Malibran orkestra şefinin kulağına "Tekrar söylersem beni öldürecek" diye fısıldadı. "Öyleyse söyleme, bırak seyircilere ben durumu açıklayayım" dedi orkestra şefi. Ancak Malibran "Hayır" diye cevap verdi. "Yeniden söyleyeceğim ve onu (Coradori-Allan'ı) mahvedeceğim." Ancak fazla geçmeden fenalaşarak sahne arkasına taşınan Malibran, bir daha kendine gelemeden hayata veda etti. Muhtemelen Coradori-Allan, Malibran'ı öldürmek için bilinçli hareket etmiş değildi ancak divalar arasındaki rekabetle ilgili önyargı nedeniyle bu dedikodu peşini bırakmadı.

1950'lerde dünya opera sahnesini iki büyük yıldız ele geçirdi. Renata Tebaldi (1922-2004) ve Maria Callas (1923-1977). Sanatçıların repertuvarları, ikisi de soprano olduğundan kesişiyordu. İkisi arasındaki rekabetle ilgili söylentiler, basının ve seyircilerin ilgisini yıllarca ayakta tuttu. Sorunlar 1950'de, her ikisi de Rio da Janeiro'da sahneye çıktıklarında başladı. Bir konserde, arka arkaya birer arya söylediler. Ancak Callas, Renata'nın alkışlar üzerine bir bis parçası söylemesi üzerine köpürdü. Bu basit olay gazetelerde önemli bir yer tuttu.

1950'lerin sopranoları

Renata Tebaldi'nin (solda) ve Maria Callas'ın (sağda) portre fotoğrafları. İki soprano 1950'lerin aranan yıldızlarıydı.

Birkaç yıl sonra ikisinin de ABD'deki şöhretinin artmasının ardından, aralarındaki rekabetle ilgili bir soru üzerine Callas şöyle dedi: "Eğer sevgili dostum Renata Tebaldi, (benim yaptığım gibi) bir gece Norma veya Lucia'yı, ertesi gece de Violetta, La Gioconda veya Medea'yı söylerse –işte ancak o zaman birbirimize rakip oluruz. Aksi takdirde, (bizi karşılaştırmak) şampanyayla konyağı... pardon, şampanyayla Coca-Cola'yı karşılaştırmaya benzer". Buna karşılık Renata Tebaldi'nin ise "Maria'nın sahip olmadığı tek bir şey var, o da kalp" dediği öne sürüldü.

Maria ve Renata, iki yüzyıl önceki Francesca ve Faustina'nın kopyası gibiydi. Mavi gözlü, beyaz tenli, uzun boylu, güzel Renata, pürüzsüz, kadife gibi yumuşak bir "melek se-

Maria Callas'ın hiddeti

Maria Callas, Chicago'da Madama Butterfly operasında oynadığı sırada kendisine bir dava açıldığını öğrenince tebliğ eden polislere bağırırken objektiflere yakalanıyor. Callas'ın kavgacı kişiliği ve davaları ön plandaydı.

sine" sahipti. Esmer, şişman ve çirkin Maria'nın (sonradan aşırı zayıflayacak, dramatik güzelliği ortaya çıkacaktı) sesi ise "meleksi" değildi ama benzersiz bir yorumcu ve sesini dramanın emrine veren büyük bir şarkıcıydı. Renata annesiyle çok iyi geçinirdi; Maria ise annesiyle ömrü boyunca çekişmişti. Renata'nın kimseyle kavga ettiği görülmemişti, Maria orkestra şeflerinden opera evlerinin müdürlerine kadar herkesle davacıydı. Renata'nın özel hayatını çok az insan bilirdi, Maria'nınki ise her gün gazete sayfalarındaydı. Kısacası

'CASTRATO' SESLER

Hadım şarkıcılar ve kaprisleri...

On altıncı yüzyıldan itibaren, 8-10 yaşlarındaki erkek çocuklar, gırtlak ve ses tellerinin bir kadınınki gibi küçük kalması için hadım ediliyordu. "Castrato" (hadım) denilen bu çocuklar büyüdüklerinde, sesleri soprano veya kontralto gibi kadın ses türlerinden birine denk düşüyordu. Aralarından yetenekli olanlar rock yıldızlarıyla karşılaştırılabilecek bir üne kavuşuyordu. "Primo uomo" (birinci erkek) denilen bu castrato'lar seyircinin gözünde erkekten çok kadın olarak görüldüğünden, prima donna'larınkine benzer bir imaja sahiptiler; kaprisli, sık sık sinir krizleri geçiren, birbirlerini kıskanan tuhaf yaratıklardı. Ünlü castrato'lardan Caffarelli'nin temsil sırasında rol arkadaşları şarkı söylerken onları taklit etmek, dil çıkarmak, laf atmak gibi seyircileri kahkahaya boğan ama operanın bütün dramatik yapısını mahveden huyları vardı.

1728'de besteci Handel, Londra'daki opera topluluğu Royal Academy of Music için dönemin en ünlü castrato'su Farinelli'yi İtalya'dan transfer etmeye karar verdi. Yaşam öyküsü 1994'te başarılı bir filme konu olan Farinelli, ünlü besteciyi üç kere kapısının önünde bekletti ve sonunda 1734'te Handel'e rakip Opera of the Nobility adlı topluluğun davetini kabul etti. Handel ise kendi "primo uomo"su olan Senesino ile yetinmek zorunda kaldı. Ama çok geçmedi, rakip topluluk Senesino'yu da ondan çaldı ve ilk kez iki büyük castrato aynı sahneyi paylaştı.

Renata "iyi prima donna", Maria ise "kötü prima donna" kalıbına oturuyordu.

Bu imaj gerçeği yansıtmıyordu. Renata sanıldığı kadar yumuşak huylu değildi; hatta New York Metropolitan Operası'nın müdürü Rudolf Bing'e göre, "demirden gamzeleri" vardı. O da en az Maria kadar saplantılıydı, herkesten kendisininki kadar mükemmel bir performans beklerdi. Maria Callas peşini bırakmayan şımarık suçlamalarından hiç kurtulamamış, hastalandığı için temsile çıkamadığında bunu kaprise bağlayan seyircilerin yuhalarıyla karşılaşmıştı. Renata ise 1951'de Metropolitan'da "La Traviata"nın gala gecesi kendi performansını beğenmediği için sonraki sekiz gösteriden çekildiğinde, hayranları hayalkırıklığına uğramış ancak kimsenin aklına protesto etmek gelmemişti. Maria Callas'ın Yunanlı armatör Onassis'le yaşadığı aşk, kocasından ayrılması, ardından Jackie Kennedy ile evlenen Onassis tarafından terkedilmesi magazin haberlerine konu olurken, Renata'nın evli sevgilisinden ancak ölümünden sonra söz edilmişti.

İki sopranonun sonu da modele uyuyordu. Maria'nın meslek yaşamı mücadeleyle geçmişti, mesleği bırakışı da sorunluydu. Opera dünyasının zirvesinde kayar gibi ilerleyen Renata ise zamanı geldiğinde zarafetle ayrılmayı bilmişti. Callas sahneyi bıraktıktan sonra birkaç kere yeniden operaya dönmeye kalkıştı, ama bu çabalar acıklıydı. Eskinin bir gölgesine dönmüştü. Sonunda sadık hizmetçisi Bruna ve köpekleriyle yaşadığı Paris'teki apartman dairesinde öldü. Renata ise çevresinde ailesi ve dostlarıyla, saygı ve sevgi görerek 82 yaşına kadar yaşadı.

Tebaldi, ömrünün sonuna doğru kendisiyle yapılan bir görüşmede, eski rakibesiyle son dramatik karşılaşmasını anlattı. Yıl 1968'di, Renata Tebaldi, Metropolitan operasında "Adriana Lecouvreur" operasında sahneye çıkıyordu. Seyircilerin arasında meslek yaşamını çoktan terketmiş olan Maria Callas da vardı. Temsilden sonra Callas, kuliste Renata'yı ziyaret etti. Renata şöyle anlatıyor:

"Çok şaşırdım. Öteden beri onun rakibiydim, 1949'dan beri konuşmamıştık: Neden beni görmek istiyordu? Giyinme odamda birbirimizin gözlerine baktık, kucaklaştık. Maria bana sıkı sıkı sarıldı. Yaprak gibi titriyordu. Gözlerinden akan yaşları boynumda hissediyordum. Neden bu kadar duygusallaştığını anlayamamıştım. Ertesi gün gazetelerde Onassis'in Jackie Kennedy ile evleneceğini okuduğumda anladım. Maria bu evlilikten bir gün önce haberdar olmuştu. Onassis uğruna feda ettiği bir dünyayı temsil ettiğim için görmeye gelmişti beni".

Başka bir dünyada dost olabilecek bu iki müzisyen, opera dünyasının kuralları gereği birbirinden nefret eden iki rakip diva olarak tarihe geçti. ■

Sahnelerin "iyi prima donna"sı

Tebaldi hakkında dedikodulara izin vermemesi ve zarif bir portre çizmesi sayesinde sahnelerin "iyi prima donna"sı olmuştu.

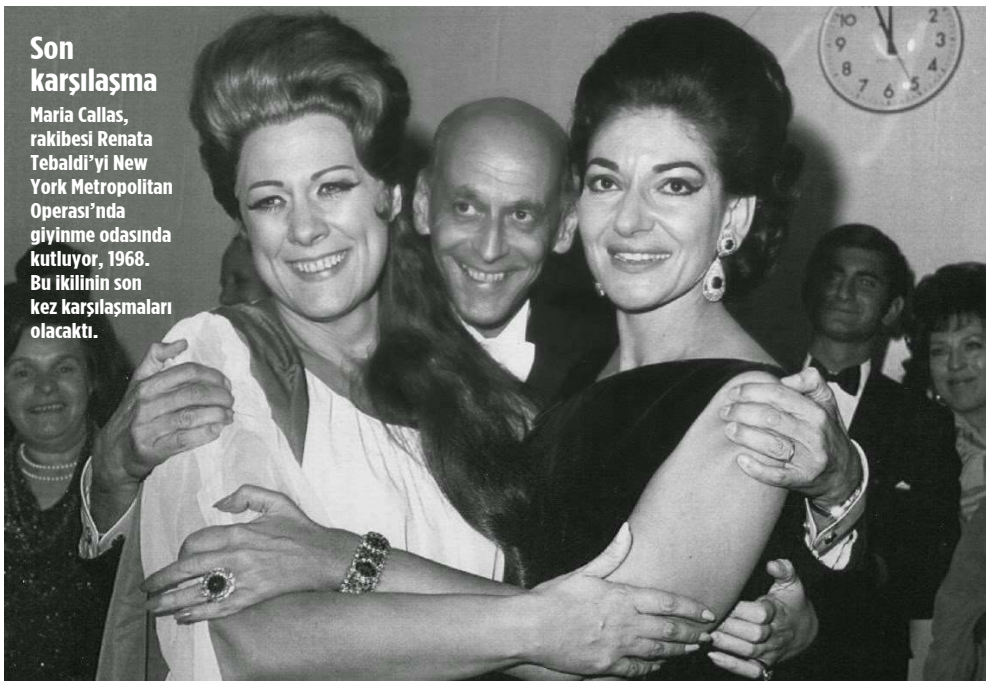

Son karşılaşma

Maria Callas, rakibesi Renata Tebaldi'yi New York Metropolitan Operası'nda giyinme odasında kutluyor, 1968. Bu ikilinin son kez karşılaşmaları olacaktı.

Genç bir fotoğrafçının heveskârlık yılları...

Ozan Sağdıç'ın fotoğrafçılık mesleğine başlamadan önce çektiği ilk kareler bile, "adam olacak çocuk ..." mahiyetinde. Dilimize "amatör" kelimesinin yerleşmediği yıllarda kullanılan "heveskâr" kelimesiyle tanımlanabilecek Ozan Sağdıç'ın ilk makinesiyle çektiği fotoğraflar, o dönem Türkiye'sinin gündelik hayatına pek görülmemiş bir ışık tutuyor.

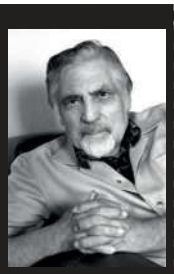

OZAN SAĞDIÇ

1950'li yıllardan beri gazetecilik yapan ve Türkiye'nin en ünlü fotoğrafçılarından biri olan usta isim, anıları ve fotoğraflarıyla *#tarih*'te.

Birçok kez "fotoğrafçılık mesleğine nasıl başladığım, bu işin okuluna gidip gitmediğim, birilerinden ders alıp almadığım, nasıl gazeteci olduğum" gibi sorular yöneltenler olmuştu. Bu bakımdan, "Fotografik Hafıza" dizi yazılarımızdan birinde ilk muhabirlik günlerimden, ilk röportajlarımdan örnekler vermenin doğru olacağını düşündüm. Ancak onun da öncesi vardı elbet. Amatörlük yılları.

Eski yayınları karıştırdığımızda, dilimize "amatör" sözcüğü yerleşmeden önce, onu "heveskâr" sözcüğü ile karşıladıklarını görüyoruz. Örneğin Halkevleri'nde oynanan amatör tiyatro gösterilerine "Heveskâr Temsilleri" deniliyor. Yakıştırma ama, hoş bir tanımlama doğrusu. Pek bilindiğini sanmıyorum; ünlü şairlerimizden Ahmet Muhip Dranas fotoğraf üzerine kafa yormuş aydınlarımızdan biridir. Onun Halkevleri kültür etkinliklerini yönettiği günlerde yayınlanmış amatör fotoğrafçılığı yüreklendirme amaçlı bir yazısında "Amatör ressam denilince acemi ressam anlaşılır, ama amatör fotoğrafçı denilince sıradan stüdyo fotoğrafları çeken fotoğrafçılardan farklı olarak, sanat kaygısı güden ustalıklı fotoğraf üstatlarından söz ediyoruz demektir" gibi bir saptamasına tanık oluyoruz.

Görülüyor ki güzellik kavramını kapsayan fotoğraf üretmek, her şeyden önce bir heves işidir. Evet, eğitimle insanlara çok şey öğretilebilir; ama bu bir yere kadardır. İlkönce o konumdaki insanda bir eğilim, bir yetenek ve hepsinden önemlisi heves olmalıdır. Kısaca insanın iç dünyasındaki sanat yapma dürtüsü "iki kalas bir heves" deyimiyle özetlenebilir. Peki bu heves insanda ne zaman, nasıl uyanır?

Kendimi övmek gibi alın-

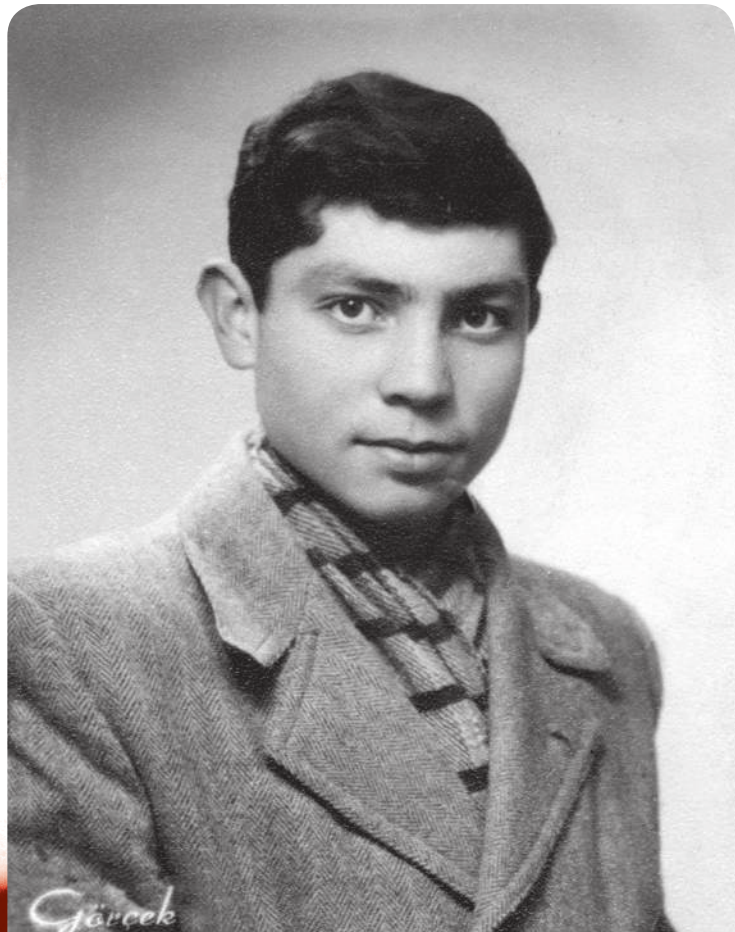

50'li yıllardan bir 'selfie'

1950'li yıllarda Ozan Sağdıç'ın, Kabataş Lisesi'nde birinci sınıf öğrencisiyken Çiçek Pasajı'nın üst katında Foto Gökçek'te ayna karşısında çektiği fotoğrafı.

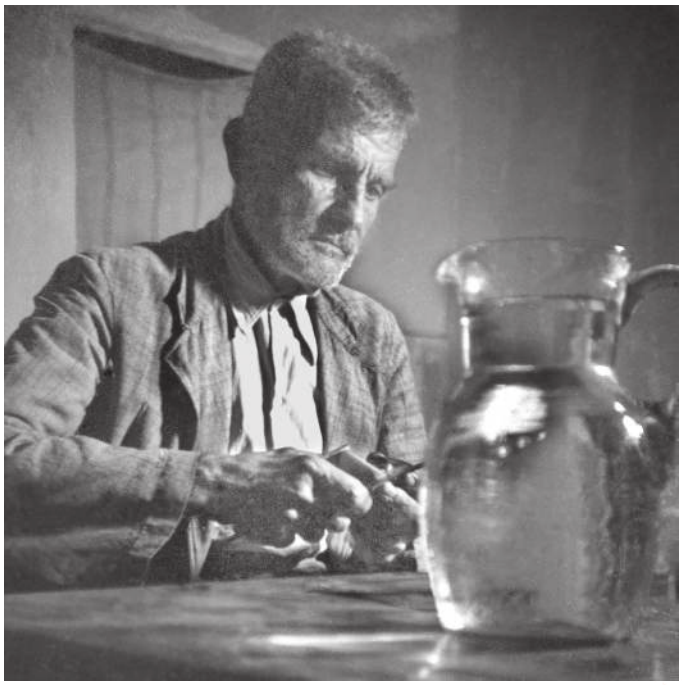

masın, bu yazıya girişimi ironik bir başlangıç olarak kabul edin lütfen. Benim kavramsal sanata yatkınlığım, daha üç-dört yaşımda iken keşfedilmiş. İlk sanatsal etkinliğim, babamın bir yenilik olarak özenerek aldığı çok değerli sofra muşambasının güllerini annemin nakış makası ile dekupe etmek olmuş çünkü. Beş-altı yaşımda iken duvar resmi yapmaya özenmişim. O yıllarda babam Akçay'da Devlet Denizyolları acentesiydi. Haftada iki kez vapur görürdük. Kiralık evimizin oturma odasında üç-dört metrelik bir duvara kocaman üç bacalı bir gemi çizmişim. Annem önce duvarı kirlettim diye biraz kızacak olmuş ama, her yıl evin badanası yinelenirken o duvara dokunmak içinden gelmemiş.

İlkokul dördüncü sınıfta "Doğruluk" adında, beşinci sınıfta "Türk Çocuğu" isimli duvar gazetesi hazırlıyorduk. Başlığın altına "Başyazarı ve ressamı" olarak adımı yazmak benim değil, öğretmenimin fikriydi. 10 yaşında Karagöz tasvirleri kesip mahalle çocuklarına Karagöz oynatmışım. 11 yaşında tiyatro aksesuarı yapımcılığı yapmışım. Salih Tozan gibi bir aktörün başına kral tacı hazırlamışım.

12 yaşındayken Orhon Murat Arıburnu'nun bir şiirini çarpıtarak, sözüm ona berbat bir nazire yazmış, Edebiyat Alemi adında, Garipçilere saldıran tutucu bir dergiye göndermek gafletinde bulunmuştum, Yaşımı başımı bildikleri yok, baş sayfada, hem de "Edremit'ten üstat şairimiz Ozan Sağdıç'ın şaheseri" diye anons ederek basmazlar mı!

Buca Ortaokulu'na yatılı öğrenci olarak yazılmıştım. Üç levanten köşkünün heykellerle süslü geniş bahçeleri, bağları ile birleştirilmiş cennet köşesi bir yerdi okulumuz. Bizi oraya sevk ve tavsiye eden babamın çocukluk arkadaşı İsmail Habib Sevük'ün dediğine göre, burası Milli Eğitim Bakanlığı'nın örnek tatbikat okuluymuş. O yüzden öğretmenleri de seçmece imiş.

"Mütalaa" denilen ders çalışma saatlerinde yaramazlık yapar, diğer çocukları azdırırmışım. Öğretmenlerimiz böyle bir tanı koymuş benim için. Ağabeylerin arasında uslu oturum herhalde diye beni birinci sınıfların dershanesinden alıp üçüncü sınıfların dershanesine oturttular. İçinde koca koca ağabeyler vardı o sınıfın. Yörük Ali Efe'nin oğlu, sonradan öykü yazarı olan Aydınlı Cengiz Yörük, yıllar sonra Şairler Yaprağı dergisini çıkaracak olan Dinarlı şair Nedret Gürcan ve Kerkenez romanının yazarı, E Yayınları'nın kurucusu olacak olan Buldanlı Cengiz Tuncer. Özellikle Cengiz Yörük (ayıptır söylemesi) hanım öğretmeniyle flört edecek kadar karta kaçmış bir delikanlıydı. Ben de akranlarıma göre bile ufak yapılı bir ön sıra çocuğuydum. Bu üç ağabey, küçük kardeş olarak benimsedikleri beni daha fazla şımarttılar. Onların yazdıkları yazılarla, şiirlerle bir duvar gazetesi hazırlıyorduk. İşte o gazetenin de

Anne-baba sofrada

Ozan Sağdıç, ilk fotoğraflarından birinde sofrada meyve soyarken babasını ve aynı sofrada babasının karşısında oturan annesini çekmişti.

Ozan Sağdıç'ın ilk fotoğraf makinesi.

Akçay'da dereyi geçen at arabası yine ilk fotoğraflar arasında.

sayfa düzenleyicisi ben olmuştum.

Özetle şunu söylemek istiyorum ki, heveskâr bir çocukluktan heveskâr bir gençliğe doğru yuvarlanan bir taş gibi evrile evrile gitmekteyiz. Bir de fotoğrafa heveslenmişiz, çok mu yani?

Daha önceki ilkokul öğretmenimiz ayni zamanda ressamdı ve komşumuzdu. Bana öylesine resim dersleri vermişti. İyi ustaların desenlerinden bir hayli kopyalar yapmıştım. İçime yavaş yavaş bir estetik algılama duygusu yerleşir olmuştu. Ortaokulda Âbidin Elderoğlu'nun resim öğretmenimiz olması büyük bir şanstı. Dergilerde kitaplarda elime geçen güzel fotoğrafları hayranlıkla seyrediyordum. Onlardaki güzelliğin nedenlerini anlamaya çalışıyordum.

Artık yaşım 18 olmuştu, Kabataş Lisesi'nde yatılı okuyordum. Cemal Nadir, Ramiz döneminin karikatüristleri çizimlerinde bol bol eski İstanbul'un döküntü haldeki ahşap evlerini adeta bir yoksulluk simgesi olarak, perspektifi de abartarak bir dekor gibi kullanırlardı. Biraz da o günlerde Tatbikat Sahnesi'nin İzmir turnesinde bayılarak seyrettiğim Ahmet Kutsi Tecer'in Köşebaşı oyununun dekorundan da esinlenerek yaz tatilinde öyle bir evin maketini yapmıştım. İçine de küçük bir ampul yerleştirerek ona gece lâmbası işlevi de yüklemiştim. Ağabeyimin en iyi arkadaşı Eczacı Muzaffer Bey amcanın oğlu Erdem Abi bunu kaptığı gibi, babasına götürüp göstermiş. Baba dostumuz, memleketimizim ünlü milletvekili Muzaffer Bey Amca "Bunu biz edinelim, çocuğu da biraz sevindirelim" diye bana 15 lira göndermiş. Emeğimin eseri diye o parayı gözüm gibi saklıyordum.

Tam da o sırada bir başka baba dostu, gözlükçü Fehmi Mine'nin dükkânına satması için Alman malı, kutu makine denilen cinsten, yani en basitinden iki tane fotoğraf makinası göndermişlerdi. Fehmi Abi, daha önceleri fotoğrafçı imiş, işi gözlükçülüğe çevirmiş ama fotoğraf malzemesi satmaya devam ederdi. Bendeki heveskârlığı keşfetmiş olmalı; "Bu makinalardan birini Ozan'a verelim" dedi. Bedeli 30 lira imiş. Bendeki 15 liranın üstünü babam tamamladı. Böylece ilk kamerama sahip oldum. İlk sevgiliye kavuşmuş gibi sevinçliydim.

Fehmi Abi bana iki rulo da filim armağan etmişti. Hemen sokağa çıktım. Ayaklarım beni aklımdan hep "Tam şuradan bir fotoğraf çekmeli" diye geçirdiğim Kurşunlu Camii'nin

Edremit

Bu kez objektifte Çamtepe'den görünen Edremit manzarası var.

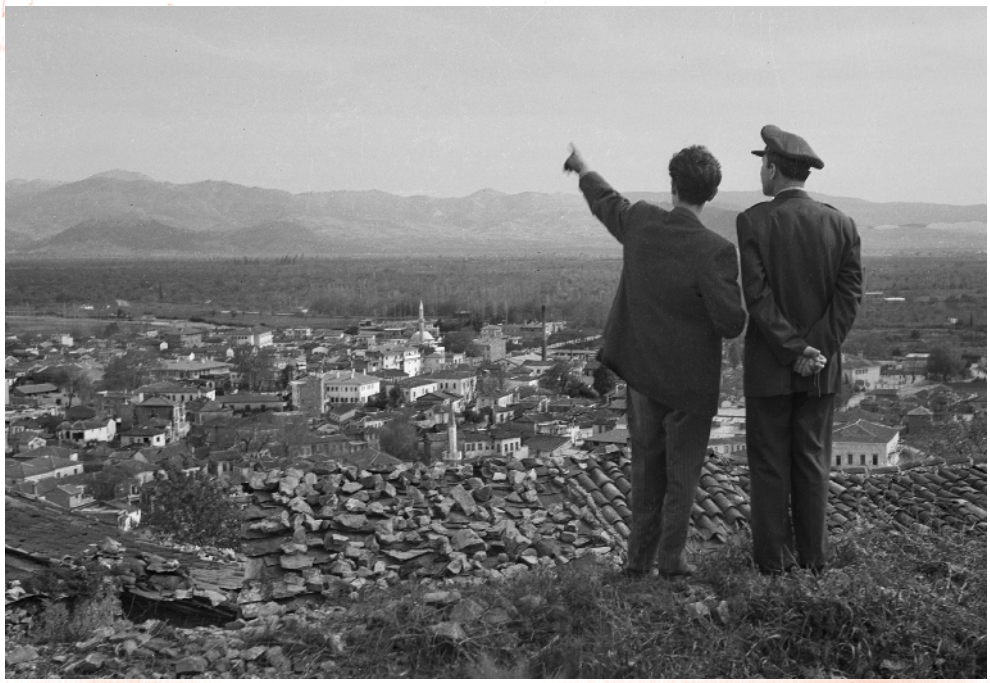

Hekimzade sokağının çıkışından görüldüğü noktaya götürdü. Sağdan soldan iki cumbalı evin öpüşürcesine birbirine yaklaştığı ara boşluğa bizim Selçuklulardan kalma Kurşunlu Camii'nin kubbesi ve minaresi cuk oturuyor, mükemmel bir kompozisyon teşkil ediyordu. Benim kendi makinamla çektiğim ilk fotoğrafım bu olmuştu.

12 Pozluk ilk makarayı, çoğu önceden peylenmiş yerlerde olmak üzere Edremit'te doldurdum. Bu arada aile fotoğrafları da çektim elbette. Şimdi onları gözden geçiriyorum da, öyle klasik pozlarda çekmemişim. Daima bir eylem içinde saptamaya çalışmışım. Annemle babama yan yana poz verdirmek yerine, sofra başında sanki birinin gözüne öbürünün gözüyle bakar gibi fotoğraflamışım. Halamın ailesini Rembrandt ışığı benzeri bir ışıkla aydınlatmışım.

Babamın fotoğraflarını ya meyve soyarken ya da çok sevdiği balık ağı örerken çekmişim. Annemin pazardan aldığı meyve ve sebzelerle ilk natürmort denememi yapmışım.

Akçay'da Kabotaj Bayramı

1 Temmuz Denizcilik ve Kabotaj Bayramı'nın kutlandığı gün Akçay'ın en hareketli günüydü. Sahilden etkinlikleri izleyen yöre halkı.

Makinayı aldığımın hemen ertesi günü Edremit'in iskelesi olan Akçay'a gittim. Orası o zamanlar yüz haneyi bile bulmayan bir sahil mahallesi idi. Deniz, iskeleler, dere boyu, sazlıklar doğal manzaralar sunuyordu insan gözüne. İkinci makarayı da orada doldurdum. Bu fotoğraflar içinde de, deredeki suları yararak geçen bir at arabası resmi iyi yakalanmış bir kareydi. Fehmi Ağbi karanlık odasını halen korumakta idi. Filmlerimi banyo etti. Birer de kontak kopya basmıştı.

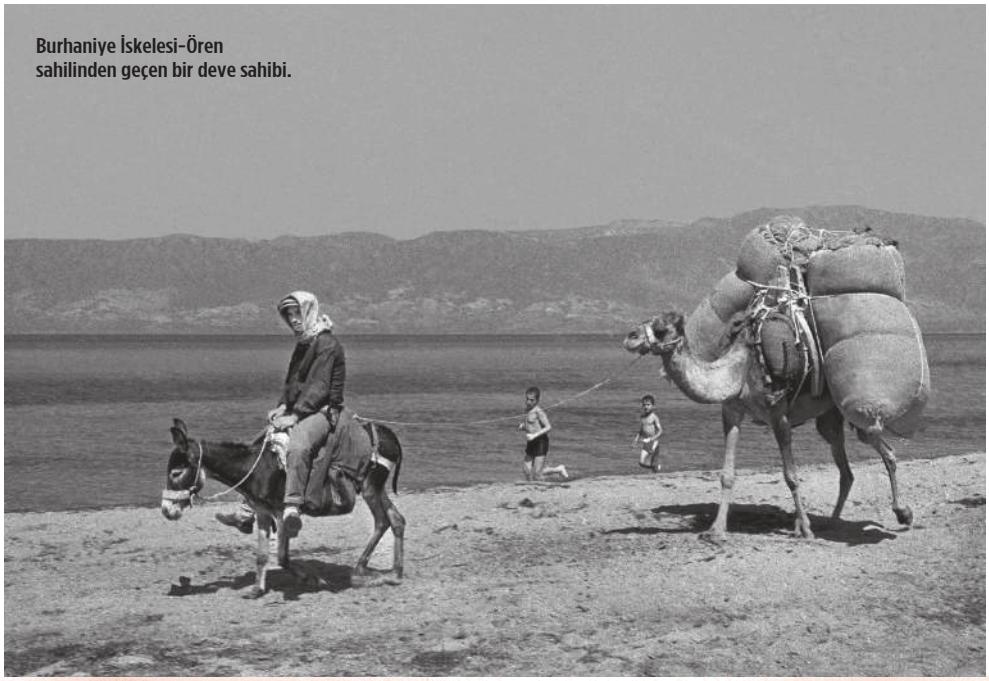

Burhaniye İskelesi-Ören sahilinden geçen bir deve sahibi.

Edremit'te Er Eğitim Alayı vardı, asker kişiler boldu. Oraya İstanbullu fotoğraf amatörü iki teğmen atanmış. Malzeme ve bilgi almak için Fehmi Bey'in dükkânına gelirlerdi. Birisi daha sonra İstanbul'da *Hayat* mecmuasının fotomekanik atölyesinde şef yardımcısı olarak karşılaşacağım Ferit Can'dı. İki filmimden çıkan fotoğrafları henüz gören Fehmi Abi onlara "göreceksiniz bakın, Ozan'ın fotoğrafları ileride Avrupa mecmualarında yer alacak" demişti. Kehanet mi desem ne desem bilmem ki? Ama bu en azından bana çok genç yaşta verilmiş bir icazet gibiydi bu iltifat.

Hemen sonrasında daha birçok Edremit fotoğrafı çek-

tim. Hele bir tanesi, Sabahattin Ali'ye esin kaynağı olmuş Yanık Değirmen'in arkları arkasından görünen puslu kasaba manzarası pek romantik bir peyzaj olmuştu. Edremit pazarı benim için mükemmel bir platoydu. Edremit'in kurtuluş günü şenlikleri ve özellikle Akçay'daki 1 Temmuz Denizcilik ve Kabotaj Bayramı görüntüleri bölge halkını yansıtan ve fotografik hafızamızı zenginleştirecek nitelikler içeriyordu.

Komşu ilçe Burhaniye'ye gittim, deve güreşi fotoğrafları çektim. İskele mahallesinde dayımın evinin az ötesinde boş plajda deve kervanları ve koyun sürüleri geçiyordu. Buralarda Öğretmen Evleri mahallesi henüz kurulmamıştı. Hatta Ören bile yeni yeni iskâna kavuşuyordu. Ayvalık'a uzanan şoseden sapıp, doğum yerim Pelitköy'e doğru zeytinlikler arasından yürüyerek çıkarken güzel zeytinlik manzaraları çekebiliyordum. Köyümü ve köylülerimi fotoğraflama fırsatı da buluyordum. Orada güzel köy düğünü fotoğrafları da çekmiştim.

O kısa arada Edremit'e uğrayan siyasilerin fotoğraflarını çekmek ayrı bir belgeleme heyecanı veriyordu bana. Önce Osman Bölükbaşı'nın, sonra da Başbakan Adnan Menderes'in fotoğraflarını çekebildim. Zamanın ünlü CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in fotoğrafını İstanbul'da *Dünya* gazetesinin önünde arabasını beklerken çekmiştim.

Edremit'in İstanbul bağlantısı il merkezimiz Balıkesir'den oluyordu. Oradan da epey fotoğraflar çekmiştim. Özellikle kurtuluş günü şenlikleri sırasında Pamukçu zeybeklerinin oyunları ve geleneksel seyirlik oyunlarından sayılabilecek deve oyunu gibi gösteriler ilginçti. Bu arada derici esnafının koyun ve keçi postlarına bürünerek, yüzlerini de kömür karası ve isle karalayarak "tülü tabaklar" denilen korkunç hallere girmeleri, kaydedilmeye değer renkli görüntülerden bazılarıydı.

İstanbul yolunun ikinci menzili Bandırma idi. Bayram ve sömestr tatilleri sırasında o kadar kalabalık olurdu ki, yolcuları İstanbul'a götürecek vapurlar istiap haddini çok aşan dolulukta olurdu. Acente fazla bilet kesmezdi, fakat halk cezalı bilet parası ödemeyi göze alarak vapuru iğne atsan yere düşmeyecek kadar kaçak yolcu kalabalığı ile doldururdu. Bol bol izdiham fotoğrafı çekmeme fırsat veren bu olay, beni haber fotoğrafçılığına hazırlayan olgulardan biriydi sanki.

İstanbul'a döndüğüm, bir yıl daha liseli olduğum, daha sonra da İstanbul'da kalabilmek uğruna iş aradığım ve nihayet İstanbul Umum Fotoğrafçılar Derneği kâtibi olduğum 1953-55 yılları arasında mahalle mahalle İstanbul sokaklarını arşınlamak azimli bir fotoğraf heveskârının vazgeçilmez pratikleri arasındaydı artık. 1954 Mart'ında Boğaz'ın buzlarla kaplanması ve benim bu konuyla ilgili ilk seri çalışma öyküm, ayrıca anlatılması gereken muhteşem bir olaydı örneğin. O günlere ait bir kısım görüntüler sütunlarımızda yer almıştı. Şimdi artık foto muhabiri olur olmaz *Hayat* dergisinde yayınlanan ilk fotoğraflara ve röportajlara gelmiş olmalı sıra. ■

Genç fotoğrafçı İstanbul sokaklarında

Ozan Sağdıç daha gelişkin bir kameraya kavuştuktan sonra İstanbul sokaklarını arşınlamaya başlamıştı. Yazarımız, bu kez arkadaşının fotoğrafında.

Adnan Menderes

Ozan Sağdıç, zamanın başbakanı Adnan Menderes'i de Edremit ziyaretinde fotoğraflamıştı.

ÖLÜMÜNÜN 41. YILINDA ELVİS "THE KING" PRESLEY

ROCK'N ROLL ÇAĞININ KRALI

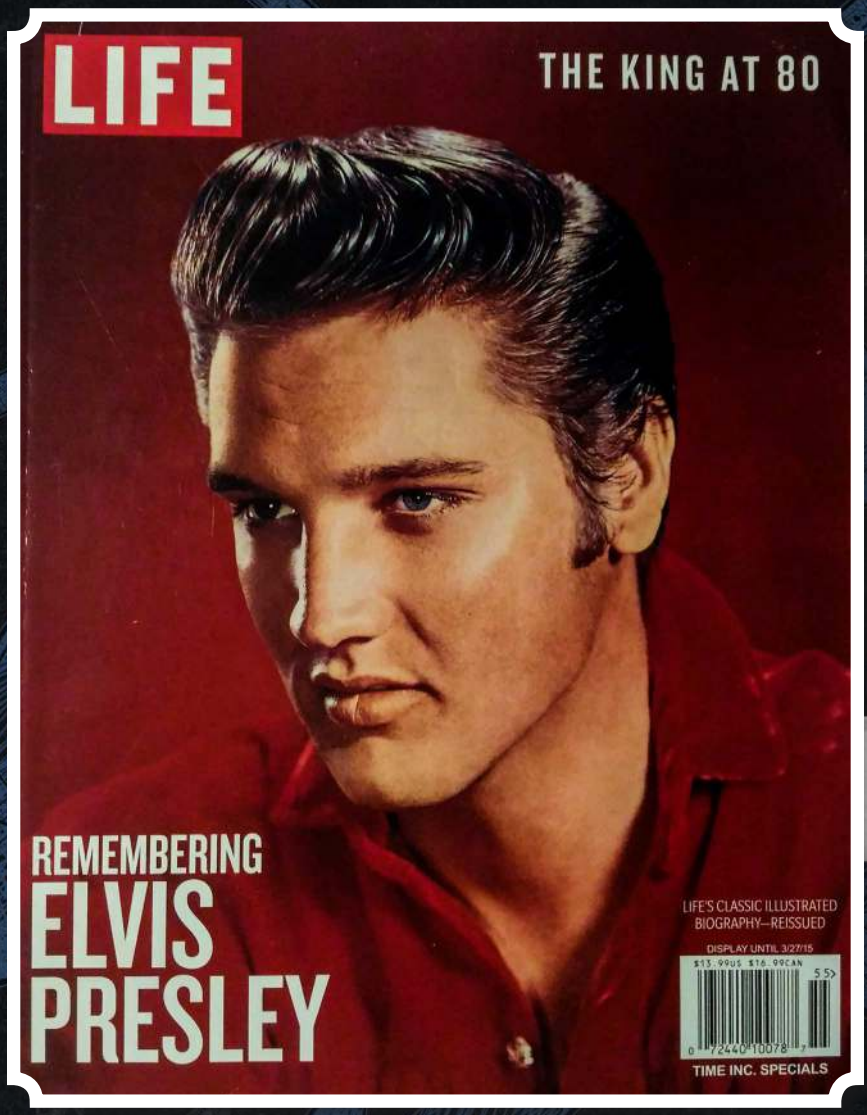

Life dergisi, ölümünün 25. yılında Elvis Presley'i kapağına taşımıştı, 2002.

1953 yılının 18 Temmuz'unda Memphis'teki Sun Plak Şirketinin stüdyosuna girip ilk asetat demo'sunu kendi cebinden 3.98 dolar ödeyerek kaydettirdiğinde meteliksiz bir delikanlıydı. 16 Ağustos 1977'de saray yavrusu malikanesi Graceland'de kalp yetmezliğinden 42 yaşında öldüğünde arkasında milyonlarca hayran, sayısız eser ve devasa bir servet bırakan bir mega pop ikonu olmuştu. Kariyerinin yükseliş yıllarında "Rock'ın Roll'un Kralı" olarak isim yaptı, zirveye ulaştığında ise artık sadece "Kral" olarak anılıyordu. 2002'de, ölümünün 25. yılında Amerikalıların %16'sı yaşamını yitirdiğine hâlâ inanmıyordu. Elvis Presley'in fotoğraflarla kısa hayat hikayesi...

Tam bir anakuzusuydu

Elvis Aaron Presley 8 Ocak 1935'de Tupelo Mississippi'de yoksul bir evde doğdu. İkiz kardeşi doğum sırasında öldüğünden tek çocuk olarak büyüdü. 1948 yılında ailece Memphis'e taşındılar.1953'te Hume lisesini bitirdiğinde henüz kendi evlerinin dışında tek bir gece bile geçirmemişti. Okul arkadaşlarına göre tam bir anakuzusuydu. Bazı biyografi yazarları Elvis'in ilk demo'sunu annesine yaşgünü hediyesi olarak doldurduğunu iddia eder. Ama Presleylerin evinde pikap olmadığı gerçeği göz önüne alındığında, daha sonra Record Collector dergisi tarafından 500.000 dolar değer biçilecek olan bu ilk kaydı Sun Plak Şirketi'nin sahibi Sam Phillips'in dikkatini çekmek için yapmış olması ihtimali ağırlık kazanmaktadır.

Annesi Gladys ve babası Vernon ile, çocukluk yıllarında.

13 yaşındaki Elvis, Tupelo'daki Hume Lisesi'nde öğrenciyken, 1948.

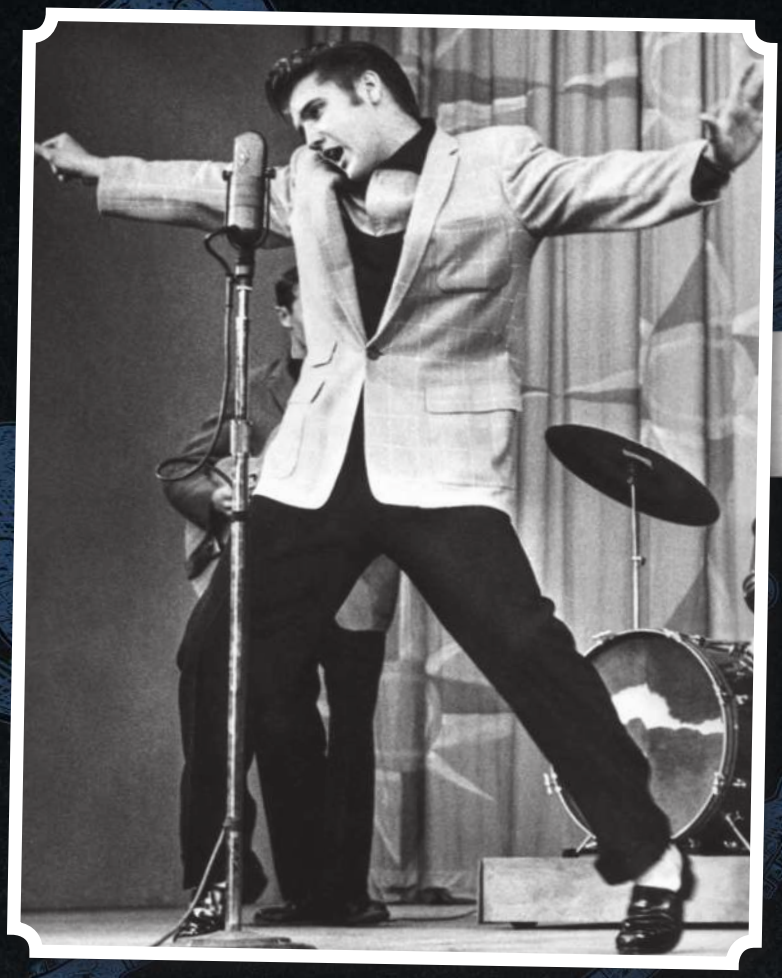

Elvis Presley, kariyerinin erken yıllarında sahnede, 1950'ler.

Siyah müziği beyazlara sevdirdi

Elvis; pop, country, blues türlerinden olduğu kadar sık sık katıldığı gospel ayinlerinden ve Memphis'in efsanevi Beale Sokağı'nda dinlediği siyah R&B müziğinden etkilendi. 19 Temmuz 1954'te Sun etiketiyle çıkan ilk single'ının gördüğü büyük ilgiyle başlayan kariyeri, kendi karizmasının olduğu kadar Sun'ın patronu Sam Phillips'in dehasının da bir eseriydi. Phillips, blues ve R&B gibi siyahlara özgü müziklerin göze hoş gelen bir 'ambalaj'la beyazlara sunulması halinde, müzik endüstrisini sallayacağını öngörmüştü. Elvis, etkilendiği farklı müzikal türleri kendine özgü sesi ve tarzıyla bir potada eritirken, ırklar arasındaki duvarları yıkarak Amerikan müziği ve popüler kültüründe yeni bir sayfa açmayı başardı.

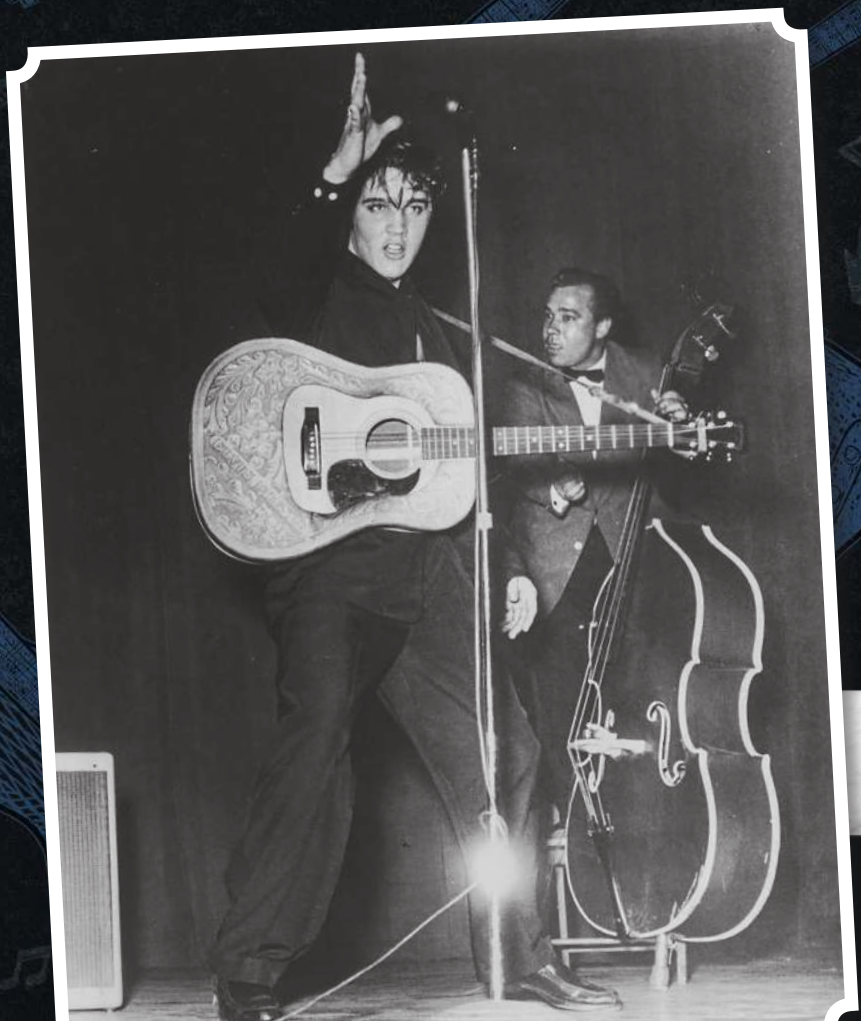

Şöhreti yeni yakaladığı yıllarda bir canlı performansta gitar çalıp şarkı söylerken. Arkasında, Bill Black kontrbasta, 1956.

Altın ve platin plak rekortmeni

Elvis Presley'in televizyon programları ve konserleri hep olay yarattı. Las Vegas'taki canlı sahne performansları tam 837 kez ardarda kapalı gişe yaptı. Bugüne kadar tüm dünyada bir milyarın üzerinde albüm satışı gerçekleştirdi. Billboard 100 listesine en çok şarkı sokan (149) ve açık ara en uzun süre (80 hafta) listebaşında kalan şarkıcı oldu. 81 altın, 43 platin, 18 multiplatin plak kazandı. Elvis 'kral' lakabını boşuna almamıştı.

Elvis, 1 Nisan 1956'da Heartbreak Hotel single'ının altın plağıyla basına poz veriyor.

1977'deki ölümünden sonra müzeye dönüştürülen malikanesi Graceland'de, Elvis Presley'in altın ve platin plakları ile sahne giysilerinin sergilendiği bölüm.

Ann Margret ile 1964 yılında başrollerini paylaştıkları Viva Las Vegas filminin bir tanıtım çekiminde.

Hollywood'un 'parlak' çocuğu

Elvis, 1956 Kasım'ında "Love me tender" filmiyle ilk kez kamera karşına geçti ve ikisi belgesel olmak üzere 33 Hollywood filminde başrol oynadı. En yüksek gişeyi Ann Margret ile başrollerini paylaştıkları ve beyaz perde dışında bir aşk macerası yaşadıkları "Viva Las Vegas"la yaptı. MGM bu filme yatırdığı 1 milyon dolar karşılığında 5 milyon dolar gişe hasılatı elde etti. Presley'in kariyeri boyunca Altın Küre'ye aday gösterilen tek draması 1962 tarihli "Girls, Girls, Girls" oldu. Buna karşılık bir konser filmi olan "Elvis on Tour" ise 1973'de En İyi Belgesel dalında Altın Küre kazandı. Elvis'in, çevirdiği 33 filmdeki kadın oyuncularından sadece dokuzuyla kaçamak yapmadığı iddia edilmiştir.

1957'de çevirdiği Jailhouse Rock filminin setinde, dansçılarla.

Kısa süren mutluluk

Elvis Presley 1 Mayıs 1967'de Priscilla Beaulieu ile evlendi. Bundan yaklaşık dokuz ay sonra, 1 Şubat 1968'de kızları Lisa Marie Presley dünyaya geldi. Elvis'i yıllardan beri tanıyan birçok arkadaşı, sanatçıyı hayatlarında hiç o günkü kadar mutlu görmediklerini ifade etmiştir. Fakat Elvis ile Priscilla'nın mutlulukları fazla uzun sürmedi, çift 1973 yılında ayrıldı. Elvis'in son günlerini birlikte geçirdiği kız arkadaşı Ginger Alden, 1977 yılının Noel'inde evlenmeye hazırlandıklarını açıkladı. Ama bu doğrulanması imkansız bir bilgiydi.

Priscilla ve Elvis, Las Vegas'ta nikah masasında, 1 Mayıs 1967.

Presley çifti, kızları Lisa Marie'yi basına tanıtıyor, 1968.

Canlı yayını izlenme rekorları kıran "Aloha from Hawaii" konserinde sahnede, 1973.

Şöhreti yeryüzünü salladı

"Elvis: Aloha from Hawaii" konseri, şarkıcının Kui Lee Kanser Vakfını desteklemek için 14 Ocak 1973'de Honolulu'da verdiği bir hayır konseriydi. Etkinlik uydu üzerinden tüm dünyaya canlı yayınlandı. Sabah saatlerinde başlamasına rağmen, konser kelimenin tam anlamıyla yeryüzünü salladı, 40 ülkede 1,5 milyar izleyiciye ulaştı. Bu sayı, insanoğlunun Ay'a ayak basmasını canlı seyredenlerin sayısından çok daha fazlaydı.

Şöhretinin zirvesindeki "The King", 1970'te ABD başkanı Richard Nixon tarafından kabul edilmişti, 1970.

Elveda Kral, seni özleyeceğiz!

Son yıllarında aşırı kilo alan Elvis Presley, 16 Ağustos 1977'de malikanesinde ölü bulundu. 18 Ağustos'ta Memphis'te düzenlenen cenazesine yüz binlerce hayranı katıldı. Resmi açıklamaya göre sanatçı hayatını kalp yetmezliğinden kaybetmişti. Bazı kaynaklar bunu kullandığı ilaçların yan etkilerine bağlamıştır. Plakları, filmleri, belgeselleri, lisanslı ürünleri Elvis'in ölümünden sonra da satmaya devam etti. "The King", "öldükten sonra en çok kazanan sanatçı" listelerinde her zaman ilk sıralarda kalmaya devam etti.

Elvis Presley, hayranları tarafından son yolculuğuna uğurlanıyor, 18 Ağustos 1977

DAILY Mirror

BRITAIN'S BIGGEST DAILY SALE 7p Friday, September 2, 1977

Elvis Aron Presley
BORN: Tupelo, Mississippi, January 8, 1935
DIED: Memphis, Tennessee, August 16, 1977

In peace at last..

..the troubled King

THIS was the world's last glimpse of Elvis Aron Presley. At rest after the turbulent years in which he rose from the poverty of a two-room Mississippi shack to become the King of Rock Music. The picture was taken two days after his death as he lay in a steel-lined copper coffin in the music room of Graceland, his sprawling Memphis mansion, while thousands of fans filed past to pay their tributes—and to see him, like this, for the last time. His later years had tragically been filled with fantasies, furies, private fears. But this is how they, and millions more throughout the world, will prefer to remember him: The King at peace. At last.

Daily Mirror gazetesi, "Kral"ın ölüm ve cenaze haberlerini derlediği "Dertli kral nihayet huzura kavuştu" başlıklı Elvis dosyasını 2 Eylül 1977'de birinci sayfadan girmişti.

KAFA ÖZEL SAYISI ÇIKTI!

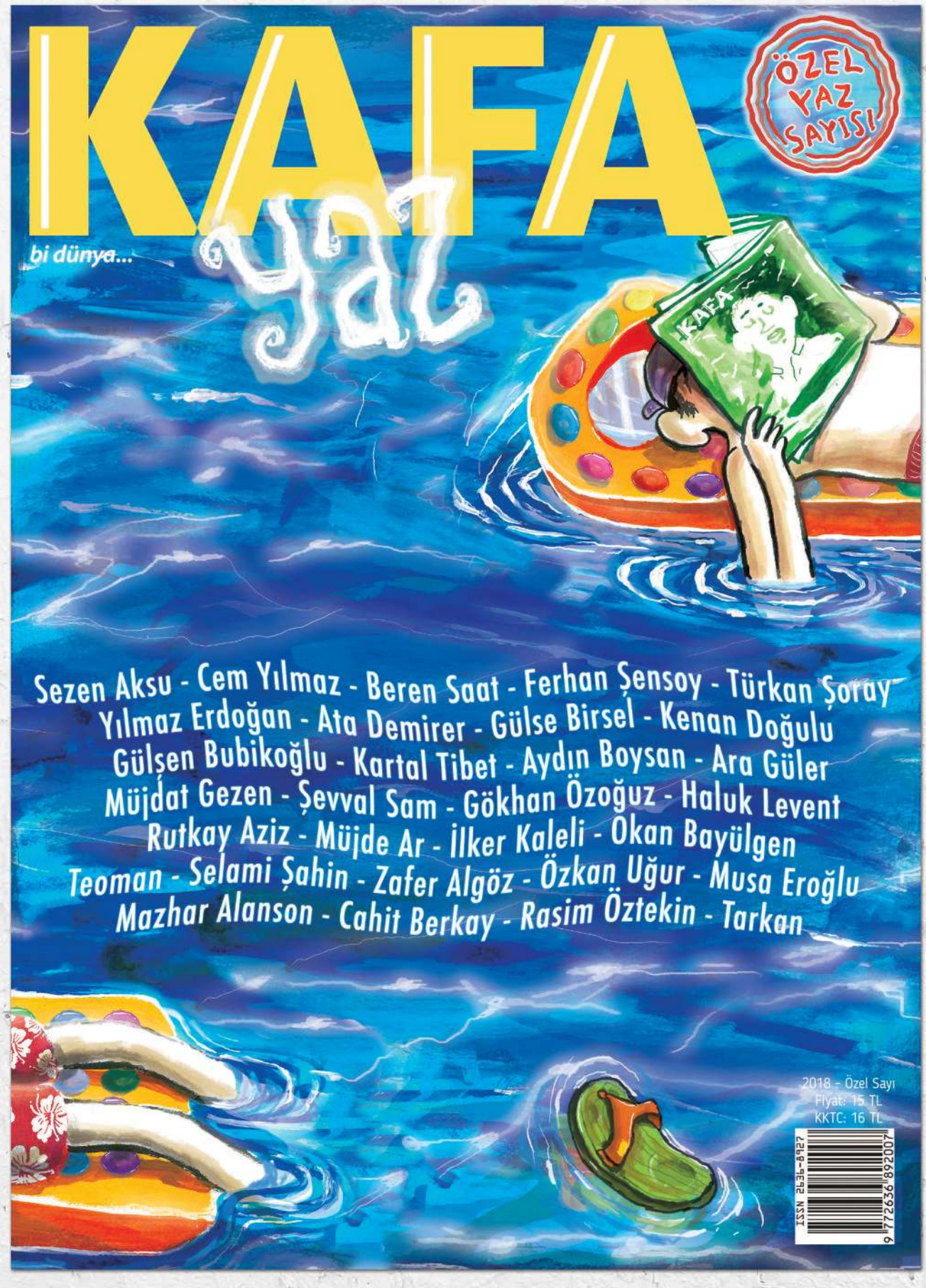

www.kafadergi.com

DÜNDEN BUGÜNE TARİHİ ADLANDIRMA

Peki şimdi bu kaçıncı Cumhuriyet?

Tarihin herhangi bir anında hem geçmişe hem de o günlerde yaşananlara bakarak, bir ülkenin yeni bir döneme girdiğini ve bu dönemin birçok ölçüte göre farklı bir üçüncü, beşinci ya da onbeşinci dönem ya da evre olduğunu söyleyebiliriz. Ama üçüncü, beşinci ya da onbeşinci cumhuriyet veya meşrutiyet olduğunu söyleyemeyiz. Buna, dönemlendirmemiz ne kadar akla yatkın olursa olsun, bizim öznelliğimiz karar veremez.

Burada ölçüt hukuk, daha doğrusu anayasa hukukudur; tarih ya da siyaset bilimi değil. Ancak bir disiplin olarak anayasa hukukuna özgü düşünce de "devrim" sözcüğüyle anlatmaya çalıştığımız köklü dönüşüm dönemlerini kavrayamaz. Numaraları ancak anayasalara göre vermekte direneceklerin bile, kaç yüz yıllık sadrazamlık-başbakanlık kurumunun kalkmasını devrimsel olarak niteleyeceklerinden hiç kuşkum yok.

AHMET KUYAŞ

Başlangıç tarihini hatırlayamıyorum maalesef, ama 8-10 yıldır ortalıkta bir "Üçüncü Cumhuriyet" lafıdır dolaşıyor. AK Parti karşıtı kimileri, bu "Üçüncü Cumhuriyet"i 2002'den, yani o zamanlar adı Adalet ve Kalkınma Partisi olan partinin iktidara gelişinden başlatıyorlar. Bunların bir özelliği de ilk iki Cumhuriyet'in ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine ilişkin somut herhangi bir şey söylememeleri. Belki bir tek partili Cumhuriyet, bir de onun ardından gelen çok partili Cumhuriyet vardı akıllarında; bilemiyorum.

Öte yandan, gene AK Parti karşıtı olan ama başka telden çalan bazı çevrelerde, 2013'teki Gezi hadiselerini ufukta görünen bir "Üçüncü Cumhuriyet"in ilk işareti olarak yorumlayanlar oldu. Ne var ki bunların da ilk iki Cumhuriyet'i zamandizimin-de nereye yerleştirdiklerine ilişkin sağlıklı bilgi edinemedik. İlk grupla aynı biçimde Birinci ve İkinci Cumhuriyet'i, "tek partili" ve "çok partili" olarak ayrıştırıyorlardı diye varsayabiliriz; ama o kadar.

Birkaç yıldır, özellikle de son Anayasa halkoylamasından beri ise, AK Parti yanlısı olan ve geçtiğimiz 24 Haziran seçimlerinden sonra yürürlüğe giren sistemi destekleyen çevrelerde de bir "Üçüncü Cumhuriyet" teriminin kullanıldığını görüyoruz. Bu çevrelerin de geçmişe olan bakışları aynı: Daha önce bir tek partili Cumhuriyetimiz oldu, bir de çok partili. Artık başkanlık sistemimiz var, bu da yeni bir Cumhuriyet, Üçüncü Cumhuriyet demek oluyor!

Standartsızlık komedisi

Durum, tam bir standartsızlık komedisi; tıpkı sokak adlarının

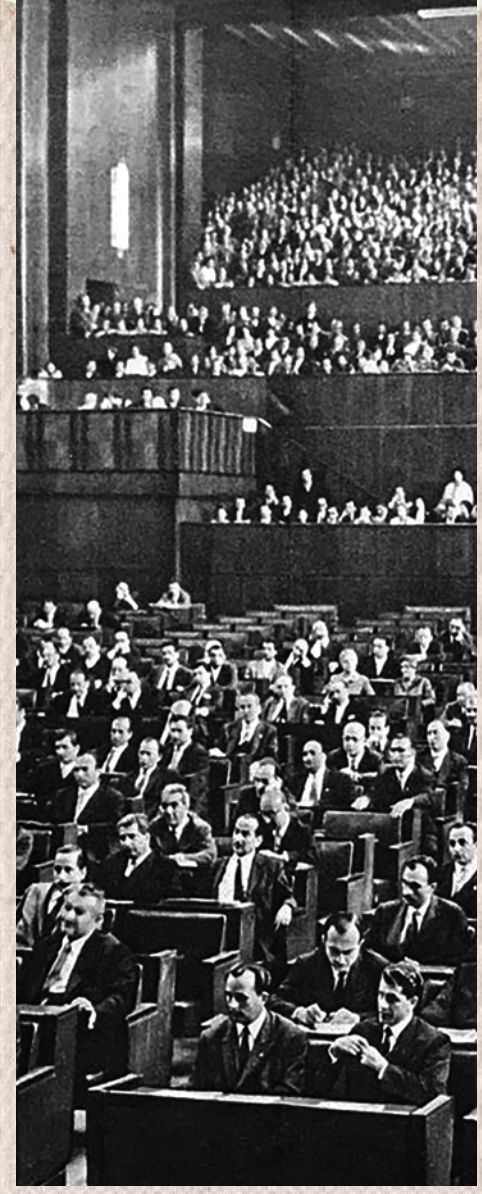

yazıldığı tabelalarda, sokaklarımızdaki bina numaralarında ya da sağda solda gördüğümüz telefon numaralarının yazılışında ve şimdi aklıma gelmeyen daha pek çok şeyimizde karşımıza çıkan standartsızlık örneklerinde olduğu gibi... Herkes, amiyane tabirle, kafasına göre takılıyor. Ülkemizde sistemleşme, kurumsallaşma gibi alanlarda yeterince kafa yoran olmadığı, kafa yoran bir avuç insanı kimse dinlemediği ve birçok şey durmaksızın yeniden yapılıp yeniden bozulduğu için bu standartsızlık da sürüp gidiyor. Sonuç: At atabildiğin kadar; nasılsa bir tutan olur.

Eğer işi Cırcırböceği Muhlis'in indirgemeciliğine bırakmayıp, "tağrihin kimin kaçıncı Lui, kimin İkinci Ulvi olduğunu anlattığı" açıklamasıyla sarsılmayacaksak, söylenmesi gereken şudur: Yukarıda sözünü ettiğimiz değiniler yazıldığında, biz zaten 7 Kasım 1982'deki halkoylamasından beri Üçüncü Cumhuriyet'te yaşıyorduk. Nitekim yakınçağ Türkiyesi hakkında yazılmış en son tarih kitaplarından *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*'nde Erik Jan Zürcher, 1980 darbesiyle başlattığı son bölümü "Üçüncü Cumhuriyet" olarak adlandırmıştır. Buna da kendisi yahut aydınlar, entellektüeller, münevverler, okumuşlar ve okutanlar ya da gazetelerin köşeyazarları veya siyasetçiler değil, Anayasamız, daha doğrusu Anayasalarımız karar vermiştir.

Ölçüt ne olacak?

Görüldüğü üzere burada ölçüt hukuk, daha doğrusu anayasa hukukudur; tarih ya da siyaset bilimi değil.

Örnek olarak Birinci Cumhuriyet'i ele alalım. Bu dönem 29 Ekim 1923'te başlar ve 27 Mayıs 1960'ta sona erer. Yaklaşık 40 yıl süren bu dönemde, 1924'ün Mart-Nisan aylarında yapılan Anayasamız geçerli olmuştur. Bir tarihçi ya da siyaset bilimci olarak isterseniz, bu Anayasa'nın yürürlükte olduğu dönemin öyküsünü yazarsınız, Birleşik Amerikalı Richard D. Robinson'ın yaptığı gibi: *The First Turkish Republic* (Cambridge MA, 1963). İsterseniz, bu dönem ile 1961 Anayasası'yla başlayan İkinci Cumhuriyet arasında önemli bir fark görmez, ayrım çizginizi çok partili sisteme dönüş tarihine (1945-1946) ya da Demokrat Parti'nin iktidara geliş tarihine (1950) koyarsınız. Bu sizin neye baktığınıza, neyi vurgulamak istediğinize göre değiş

Dört tarihsel moment

Kuruluş, 27 Mayıs, 12 Eylül ve Başkanlık: Türkiye'de rejim değişikliklerini, daima yeni anayasalar takip etmiştir.

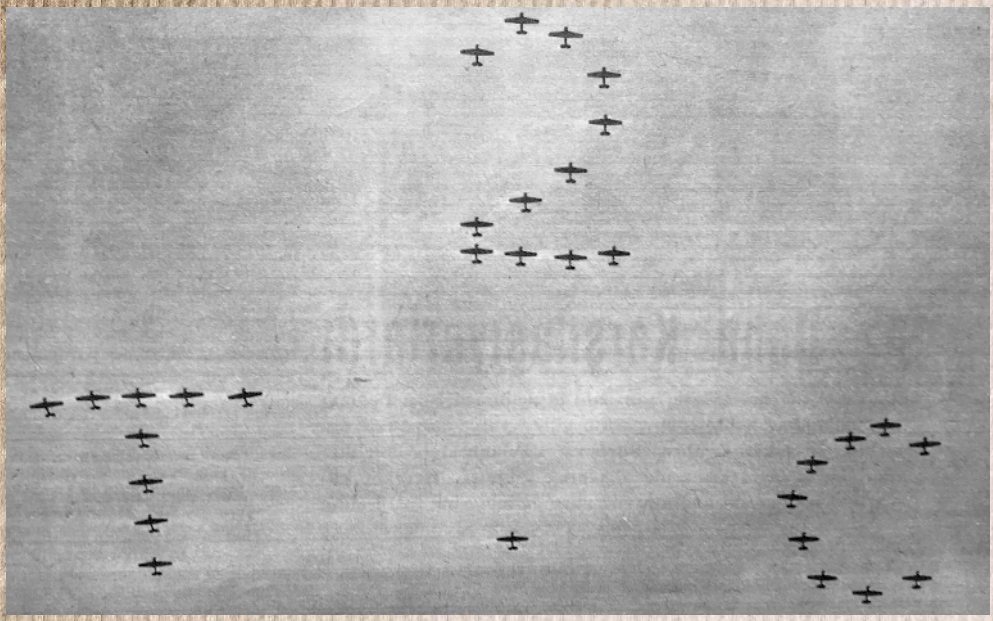

şir. 19 Mayıs 1945'i veya 6 Ocak 1946'yı ya da 14 Mayıs 1950'yi, 27 Mayıs 1960'tan veya 9 Temmuz 1961'den daha önemli birer tarihsel veya siyasal dönemeç olarak görebilirsiniz. Bu yaklaşımınız tümüyle meşru olduğu gibi, tarih ya da siyaset bilimi çözümlemesi olarak gayet anlamlı, dolayısıyla da başarılı olabilir. Ama bütün bunlar, 1961 Anayasası'yla yeni bir devletin ortaya çıktığı gerçeğini değiştirmez.

Özetleyecek olursak, "cumhuriyet" derken biz bir devletten, bir rejim biçiminden, hukuksal bir yapıdan söz ediyoruzdur; iktidardan, iktidarın doğasından, yönetim üslubundan, toplumla olan ilişkilerinden, kısacası, siyasetten değil. Hele toplumdan, toplumun dönüşümünden yani tarihten, hiç değil.

Anayasaların önemi

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, tarihin herhangi bir anında hem geçmişe hem de o günlerde yaşananlara bakarak, belirli bir noktada bir ülkenin yeni bir döneme, yeni bir evreye girdiğini ve bu dönem ya da evrenin birçok ölçüte göre farklı bir üçüncü, beşinci ya da onbeşinci dönem ya da evre olduğunu söyleyebiliriz. Ama üçüncü, beşinci ya da onbeşinci cumhuriyet veya meşrutiyet olduğunu söyleyemeyiz. Buna, dönemlendirmemiz ne kadar akla yatkın olursa olsun, bizim öznelliğimiz karar veremez.

Bu aşamada her anayasanın bir cumhuriyet olduğu anlaşılıyordur sanırım.

Bu ilkeye nereden gelindiği akla takılacaktır tabii. Bu soruya verilecek tek yanıt, gelenektir; Fransızlardan aldığımız hukuk ve tarihyazımı geleneği. Nitekim hem tarihçilerimiz hem anayasa hukukçularımız hem de siyaset bilimcilerimiz, 23 Temmuz 1908'de başlayan döneme "İkinci Meşrutiyet" dedikleri gibi, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle başlayan döneme de "İkinci Cumhuriyet" demişlerdir. Buna da çok şaşırmamamız gerekir, zira böyle yaparken III. Selim'den beri, yani iki yüz yılı aşkın bir süredir birçok konuda süregelen bir geleneği devam ettirmişlerdir.

Bilindiği gibi Fransa'da 1792 yılında Cumhuriyet ilân edildi. Arkasından Napoléon Bonaparte'ın İmparatorluk Dönemi geldi. Bunun da bitmesiyle 1814'te Restorasyon dönemi başladı, yani krallığa dönüldü. 1830 Temmuz'unda patlak veren bir devrimle tahttaki Bourbon hanedanının yerini Orléans hanedanı aldı. 18 yıl süren bu döneme de Fransa tarihçiliğinde "Temmuz Krallığı" denir. Şubat 1848'de yeniden bir devrim oldu ve yeniden Cumhuriyet ilân edildi. Ancak o günlerde "İkinci Cumhuriyet" deyimi kullanılmamıştı. Bu dönem, Cumhurbaşkanı Louis Napoléon'un Aralık 1851'de yaptığı darbeyle bitti ve ertesi yıl İkinci İmparatorluk ilân edildi. İşte "İkinci Cumhuriyet" deyimi bu İkinci İmparatorluk döneminde kullanılmaya başladı. İmparator III. Napoléon'un tahtı bırakması üzerine 1870'de ilân edilen Cumhuriyet'e de "Üçüncü Cumhuriyet" dendi. Hitler Almanyası'nın Fransa'yı istilâsıyla sona eren bu dönemi ise yeni birer Anayasa'yla başlayan 1946'daki Dördüncü Cumhuriyet ve 1958'deki Beşinci Cumhuriyet izlediler.

'İkinci Cumhuriyet' tartışması

Ülkemizde bu geleneğin bir biçimde unutulmaya yüz tuttuğunu da söylemem gerekir. Anayasa hukuku kitaplarında "İkinci Cumhuriyet" deyiminin kullanıldığını, ama sonradan kaldırıldığını duymuştum. Bu galiba "İkinci Cumhuriyet" deyiminin başka bir anlamda kullanılmaya başlamasıyla yapıldı. Bilindiği gibi 1990'ların başlarında,

Yeni anayasa, yeni Cumhuriyet

27 Mayıs 1960 darbesinin ertesinde yapılan yeni anayasayla, yönetim kendisini İkinci Cumhuriyet olarak adlandırmaya başladı. Fotoğrafta Cumhuriyet Bayramı için hava kuvvetlerine mensup Türk uçakları, göğe "2. Türkiye Cumhuriyeti" yazıyorlar.

II. Cumhuriyetin ilk meclisi

2 Kasım 1961 tarihli *Hayat* dergisi, aşağıdaki fotoğrafın altına "İkinci Cumhuriyetin İlk Millet Meclisi" manşetini atıyordu.

Fotoğraf: Ozan Sağdıç

İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Altan'ın öncülük ettiğini sandığım bir "İkinci Cumhuriyetçilik" akımı çıkmıştı. Ne var ki, 7 Kasım 1982 sonrası için "Üçüncü Cumhuriyet" deyiminin de kullanıldığını pek duymadım. Bu da bana kalırsa üstüne eğilmemiz gereken bir nokta. En azından 1990'ların yeni düşünce akımına neden "İkinci Cumhuriyetçilik" dendiğini ve giderek günümüzdeki kavram karmaşasını açıklayabilmemizde yardımcı olabilir.

Öte yandan, İkinci ve Üçüncü Cumhuriyet dönemlerini anlatan tarih kitaplarımız da çok yok. Olanlar ise bu konuda bize yardımcı olmuyorlar maalesef. Örneğin üniversitelerde ders kitabı olarak kullanılabilecek nitelikteki Sina Akşin'in *Kısa Türkiye Tarihi* de, Rıdvan Akın'ın *Türk Siyasal Tarihi* de ne "İkinci Cumhuriyet"ten ne de "Üçüncü Cumhuriyet"ten sözediyorlar. Yani Zürcher'in sürdürdüğü geleneği yerli tarihçilerimiz sürdürmek istememişler. Bunu da açıklayabilmek iyi olurdu ama bu konuda karar vermek için henüz çok erken. Ben gelecek nesillerin tarihçilerinin eski geleneğe dönebileceklerini sanıyorum.

Peki şimdi ne yapacağız? 16 Nisan 2017'de kabul ettiğimiz ve 24 Haziran 2018 seçimleriyle yürürlüğe giren Anayasa değişikliklerinden sonra Dördüncü Cumhuriyet'ten söz edebilir miyiz, edemez miyiz? Yukarıda cumhuriyetlerin yeni bir anayasa yapılmasıyla numaralandırıldığını söylemiştik. Yani anayasalarda çok kapsamlı bir değişiklik yapılmasının bile bu numaralandırmayı değiştirmeyeceği ima edilmişti. Nitekim böyle de olmuştur. Örneğin Fransa'da 1884 yılında, hem de iki kez Anayasa değiştirilmiş, 2008'de ise gayet köklü bir Anayasa değişikliği devreye girmiştir. Ama bunlar, Fransa'da Üçüncü ve Beşinci Cumhuriyetler'in sonu olarak görülmemiştir. Türkiye'de de durum aynıdır. Ne 1928'den 1937'ye kadar yapılan beş değişiklik Birinci Cumhuriyet'in, ne de 1969'dan 1974'e kadar yapılan yedi değişiklik İkinci Cumhuriyet'in sonu sayılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, son yıllarda yapılan Anayasa değişiklikleri ne kadar köklü olursa olsun, ülkemizde Üçüncü Cumhuriyet'in bitmediği iddia edilebilir.

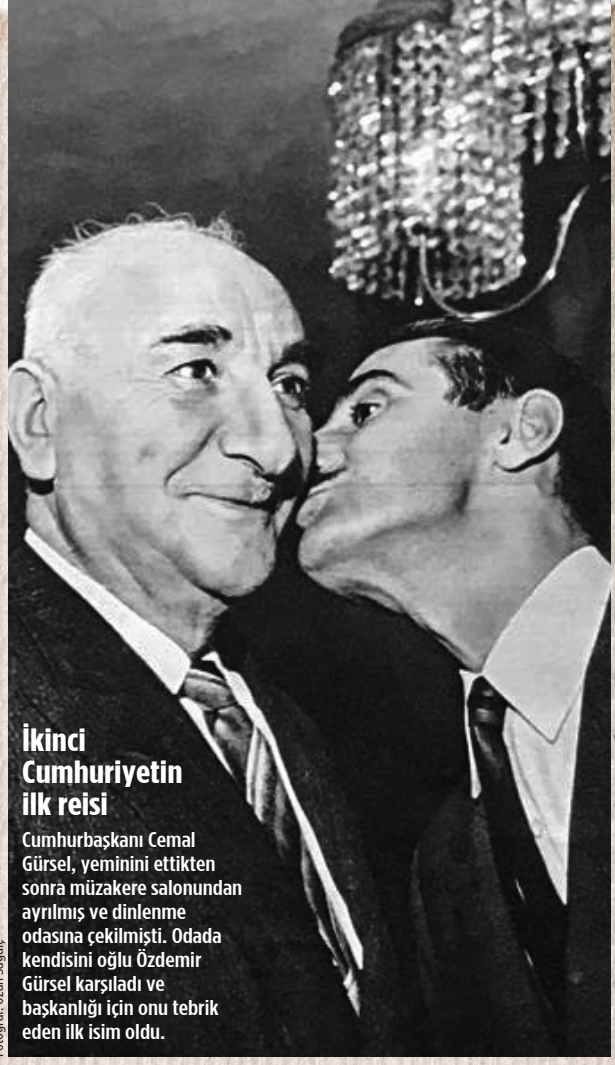

İkinci Cumhuriyetin ilk reisi

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, yeminini ettikten sonra müzakere salonundan ayrılmış ve dinlenme odasına çekilmişti. Odada kendisini oğlu Özdemir Gürsel karşıladı ve başkanlığı için onu tebrik eden ilk isim oldu.

Fotoğraf: Ozan Sağdıç

Dördüncü Cumhuriyet

Ancak ben bu iddiaya katılmıyorum ve şu anda Dördüncü Cumhuriyet'te olduğumuz kanısındayım. Bunun nedeni, bir disiplin olarak anayasa hukukuna özgü düşüncenin "devrim" sözcüğüyle anlatmaya çalıştığımız köklü dönüşüm dönemlerini kavrayamamasıdır. Yani burada söz, tarihe ve tarihçilere kalıyor.

Önce Fransa'ya bakalım. Orada İkinci Cumhuriyet, 2 Aralık 1851'deki darbeyle bitti; ama İkinci İmparatorluk tam bir yıl sonra, 2 Aralık 1852'de ilân edildi. Üçüncü Cumhuriyet'in ise 1870'de başladığı kabul ediliyor. Halbuki Üçüncü Cumhuriyet Anayasası 1875'de yapıldı. Nitekim Fransız anayasa hukuku tarihçisi Marcel Morabito, "4 Eylül 1870'teki Cumhuriyet, gerçek bir doğum belgesinden çok İkinci İmparatorluk'un ölüm ilmühaberiyle başlar" der. Türkiye'de de durum aynıdır. 29 Ekim 1923 akşamı Cumhuriyet ilân edildiğinde değiştirilen Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu, hangi açıdan bakarsak bakalım, bir anayasa değildi. Cumhuriyet'in Anayasası da 20 Nisan 1924'te kabul edildi. Aynı biçimde, Birinci Cumhuriyet 27 Mayıs 1960'ta bitti, ama İkinci Cumhuriyet 9 Temmuz 1961'de başladı. Kısacası, yukarıda söylediğimiz gibi her rejimin bir anayasası oluyor tabii; ama rejimlerle anayasaları arasında da "saat farkı" oluyor.

Günümüze dönecek olursak... Evet, elimizde yalnızca Anayasa değişiklikleri var; yeni baştan yapılmış bir anayasamız yok. Ama bunun önümüzdeki birkaç yılda olmayacağını kim iddia edebilir ki? Diyelim birkaç yıl içinde yeni bir anayasa yapıldı. Dördüncü Cumhuriyet'i o zaman mı başlamış kabul edeceğiz? Şu anki rejimimiz, devrimsel mahiyette değişiklikler gösteren bir rejim. Numaraları ancak anayasalara göre vermekte direneceklerin bile kaç yüz yıllık sadrazamlık-başbakanlık kurumunun kalkmasını devrimsel olarak niteleyeceklerinden hiç kuşkum yok. Dolayısıyla, halkoylaması ve seçim propagandalarının hayhuyunu bir kenara bırakıp, sessiz bir devrim yaşadığımızı ve Dördüncü Cumhuriyet'te olduğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz. ■

'İkinci Cumhuriyet Serisi'

29 Ekim 1961'de tedavüle çıkan posta pulları "İkinci Cumhuriyet Serisi" olarak bilinir (altta açılmış kitap figürü yeni anayasayı simgeler).

II. SAVAŞ SONRASINDA FRANSA

Alman işgali sonrası Fransız kurtuluş savaşı ve uzayan krizler çağı

19-25 Ağustos 1944 tarihinde Nazilerden kurtulan Paris, dört yıllık işgal döneminde büyük insani acılar yaşadı. Kurtuluştan sonra başlayan dönem ise yine sancılı oldu. Alman işbirlikçilerin cezalandırılması, komünistlerle yaşanan siyazi krizler ve sonrasındaki Vietnam, Süveyş ve Cezayir krizleri, Fransa'yı uzun süren bir türbülansa soktu. 68 Mayıs'ına dek uzanan bir Fransız öyküsü.

✎ TANJU AKAD

Dört yıllık işgal boyunca Alman askerlerini her zaman temiz ve ütülü üniformaları içerisinde izlemeye alışmış Parisliler, Normandiya'daki ateş çemberinden kurtulabilen perişan yaralıları, yorgun şoförleri, kuzeye çekilen kafileleri görünce kaderlerinin değişmekte olduğunu anladılar. İyi de, tam olarak ne zaman?

Çıkarmadan 10 hafta sonra, Müttefik orduları Paris'in batısına ulaşmıştı ama kente girmeye niyetleri yoktu. Bu büyük metropol, diğer başkentler gibi yanıp yıkılacak mıydı? Kızılordu'nun Varşova'da yaptığı gibi, kenti ve ahalisini Almanların zulmüne terkedecekler miydi? Bununla birlikte, işbirlikçiler dışındaki ahali "la grande fuite des Fritz" (Almanların büyük kaçışı) dedikleri olayı zevkle izledi.

Paris yanacak mı?

1944 Ağustos'unun sıcak günlerinde Paris işgal komutanı General von Choltitz, Hitler'in

Paris kurtuldu !

Paris'e ilk giren Fransız General Leclerc'in bölüğünden bir tankçı şehir kurtulduktan sonra 25 Ağustos 1944'te düzenlenen geçit sırasında halk tarafından selamlanıyor.

kesin emirlerine karşı Paris'i yakmayacak, Seine Nehri üzerindeki 45 tarihî köprüyü havaya uçurmayacaktı. Buna rağmen Müttefik orduları yaklaştıkça direniş yayılırken, şeref meselesi olarak sembolik bir Alman savunması olacaktı elbet. Bu duyulunca, Fransız general Leclerc'in Amerikalılar tarafından donatılmış 2. Zırhlı Tümen'i, Amerikan 4. Piyade Tümeni ile birlikte üç koldan Paris'e ilerlemeye başladı. Leclerc'in çok ama çok acelesi vardı. Ayaklanmaya dönüşen direnişte komünistler öne çıkabilir veya Amerikalılar şehre daha önce girip, de Gaulle'ün Fransa ve "Paris'in Fransız ordusu ve direnişçileri tarafından Müttefik ordularının yardımıyla kurtarıldığı" yalanını çürütebilirlerdi. Tabii o an henüz bilmiyorlardı ama Choltitz de emre uymadığı için görevden alınabilir ve yakıp yıkma emri uygulanabilirdi.

Bu sırada Hitler, Jodl'a sorup duruyordu: "Brentt Paris?" (Paris yanıyor mu?) Hayır, Paris'te durum son derece karışıktı ama şehir yanmıyordu. Direniş yayılırken kente sığınan Petain hükümetinin üyeleri dağılıp daha kuzeye kaçmış, 20 bin kişilik Paris polisi "Albay Rol" takma adıyla öne çıkan komünist lider Tanguy'un teşvikiyle greve gitmişti. Ne var ki polis gücü çok kısa süre de Gaulle taraftarlarının kontrolüne geçmiş ve valiliği işgal ederek komünistleri ayazda bırakmışlardı. Komünistler buna karşı her yerde Almanlara saldırarak inisiyatifi kazanmak istedilerse de başarıları kısıtlı kaldı. Tanguy'un emri üzerine militanlar sokaklarda 400'den fazla barikat kurup savunmaya geçtiler.

Şimdi birkaç gün geriye gidelim.

Kente giriş

Müttefik başkomutanı Eisenhower, Normandiya'dan kuzeye

ilerlerken Paris'e girmeyi hiç istemiyor, bu büyük kentin asayişini üstlenmenin yanısıra, gıda ve petrol stoklarını eritmekten, ulaştırma sıkıntısını arttırmaktan kaçınıyordu. Hedefi, bu kenti "by-pass" ederek ilerlemekti. Ne var ki Paris'te ayaklanma ve katliam olasılığı ortaya çıkınca, Fransızların büyük ısrarı üzerine fikri değişmeye başladı. Bu arada, emir gelsin veya gelmesin, Leclerc bir emrivakiyle Paris'e yürümek üzere günlerdir gizlice petrol ve cephane biriktiriyordu. Nihayet 22 Ağustos günü Eisenhower, Paris'e girmekten kaçınamayacağını düşündü. Leclerc ve 4. Tümen birkaç saat içerisinde ileri fırladılar. Bu saatte artık Eiffel kulesine bile patlayıcı yerleştirildiği öğrenilmişti.

24'ü sabahı Fransız öncüleri şehre girdiler ama, çılgınca sokaklara dökülen ahali ilerlemelerini engelliyordu. O gece, Choltitz teslim olmadan önce subaylarına bir veda yemeği verirken sokaklarda silah sesleri ahalinin çığlıklarına, bunlar da gramafonlardan ve otomobillere monte edilen hoparlörlerden yayılan marşlara ve kiliselerin çanlarına karışıyordu. Bu sırada Amerikalı, Afrikalı askerler, her türden direnişçiyle birlikte kente doluyordu ama sahnedeki esas kişi de Gaulle olacaktı. 26 Ağustos günü komutanları onu dikkatle bir adım arkasından takip ederken, kente girdi. Bu askerî düzen ile liderliğini vurgulamaya büyük özen göstermişti. Önce Meçhul Asker anıtına bir çelenk koydu ve Champs-Elysée'den yürüyerek Notre Dame'da kısa bir ayine katıldı. Akabinde taraftarlarının direniş sembolü olan valilik binasına geldi. Direniş liderliği iddiasındaki komünistler bunu hakaret addettiler.

Naziler Paris'i teslim ediyor

Ağustos 1944'te Paris'in düşmesinden üç hafta kadar önce şehre askeri vali olarak atanmış Alman General Dietrich von Choltitz başkentin teslim edildiğine dair belgeyi imzalıyor. Choltitz Hitler'in şehri yakması emrine "tarihe Eyfel Kulesi'ni ve Paris'i yıkan adam olarak geçmek istemiyorum" diyerek karşı gelmişti.

Gurur yürüyüşü

General de Gaulle ve maiyeti şehrin kurtuluşu üzerine 26 Ağustos 1944'te yaptıkları geçitte Zafer Takı'nın bulunduğu Champs Élysées bulvarından aşağı doğru dini töreni gerçekleştirmek üzere Notre Dame Katedrali'ne yürüyor.

Komünistlerin kaybettiği an

Nihayet de Gaulle "Ulusal Direniş Komitesi" adı verilen karargahı ziyaret için Hotel de Ville'e geldi. Ona, balkona çıkıp aşağıdaki mahşeri kalabalığa komite adına okuması için bir bildiri hazırlamışlardı. Böylece Özgür Fransa'nın lideri değil, komitenin yürütme yetkilisi gibi görünecekti. De Gaulle kimsenin elini sıkmadan geçti. Belediye Konseyi Başkanı Georges Bidaut aklısıra tuzağını kurmuştu: "General, niçin balkona çıkıp aşağıdaki kalabalığın önünde Cumhuriyet'i ilan etmiyorsunuz?" dedi. De Gaulle onu buz gibi bir bakışla süzdü ve "Cumhuriyet hiçbir zaman ortadan kalkmadı. Ben zaten Cumhuriyet hükümetinin başkanıyım. Niçin Cumhuriyeti ilan edecekmişim ki?.." diyerek balkona çıktı. Kısa bir hitap "de Gaulle, de Gaulle" dalgalarıyla kesildi. Komünistlerin akıllı olanları, o an partiyi yitirdiklerini anladılar.

Direnişte öne çıkmaya çalışan komünistler, güvenilirliklerini aslında daha 1939 Ağustos'unda, Moskova'dan Fransız Komünist Partisi'nin Paris ya-

kınlarındaki gizli telsiz istasyonuna gelen bir talimatla yitirmişlerdi. Almanlarla yapılan Ribbentrop-Molotof Antlaşması'nın üzerinden 12 saat geçmeden *L'Humanité* gazetesinin anti-faşist politikasını değiştirmişler; Hitler faşizmi yerine İngiliz emperyalizmini baş düşman yerine koymuşlar; 1939'daki savaş ilanını da "başkalarının savaşı" olarak nitelemişlerdi. Bu "kıvraklık", Avrupa komünizminin çöküşündeki en önemli köşe taşlarından birisi olacaktı. Resmen SSCB politikalarını desteklemek zorunda kalan parti, Hitler Rusya'ya saldırınca tekrar politika değiştirecek, ancak bu arada liderleri de ordudan kaçıp Rusya'ya sığınacaktı.

Tüm bunların yanısıra, Paris'i işgal eden Almanlardan "radyo yayını" için izin istemeleri, buna rağmen büyük baskı ve katliamlara uğramaktan kurtulamamaları, onlara olan güveni sarsmıştı. Stalingrad'dan itibaren sözedilmeye başlanan ve son aylarda artmış bulunan direnişleri, kaybettikleri itibarlarını tam olarak geri kazanamazdı. Ama de Gaulle'cüler de onların iktidara ortak olma riskini göze alamazdı. Kurtuluştan hemen sonra Fransa çok çalkantılı günlerden geçiyordu. Bir yandan işbirlikçiler yargılanarak veya yargısız ölüm cezasına çarptırılıyor, geri plana atılmaktan memnun olmayan direnişçilerin de huzursuzluğu artırıyordu. Kendisini her zaman Üçüncü Cumhuriyet'in koruyucusu olarak gören de Gaulle, kurtarılan her ilde kendi komiserlerini

En son teslim olan Nazi kalesi

Naziler Paris'i işgal ettiklerinde, birliklerini, ismini Prens Eugène'den alan kışlaya yerleştirmişti. Paris'in kurtuluşu için verilen mücadele sırasında 25 Ağustos akşamı Almanların direnişçilere en son teslim ettikleri kaleydi.

İŞGALİN ARDINDAN İLK YILLAR

Fransız komünistleri ve siyasi muhalefet

Fransa'da savaşın hemen sonrasında koalisyon hükümetlerinde yer alan komünistler iktidara ortak oldular. Belçika ve İtalya'da da benzer bir durum görüldü. Doğu Avrupa'da Rus işgali altında bölgelerde komünistler diğer partileri koalisyondan atarak iktidara getirildi. 1947'nin Mayıs ayında (bu ülkede bütün olaylar Mayıs'a denk geliyor sanki) Fransa'da Sosyalist Paul Ramadier ve İtalya'da Hıristiyan Demokrat de Gasperi komünistleri hükümetten uzaklaştırdı. Belçika'da da sosyalist Henri Spaak iki ay sonra aynı yola gitti. Bu tarihten sonra hep muhalefette kalacaklardı. Bunun üzerine sendikalardaki güçlerini kullanarak büyük grev dalgaları yaratmaya giriştiler ama parlamentoların itibarını azaltmayı başaramadıkları gibi, işçi hareketleri de bölündü ve bunların büyük kısmı komünistlerin denetiminden çıktı. Keza, Rusya'nın Doğu Avrupa'ya girmesine izin vermediği Marshall yardımları ekonomik yeniden inşayı hızlandırınca, bunu engelleyerek iktidara gelme koşulları oluşturmaya çalışan komünistler daha da destek yitirdiler, zira öncülük iddia ettikleri yeniden inşayı gerçekleştirecek kaynakları yoktu.

Komünistler bununla birlikte Dördüncü Cumhuriyet boyunca muhalefete devam ettiler. 1956 seçimlerinde hâlâ 150 milletvekilleri vardı. Çoğunlukla merkez partilerinden oluşan zayıf koalisyonlar istikrarlı bir yönetim yaratamayınca De Gaulle'cü hareket öne çıktı ve general bir kez daha ülkesinin kurtarıcısı olarak büyük yetkilerle yönetime geldi. 1959'un Ocak ayında başlayan yeni dönemde parlamentonun başkan üzerindeki denetim yetkileri kısıtlanmıştı ama bu yönetim ülkede hızlı bir büyüme, refah ve istikrar sağladı. De Gaulle bu dönemde sadece ülkesinde değil, Avrupa'da ve dünyada da etkili bir lider oldu. Bu nedenle, rejimin içte ve dıştaki büyük başarılarına rağmen Mayıs 1968'de patlak veren hareket şaşırtıcıdır. Burada De Gaulle'cülerin çaresizlikleri, buna rağmen Haziran seçimlerini kazanmaları ve ertesi yıl yapılan referandumu az farkla da olsa tekrar yitirmeleri, siyasi tarihçileri daima hayrette bırakan bir olaylar dizisidir.

yetkili kılmaya ve komünistleri güçsüz bırakmaya çalışıyordu. Buna rağmen 1946'nın sonunda yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte yapılan seçimlerde Komünistler 618 sandalyenin 183'ünü almayı başardılar. Sosyalistler 105, Katolik Demokratlar (Halkçı Cumhuriyet Hareketi) 164 milletvekili çıkardılar; çünkü sağ partiler Vichy ile birlikte tavır aldıkları için itibar kaybetmişti. Ayrıca işbirlikçilerin cezalandırılması için ısrar edenler de solculardı ve Fransa işbirlikçi sayısının çokluğuna rağmen bir bütün olarak işgalde çok acı çekmişti.

İşbirlikçileri temizleme

1944'teki kurtuluş sonrasında ülkenin önündeki önemli sorunlardan birisi de işbirlikçilerin ve hainlerin "temizlenmesi" idi. Fransızlar bu iş için "épuration" (saflaşma/arındırma/tasfiye) terimini kullanmışlardır ki 1930'larda Rusya için kullanılan "purge" teriminin aynısıdır. Aslında işbirlikçilerin "cezalandırılması" daha 1942'de tek tük başlamış olup, kurtuluş günlerinde bir furya halini almıştı. Olayların sıcaklığı içerisinde öldürülenleri, halk veya askerî mahkemeler tarafından yapılan idamlar izledi. İkinci aşamada özel mahkemeler kuruldu. Önde gelen işbirlikçiler için 1944 sonlarında özel bir Yüksek Mahkeme faaliyete geçti.

1945 sonuna kadar idam edilen veya öldürülenler için verilen rakamlar son derece farklı olup 10.000 ile 100.000 arasında değişmektedir. Uzun süre 50.000 rakamına inanıldı ama, çok sonraları bunun 10.000'in biraz üzerinde olabileceği görüşü ağır bastı. Bu konuyu araştırmak için kurulan sayısız komi-

FRANSIZ İHTİLALİ'NDEN GÜNÜMÜZE

1792'den 1958'e beş cumhuriyet

Fransa'da cumhuriyet Devrim'in üçüncü yılında, 1792'de kuruldu. İlk Cumhuriyet Napoléon'un kendisini imparator ilan ettiği 1804'te sona erdi. Onun sürgüne gönderilmesinden sonra XVIII. Louis'nin getirildiği "Bourbon restorasyonu" dönemi vardır. 1830'da hanedan değişikliği geçiren krallık, 1848'de tekrar sona erdi ve bu tarih ile 1851 arasında kısa bir İkinci Cumhuriyet yaşandı. Bu cumhuriyet de III. Napoléon'un yeni bir imparator olarak gelmesiyle sona erdi. Ne var ki Fransa'yı sürüklediği Alman savaşı kendisinin de sonu oldu. 1870 ile 1946 yılları arasında çalkantılı bir hayat süren (ve en uzun cumhuriyet olma özelliğini hâlâ koruyan) Üçüncü Cumhuriyet kuruldu. Bu cumhuriyetin aslında işbirlikçi Mareşal Pétain tarafından kurulan Vichy rejimi ile 1940'ta sona erdiğini ileri sürenler olmuşsa da, Charles de Gaulle bunu reddetmişti. Bazı direnişçiler (örneğin 1944 Temmuzunda Vercors Platosu'nda iyi hazırlanmayan bir ayaklanmaya girişip Alman paraşütçüleri tarafından imha edilen büyük grup) ilk iş olarak Üçüncü Cumhuriyet'i tekrar ilan etmişlerdi. Yani direnişçilerin Paris'te Charles de Gaulle'den cumhuriyetin ilanını beklemeleri beklenmedik bir olay değildi. O ise Petain'in başından beri kanun dışı olduğunu ileri sürüp ülkede düzeni sağlamaya koyuldu; akabinde ülke için yeni bir anayasa yapılmasına girişildi; bu 1946'da tamamlandı.

1946-1958 yılları arasındaki Dördüncü Cumhuriyet istikrarlı olmadı. Savaş sonrasının yeniden inşaı ve Vietnam Savaşı ile Süveyş krizlerinin üzerine gelen Cezayir meselesi ülkeyi sürekli gerdi ve 1958 Mayısında içsavaşın eşiğine getirdi. Nihayet Charles de Gaulle'ü geri çağırmaktan başka bir çare bulunamadı.

Dördüncü Cumhuriyet'i yıkan esas faktörün sömürge imparatorluğunu koruma çabası olduğu söylenmiştir ve bu doğrudur; çünkü büyük ülkeler arasında sadece Fransa on beş yıl boyunca aralıksız olarak savaşmıştı. Mağluplar, yani Almanya, Japonya ve İtalya yeniden inşa için vargüçleriyle çalışırken, Fransa enerjisinin bir kısmını umutsuz davalara harcadı. Sonuçta Charles de Gaulle geri çağırılınca, başkanlık yetkilerini artıran yeni bir anayasa koşulunu dayattı. Böylece 1958'de başlayan ve hâlâ süren Beşinci Cumhuriyet kuruldu. Bundan tam 10 yıl sonra, 1968 Mayısında başlayan kriz ise ertesi yıl Charles de Gaulle'ün referandumu küçük bir farkla yitirdikten sonra çekilmesiyle sonuçlandı, ama cumhuriyet artık istikrara kavuşmuştu.

Fransa tarihinde Birinci ve İkinci Cumhuriyetlerden sonra çok uzun aralar olup, bu dönemlerde kraliyet ve imparatorluk rejimleri geri gelmiştir. Üçüncü Cumhuriyet ise sadece sürgündeki Charles de Gaulle tarafından yaşatılmıştır. Böylece ancak Dördüncü ve Beşinci Cumhuriyetlere geçişin kesintisiz olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Dördüncü Cumhuriyet sürekli istikrarsızlık içinde, birbiri ardına gelen koalisyon hükümetleriyle geçmişti. Bu durum Beşinci Cumhuriyet'in tahkim edilmiş, daha güçlü bir başkanlık sistemine dönüşmesiyle sonuçlanmıştı; ancak bu sistem içerisinde meclis yetkisiz ve güçsüz kalmamıştır.

tenin net bir rakam ortaya koyamaması şaşırtıcı değildir. Çoğu işbirlikçi hiçbir kayıt veya resmî karar olmadan öldürülmüş olup, 1 milyondan fazla savaş esiri ve gene buna yakın miktarda köle işçi ülkeye henüz dönmemiş; birçoğu açlık, hastalık veya başka nedenlerle yollarda hayatını kaybetmiş; bir kısmı izini kaybettirmiş; bazıları dünyanın uzak köşelerine kaçmış; bir bölümü SS'lere veya diğer Alman birliklerine katılmıştı. Ayrıca sorumluları veya suçluları korumak için birçok iz örtülmüş, belgeler imha edilmiş, bunların sahteleri tanzim edilmişti. Gerçek rakam ebediyen karanlıkta kalacaktır.

Mareşal Pétain ve Coco Chanel

Bu ortamda, halkın her şeye rağmen "Verdun kahramanı" olarak hatırladığı Mareşal Pétain'in idam cezası müebbet hapse çevrildi ve kendisi 1951'de Yeu adasında öldü. Laval ise hapishanede zehir yuttu ama ertesi sabah midesi yıkandıktan sonra ölüm cezası infazı gerçekleşti. Kaderinin mareşalden farklı olacağını herkes biliyordu. Toplamda 160.287 dava açıldı, 7.037 idam cezası verildi ve bunlardan sadece 1.500'ü uygulandı. İlk idam edilenler arasında Fransız gazeteci ve direniş lideri Georges Mandel'i öldüren milisler ve işbirlikçi gazeteciler vardı. 10 bine yakın kişi ise çoğu ilk haftalarda olmak üzere mahkemesiz öldürülmüştü. de Gaulle de bazı tanınmış kişilerin cezalarını hapse çevirdi ama, örneğin işbirlikçilikle iftihar eden Robert Brasillach gibileri idam edildi. Sözkonusu kişi, dönek olmadıklarını, işgali severek kabul ettiklerini söylemiş, Müttefikler ilerlerken de "biz korkak değiliz" diye böbürlenmiş, teslim olup mahkemede ölümü bir şeref sayacağını ifade etmişti. De Gaulle onun idamını imzalarken "belki adalet idamını gerektirmiyor ama devletin bekası bunu talep ediyor" demişti. Bu arada bazı tanınmış kişilerin işbirlikçilikleri görmezden gelindi. Örneğin işgalcilerin hayranı ve Yahudi düşmanı Coco Chanel, Amerikalı askerlere "5 Numaralı" parfümünden yüzlerce şişe dağıtarak yeni döneme uyum sağlarken tutuklandı ama kısa sürede serbest kaldı. Birçokları sadece aşağılanma ile kurtuldu. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra, yeni yakalanan birkaç kişi dışında hapiste kimse kalmamıştı.

Yatay işbirliğinin cezası : Saç kazıma

İşgal Fransa'da çok fazla işbirlikçilik ve acı bırakmıştı. Alman askerleriyle birlikte olan kadınları (collabos horizontales) bekleyen ceza saçlarının sıfır numara kesilerek halk arasında aşağılanmaya tâbi tutmaktı. Şayet De Gaulle kısa sürede düzeni sağlamayı başaramamış olsaydı, intikam eylemlerinin çok daha uzun ve yaygın olacağı ihtimali yüksekti.

Saçları 'sıfıra vurma'

Öldürülenlerin çoğu, direnişçilerle son derece acımasız bir mücadeleye girmiş olan faşist Fransız milis kuvveti üyeleriydi. Alman askerleriyle birlikte olan kadınları (collabos horizontales/yatay işbirlikçiler) bekleyen ceza ise saçlarının sıfır numara kesilerek halk arasında aşağılanmaya tâbi tutmaktı. Elbette bu arada kaçmayı başaran sayısız suçlu olduğu gibi, kişisel garez ve iftira kurbanı olanlar da az değildi. Yargılama ve cezalandırmaların çoğu ilk yıllarda sona erdi ama sonradan yakalananların işlemleri 50 yıldan daha fazla sürdü. "Lyon Kasabı" olarak bilinen Klaus Barbie 1980'lerin sonlarında yargılanırken, yardımcılarından Touvier 1994'de; Gironde bölgesindeki Yahudilerin toplama kamplarına gönderilmesini sağlayan Maurice Papon ise 1996'da hakim karşısına çıktı. Paris'teki büyük insan avını örgütleyen polis şefi René Bosquet ise 1993'de yargılandı. Büyük olayların hesabı kolay görülmüyor ve o nesiller hayatta kaldıkça sürüyor ve gene tam bitmiyor.

İşgal Fransa'da çok fazla işbirlikçilik ve acı bırakmıştı. Şayet De Gaulle kısa sürede düzeni sağlamayı başaramamış olsaydı, intikam eylemlerinin çok daha uzun ve yaygın olacağını öne sürmek mümkündür. Paris'e girdiği zaman Fransa için konuşan direnişçiler değil, kendisiydi ve daha uzun bir süre ülkesinin kaderinde başrolü oynayacaktı. ■

1930'LARA GURURLU BİR BAKIŞ

Çocuk haklarında öncüler arasındaydık

Türkiye Cumhuriyeti, "muasır medeniyetlere ulaşma" gayreti içinde dünyadaki yeniliklerin sıkı bir takipçisiydi. 19. yüzyıl sonlarından itibaren konuşulmaya başlanıp 20. yüzyılla birlikte resmiyet kazanan çocuk hakları adına ilk miting 1930'da Türkiye'de yapıldı. Meclisinin kuruluş gününü çocuklarına armağan etmiş bir ülke, bugün çocuklara karşı işlenen suçlarda dünyada ilk sıralarda.

HASAN SELÇUK TURAN

Çocuk bireyin 'küçük insan'dan ya da 'yarım insan'dan farklı olarak kendine özgü duygu-düşünce dünyası ve ihtiyaçlarının olduğu 20. yüzyılın ilk çeyreğinde resmiyet kazandı. Nasıl ki bugün, üniversitelerin siyaset bilimi bölümlerinde LGBTİ ya da Queer (Kuir) üzerine tartışmalar yapılıp tezler yazılıyorsa o günün revaçtaki konu başlıklarından biri de çocuklardı. Bu bakımdan dünyanın çocukların önemini kavramasıyla, Türkiye'nin bağımsızlığını kazanıp yeniden doğduğu yıllar aşağı yukarı aynıdır. Başta Mustafa Kemal, çağdaş Türkiye'yi kurmak isteyen kadro bu konuya gerekli ilgiyi gösterdi.

Çocuğun eğitim hakkı ise nispeten daha eski bir konuydu. 15. yüzyıl sonlarında İspanyol filozof Vives, bunun üzerinde durdu. 17. yüzyılda İsviçreli eğitimci Pestalozzi eğitimsizlik ve sefaleti çocuklar için bir sorun olarak değerlendirdi. Lord Shaftesbury, aynı yüzyılda çocuk işçiliğini parlamento gündemine taşıdı ve çalışma saatlerinin kısıtlanması gerektiğini söyledi. 19. yüzyılda Dr. Budin (Fransız), anaların ve çocukların korunmasıyla ilgili kimi çalışmalara imza attı.

Uluslararası alanda çocukları korumak amacındaki bir örgütün gerekliliğini 1894'te ilk olarak Belçikalı politikacı Jules de Jeune dillendirdi. Örgüt fikrinin

İlk ‘Çocuk Hakları Mitingi’ Türkiye’de yapıldı

1930’da dönemin meşhur kadın hatiplerinden öğretmen Nakiye Elgün, Taksim Cumhuriyet Anıtı önünde çocuklar ve aydınlarla birlikte gerçekleştirdiği Çocuk Hakları Mitingi ile dünyada bir ilke imza atmıştı. Çocukların ellerindeki “Yalnız Yatmak”, “Hava Güneş”, “Hürmet”, “Azarlanmamak”, “İsteriz” yazılı dövizler şüphesiz çağın çok ilerisindeydi.

gerçekleşmesi ise 16 yıl sonrasındaydı; kayıtlar ilk kez 1912'de İsviçre'de 'çocuklar, gençler ve anaları koruma' üzerine bir örgütün kurulduğunu gösteriyor. Ardından 1917'de Rusya'da sosyalist Proletkult örgütü, ilk kez "Çocuk Hakları Bildirgesi" adında bir metin ortaya atarak konuya somutluk getirdi. Janusz Korczak takma adıyla çocuk kitapları yazan Polonyalı eğitimci Henryk Goldszmit'in, 1919'da yayınladığı How to Love a Child? (Bir Çocuğu Nasıl Sevmeli?) adlı kitabı meselenin pedagojik boyutunu ortaya koyuyordu.

6 Mart 1917'de İstanbul'da kurulan Himaye-i Etfal konu üzerine dünyanın ilk derneklerindendi. Aynı yıl 28 Kasım'da şehit çocukları, yetimler ve harp sahasında kalan çocukların barınması amacıyla Firuz Ağa'da çocuk misafirhanesi açıldı. İlerleyen yıllarda bu kurum, uluslararası kongrelere temsilciler gönderdi. 1921'in 30 Haziran'ında Ankara'da Himaye-i Etfal Cemiyeti resmen kuruldu, 1 Ağustos'ta Mustafa Kemal cemiyetin koruyuculuğunu üstlendi. 1923'te İstanbul'daki Himaye-i Etfal yerini tamamen Ankara'daki aynı adlı derneğe bırakacaktı.

1924'te Milletler Cemiyeti'nin kabul ettiği Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi, uluslararası alanda resmîleşen ilk metin oldu. Taslak İngiliz aktivist Eglantyne Jebb tarafından hazırlanmıştı. Bu metinde çocukların her türlü istismara karşı korunması ve kardeşlik duyguları içinde eğitilmeleri gerektiği vurgulanmıştı. 1925'te Cenevre'de I. Uluslararası Çocuk Refahı Kongresi toplandı. Bildiri metnini 1931'de imzalayan

1 Mayıs'ın gündemi: Çocuk

Üstünde İngilizce ve Yidiş dilinde "Çocuk Köleliğini Durdurun" yazılı bant taşıyan iki kız çocuğu. Kaynaklar fotoğrafın büyük olasılıkla 1 Mayıs 1909'da New York'ta düzenlenen işçi yürüyüşünde çekilmiş olabileceğini söylüyor.

23 Nisan'da çocuk talepleri

1937'deki yürüyüşün gündemi yine çocuk haklarıydı. "Öpülmemek", "Hürmet", "Sağlam Ana Baba", "Bize Mahsus Bahçeler", "Azarlanmamak" ve "Yalnız Yatmak" yazıları dikkati çekiyor.

Başlangıcından bu yana 23 Nisan kutlamalarının seyri

VAKIT

Bugün iki bayramı birden yapıyoruz

MİLLÎ BAYRAM VE ÇOCUK BAYRAMI

Birisi için ruhumuz şeref ve gururla, diğeri için refah, neş'e ve saadet temennisi ile dolu

"Vakıt" muhterem karilerini tebrik eder

Millî Bayram

İş hayatında kadın

Çalışmıya mecbur olmak...

Çocuk bayramı

23 Nisan 1929 *Vakıt* gazetesi

Meclisin birinci yıl dönümünden itibaren 23 Nisan, millî bayram olarak kutlanmaya başlamıştı. Meclis kurulur kurulmaz, ilk yıl, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk yevm-küşadı (açılış günü) olan 23 Nisan günü Milli Bayramdır" kanunu kabul edilmişti. İlk yıllar adı "Hakimiyet-i Milliye Bayramı", "İstiklâl Günü", "Meclis Bayramı" ve Himaye-i Etfal'in rozet karşılığı para toplama hakkı elde etmesine atıfla "Rozet Bayramı" olarak geçiyordu. Zamanla Himaye-i Etfal'in şenlikleri ile millî bayramın çakışması, ortaklaşmasını da sağladı. 1929 yılının 23 Nisan haftası Çocuk Haftası olarak kutlanmaya başladı ve o yıl Himaye-i Etfal Cemiyeti yöneticileri ile bir grup çocuk Gazi Mustafa Kemal tarafından Çankaya'da kabul edildi. Ankara Palas'ta yapılan çocuk müsameresine Mustafa Kemal de katılmıştı. Vakıt gazetesi 23 Nisan 1929 tarihli sayısında "Bügün iki bayram birden yapıyoruz, MİLLÎ BAYRAM VE ÇOCUK BAYRAMI" duyurusuyla çıkmıştı. Bu hadiseden itibaren bayram yarıresmî olarak çocukların olmuştu. Balolar sokaklara taştı, yürüyüşler mitingler gerçekleştirilir oldu. 17 Mart 1981'de 23 Nisan, "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak resmî adını kazandı.

1970 Bursa, "Çocuk Bayramı" kutlamaları.

Türkiye, gelişmelerin yakından takipçisiydi, 5-9 Nisan 1936'daki Birinci Balkan Kongresi'ne katılım gösterdi. Öğretmen Nakiye Elgün'ün, Taksim'de Çocuk Hakları Bildirisini izci çocukların önünde tahta masadan bir kürsü üzerinde yüksek sesle okuması bir ilkti. Daha sonra Cenevre bildiri metni 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi olarak güncellendi ve 20 Kasım 1989 tarihinde daha geniş olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile son halini aldı. Günümüzde 20 Kasım Dünya Çocuk Hakları Günü olarak kabul ediliyor. Birçok ülkede farklı tarihlerde "Children's Day" ya da Çocuk Bayramı kutlanıyor. ■

Yağma geleneği: ‘Nice sikke suretliler…’

İktidar sahiplerinin cömertliklerini göstermek için para saçmaları, Türk tarihinde sıkılıkla görülen bir gelenek. “Hân-ı yağma” veya “çanak yağması” adıyla tertiplenen para saçıları (nisâr) ve detaylardaki minyatür tarih…

Yağma (talan ve çapul), her ne kadar savaşın kaçınılmaz evrensel sonuçlarından biri olmuşsa da, özellikle Türk akın savaşı için en önde gelen bir gelir kaynağıydı. Ancak yağmanın, bir ev sahibinin ya da devlet büyüğünün kendi malından, dostlarına yönelik olarak yaptırdığı daha barışçıl bir türü de vardı: En eskisi Kuzey Amerika yerlileri arasında yapıldığı sanılan bu tarz yağmalar “Potlaç” adıyla biliniyor. Türkçe literatürde Dîvânü Lugâti’t-Türk’ün sayfaları “kençliyü” adıyla yer veriyor bu olguya; Dede Korkut Kitabı’nda ise Salur Kazan’ın kendi evini Oğuzlara yağmalattığı bir öyküde geçiyor.

Farsçada “hân-ı yağma” adını alan, yemekten sonra takımların yağmalanması âdeti, Osmanlılarda daha çok “çanak yağması” adıyla yaşamış, padişahlar cömertliklerini göstermek için para saçıları (nisâr) tertiplemiş. Anadolu’nun bazı bölgelerinde hâlâ, düğün yemeklerinde, düğün evinin ya da sofrasının yağmalanması gibi âdetler yaşıyor. Eli açıklık göstergesi ve bolluk algısı ortaya koyan bu tür yağmalar çoğu kez ihtiyaç sebebiyle değil bir eğlence ve gösteri amacıyla yapılmakta ve insanları birbirine yakınlaştırmakta. Bugün, kökeninin tarihî bir geleneğe dayandığına inanılan mesir macunu festivalleri, siyasilerin halkla teması arttırmak için kalabalığa saçtıkları armağanlar ve büyük kuruluşların uyguladığı türlü promosyonlar, tarihteki bu “barışçıl” yağmalardan daha farklı bir görüntü ortaya çıkarmıyor. Belirli bir mekân ve zaman ayırt etmeksizin yaşayabilen, muayyen bir kültürel devamlılık sebebiyle mi, basit bir insani dürtü olarak mı süregeldiği açıkça anlaşılamayan yağma kültürüne bir Osmanlı minyatürünün renkleri arasından bakış…

Pay almak için yere eğilenler

Yağmadan payını alabilmek için yere eğilenlerden biri. “Bazısının kafes deliğine baka baka gözleri halka halka olup oyulmuş, bazısı iş budur diye Tatar gibi yağmaya koyulmuş” diyor İntizâmî.

Sarığı kaptıranlar

Bazıları da sarığını –havadan saçılan altınları yakalayabilmek için çıkardığından– kaybediyor ya da çaldırıyor, başı kabak kalıveriyordu. Bu vesileyle sarığın altındaki bir tutam ecel perçemi de açığa çıkıyor. “Uyuma saçılınca sîm ile zer (altınla gümüş) / Pulunu akçe etti mâhîler (balıklar)” (İntizâmî).

İtişmeler, kavgalar

Kapışma esnasında itişmeler kavgaya dönüşüyordu. Bazıları dışarıdan yardımcılar bile getirmişti. “Akçe arzusuyla gözlerini kararttılar ve filori ümidiyle nice sikke suretliler benizlerini sararttılar… Çoğu o izdihamda kötü talihle elinden akçesini aldırıp boş kese gibi ağzı açık bakakaldı” (İntizâmî).

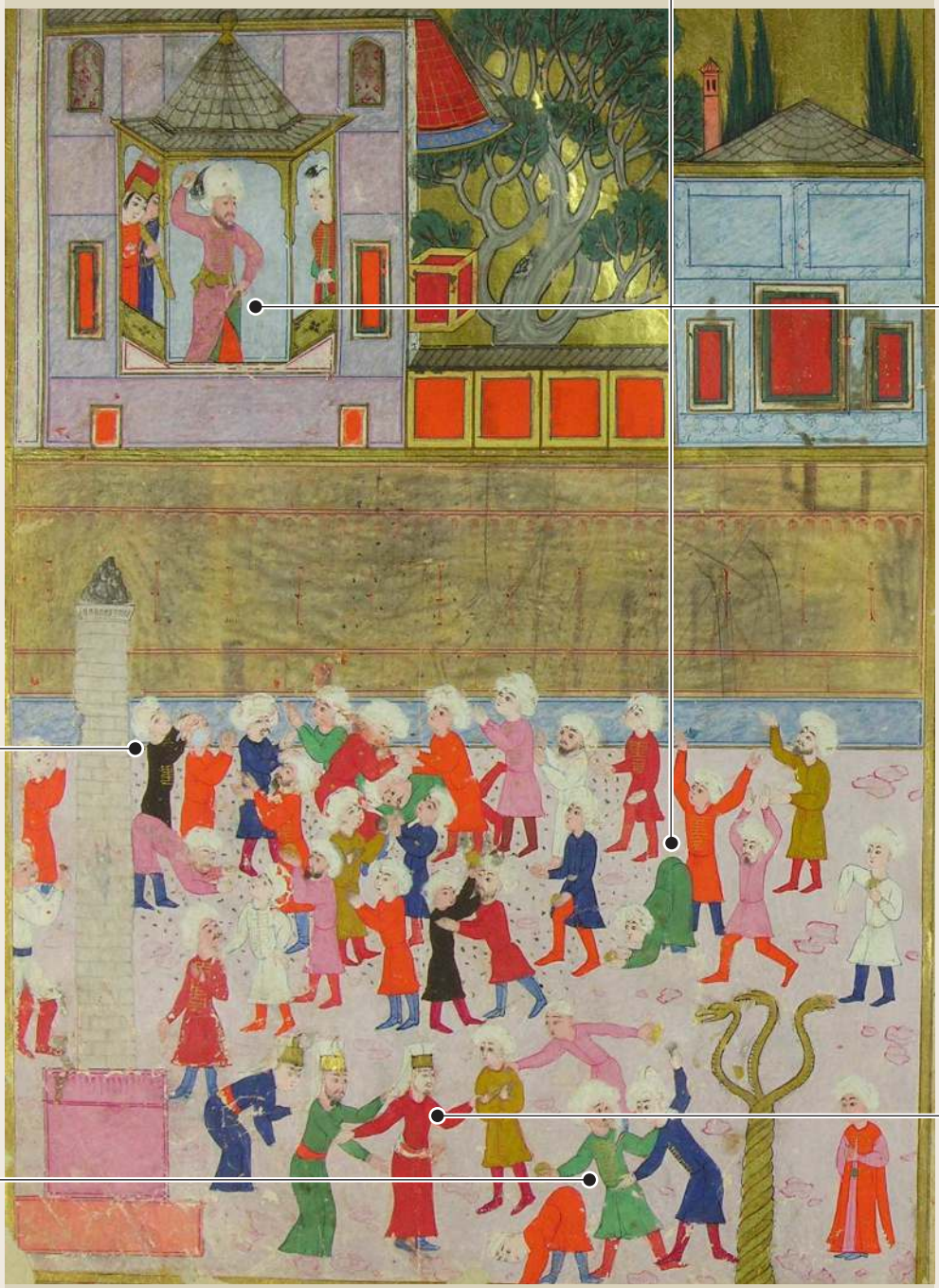

III. Murad para saçıyor

Sultan III. Murad, İbrahim Paşa Divanhânesi'nde şenlikler boyunca ilk kez altın ve gümüş saçmak için ayağa kalkıyor. Ve halk İntizâmî'nin deyimiyle, "belli başlı kelle heriflerin başları enseye gelip, akçe arzusuyla gözleri havada ve 'yâ nasîb' diyerek sarıklarını dua eder gibi havaya açmış" beklemedeler.

Yeniçerisiz olmaz

Kavga ve akça olur da yeniçerisiz olur mu? Belli ki bu yağma tertibi belirli bir zümreye mahsus değildir.

'Akçesiz kimse kanatsız kuştur'

Sultan III. Murad'ın şehzâdesi III. Mehmed'in 1582'deki sünnet düğünü. Padişah, Atmeydanı'ndaki (bugünkü Sultanahmet) İbrahim Paşa Sarayı Divanhânesi'nde, gösterileri izlediği şahnişinde doğrularak meydandaki ahaliye altın ve gümüş saçıyor (Nakkaş Osman, *İntizâmî Surnâmesi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü).

Surnâme yazarı İntizâmî olayı şöyle anlatmakta (özetle): "Padişah ihsanda bulunarak kese kese filorileri dört tarafa sağanak yağmur gibi saçmaya başladı. Bu yağmada bulunmayanlar pişman oldu. Kimileri tam ayar akçeleri etekle getirdi. Para kapışmak için herkes birbirine girdi, hayhuydan yer gök inledi. Halkın bazısı sarığını havaya doğru tuttu, bazısı da bu arada takkesini çaldırdı. Nazik çelebiler nezaket gereği sadece elbiselerini yere serip çokça topladılar. Atmeydanı sanki bir denizdi" (Bu ifadelere yabancı tanıklıklar da katılınca her para saçımında bir-iki kişinin ezilerek öldüğü anlaşılıyor).

Ve bir şiir ekler: "Akçesiz kimse mürg-i perdür (kanatsız kuştur) / Kişiye kol kanat hemân (yalnız) akçe // Dediler akçe rûh-i sânîdir (ikinci bir ruhtur) / Ehl-i dünyâ katında cân akçe."

Sokaklarda özgürlük arayışı

Çek toplumu, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde fabrikalarda, okullarda, iş yerlerinde oluşturduğu konseylerin ülkenin yönetimine aday olmasını istiyordu. Bürokratik liderliğe karşı isyan dalgası, önce bu isteğin sokaklara taşmasıyla başladı.

ÇEKOSLOVAKYA 1968 - 50. YIL

SSCB'nin yaprakları 'Prag Sonbaharı'yla dökülmeye başlamıştı

"Prag Baharı" olarak bilinen, aslında 1968'in sonbaharında o zamanki Çekoslovakya'da meydana gelen hadiseler; Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nda 20 yıl sonra yaşanacak çöküşün habercisi gibiydi. Ülkenin ihtiyaç duyduğu ekonomik reformlar demokratik hak talepleriyle birleşerek toplumsal bir halk hareketi halini almış ve sonuçta Sovyet tankları ve askerleri idareye el koymuştu. Sürecin hikayesi.

✎MASİS KÜRKÇÜGİL

Bundan tam 50 yıl önce, 20-21 Ağustos gecesi Varşova Paktı birlikleri SSCB'nin bir uydusu olan Çekoslavakya'yı işgal etmek üzere saldırdı. Yaklaşık 100 kişinin öldüğü ve 500 kişinin yaralandığı bu işgal, kendisine "sosyalist" diyen ve aynı kampta yer alan iki ülke arasındaki "dostane" bir mesele olmanın çok ötesine ve tarihe geçiyordu. Aynı zamanda bu hadiseden 20 yıl sonra Doğu Bloku ve SSCB'nin çöküşünün gerekçelerini önceden sunuyordu.

1953 Doğu Berlin, 1956 Polonya'daki olaylar ve Macaristan ayaklanması; 1956'da Hruşçov'un 22. Kongre konuşmasıyla "Stalinsizleştirme" işlemini başlatması; "sosyalist kampta" büyük bir kapışmayla sonuçlanacak olan Çin-Sovyet tartışmasının 1962'de başlaması; Yugoslavya'nın farklı bir yönetim tarzı geliştirmesi; 1966'da Çin'de "Kültür Devrimi", Doğu Bloku'nun artık pek de monolitik olmadığının göstergesiydi.

Çekoslavakya, Kızıl Ordu tarafından işgal edilerek "sosyalistleştirilen" ülkelerden diğer farklı olarak iki savaş arasında sanayileşmiş bir ülkeydi ve işçileşme oranı hayli yüksek, siyasi ve kültürel olarak da gelişkin bir konumdaydı. Ülkedeki Komünist Parti, savaş öncesinde de kitlesel etkisi olan bir partiydi.

1963'te yöneticilerin beşte birinin yüksek eğitimi vardı, bu da eski işçilerin önemli bir kısmının yönetim kademelerini geçtiğinin bir göstergesiydi. Rusya'da başlayan "Stalinsizleştirme" (daha doğrusu Stalin'siz Stalinci rejim) bir dizi ülkeyi etkilerken özellikle Çekoslovakya'daki Yazarlar Birliği çevresindeki aydınlar, demokrasi mücadelesi yürütüyorlardı.

1960'ların başlarından itibaren millî gelirin ve dolayısıyla ücretlerin düşmesiyle bir ekonomik reform ihtiyacı belirdi. Yöneticiler katında rejimin gevşetilmesi ve bürokratik planın yürümemesi üzerine, işletme yöneticilerine "işçi katılımı"na yer vermek bir çözüm olarak görüldü. Bürokratların yerine teknokratların alınmasıyla halledilecek bir mesele olmadığı için, diğer toplumsal kesimlerin de desteğini arayan reformcular, özellikle 1963'ten itibaren belli bir siyasal gevşemeye yöneldiler. 1950'li yıllarda 1936-38 Moskova Mahkemeleri'ne benzer göstermelik yargılamalarda mahkûm olanların itibarı iade edildi; siyasi mahkûmlar serbest bırakıl-

Tanklarla yüz yüze

Kremlin yönetimi, Prag'da yaşanmakta olan konsey hareketinin diğer Doğu Avrupa ülkelerine örnek olmasından korkmuştu. Prag sokakları "asayiş berkemal mi" diye dolanan Sovyet tanklarına tanıklık etti.

dı; yurtdışına seyahat kolaylaştırıldı; iş kanunu değiştirildi.

Ocak 1968'te Komünist Parti'nin başına Alexandr Dubçek getirildi. Mart ayının başında da Svoboda devlet başkanı oldu. Böylece parti yönetiminde 1953'ten itibaren genel sekreter olan Novotny'nin temsil ettiği bir muhafazakar kesimle, Dubçek'in temsil ettiği reformcu bir eğilim kararsız bir dengede kaldılar. "Sivil toplum" hareket halindeydi ve sansürün kaldırılması, ifade özgürlüğü talepleriyle işletmelerde konseyler oluşmaya başladı. Bu konseyler 1969'un sonuna kadar hem çoğaldılar hem de aralarında bir eşgüdüm kurdular.

Filozof Radovan Richta'nın yönetiminde çok farklı disiplinlerden 45 uzman "Medeniyet Dörtyol Ağzında" adlı bir rapor hazırlamışlardı. "Bilimsel ve teknik devrim"in toplum üzerine etkilerini inceleyen bu rapor yalnızca işletmelerde değil toplumun bütününde köklü dönüşümler gerektiğini belirtiyordu. Bu metin önceki "sosyalist" deneyimlerin başarısızlığıyla sınırlı kalmayan bir dönüşümün gereklerini irdeliyordu. Ancak önemli tartışmalar siyaset üzerindeydi. Dubçek'in şu sözleri Brejnev'in kimyasını değiştirmiş olmalı: "Partinin çalışmasında, bürokratik ve derebeylik çağından kalma alışkanlıkları kesinlikle reddediyoruz... hem parti hem de devletin başına geçen adam, kazınılmaz biçimde şahsi iktidarına, kişiliğini putlaştırmaya yöneliyordu".

Prag Baharı "yukardan", yani bürokrasinin kendi içinden bir değişiklik ihtiyacının ürünü olduğu kadar, aydınların ve "aşağıdan" konseyler aracılığıyla işçilerin de eseriydi. İşçilerin yatırımlar üzerine görüş bildirmekten, planın hazırlanmasına uzanan bir zincirde etkinlik kazanmalarının ötesinde, kararların alınmasında doğrudan söz sahibi olmaya ilişkin bir basınç da vardı. Böylece otoriterliğin timsali olan partinin yerini de doğrudan işçiler veya en azından sendika birimleri almaya başlıyordu.

Nisan 1968'de Komünist Partisi "devletin değil toplumsal mülkiyetin" özyönetimini bildiren bir eylem programı kabul etti. Mayıs ortasından itibaren işçi komisyonları "sosyalist işletmeler" üzerine bir yasa hazırlamak üzere toplandılar. Bazı yöneticilere yönelik grevler başladı. Haziran başında işçi kaleleri diyebileceğimiz CKD-Prague (W. Pieck fabrikası) ve Skoda Plzen'de işçi konseyleri kuruldu.

Konsey hareketi siyasal bir

VACLAV HAVEL VE MILAN KUNDERA

MILAN KUNDERA

VACLAV HAVEL

İki entelektüel iki farklı yaklaşım

Sansüre karşı 1968'den önce mücadele etmiş olan biri anti-komünist bir demokrat diğeri komünist olan iki önemli yazar Vaclav Havel (aynı zamanda 1989'dan sonra Cumhurbaşkanı) ve Milan Kundera, Prag Baharı'nı farklı değerlendirmişlerdir. Kundera, başarısızlığına rağmen Prag Baharı için "sosyalizmle demokrasiyi buluşturan ilk deneyim olarak evrensel bir değere sahiptir" derken; Havel sansürün kaldırılması, bireysel ve kolektif özgürlüklerin yerleştirilmesinin ülkede zaten otuz yıl önce de varolduğunu belirtiyordu.

1987'de Gorbaçev 'perestroyka'ya giriştiğinde, Dubçek de 1968'deki "ilham kaynaklarının" aynı olduğunu söyleyecekti. Prag Baharı'nı ölümsüz kılanın aslında işgal sonrası sonbahardaki direniş olduğu gözönüne alındığında, direnişçilerin hülyasının Dubçek'inkiyle aynı olmadığı açık.

boyut da kazandı. Yalnızca işletmelerde değil toplumun tamamında da demokratik katılım talep ediliyordu Parti "işletme konseyi" tabirini kullanırken, işçiler "işçi konseyi" diyorlardı. Bu da yönetimden ve tabandan beklentilerin ne derece farklı olduğunu gösteriyordu. Yönetim üretimin artırılması için ortak çalışmadan sözederken, işçiler doğrudan karar alma mekanizmasını kastediyorlardı. 20 Haziran'da sendikalar, "üretici ve sosyalist ortak işletmeci" olarak nitelendiler.

Büyük Birader'in gazabı

Dubçek'in genel sekreterliğinden sonra Prag Baharı diye anılan reformların gündeme gelmesi üzerine, Çokoslavakya Komünist Partisi hiçbir şekilde Varşova Paktı'ndan ayrılmaya niyetli olmadığını belirtmesine rağmen olaylar sertleşti. Moskova sansüre, polisin siyasi takibine son verilmesi gibi taleplerin diğer pakt üyelerine, özellikle Baltık ülkeleri ve Ukrayna gibi hoşnutsuzlukların belirgin olduğu bölgelere sıçramasından ürkerek harekete geçti. Üstelik Avusturya ile sınırı olan Çek "muhalifler" Batı'ya kaçabilirler veya diğer pakt ülkelerinden Prag'a geçerek sansürden kurtulabilirlerdi.

Çekoslavakya'nın Doğu Bloku'ndan çıkacağına ilişkin herhangi bir veri olmadığı gibi, ABD de o sıralar Vietnam Savaşını sürdürüyordu ve Başkan Lyndon Johson bir de Çekoslavakya ile uğraşacak halde değildi. Dolayısıyla ABD ve onunla birlikte NATO Çekoslavakya'daki olayları görmezden geldi. Üstelik stratejik silahların denetimi anlaşması için Moskova'daki muhatabını rahatsız edecek bir davranış

Direnişin binbir yolu

Praglı işçiler ile öğrenciler, kitlesel mitinglerle olmasa da, farklı araçlarla işgale karşı tepkilerini dile getirdi. Duvarlar askerlerin ve tankların evlerine dönmesini talep eden afişlerle doldu. Sokaklarda, yabancı bir şehirde adres soran askerlere cevap verilmesi reddedildi.

PRAG VE FRANZ KAFKA

Bürokratik rejim ve edebiyat eleştirisi

Çek aydınlar, Stalinizmin bilançosu üzerinden bir hareket başlatmışlardı. 50'li yıllarda Arthur London'un İtiraf adlı kitabında ve aynı kitaptan hareketle yapılan Costas Gavras'ın filmindeki yargılamalar, aydınlar arasında yaratılan tahribatı dile getiriyordu. Prag denince akla gelen Franz Kafka'nın yeniden keşfi, bu açıdan önemli bir kalkış noktası oldu. Elias Canetti'nin "Bütün şairler arasında en büyük iktidar uzmanı Kafka'dır. O, iktidarı bütün veçheleriyle yaşamış ve şekillendirmiştir" lafını haklı kılarcasına, kendi ülkesinde "karamsar ve dekadan" diye yasaklanmış olan Kafka, 1963'te Yazarlar Birliği'nin dergisinde gündeme getirildi. Aynı yıl Prag'da Kafka üzerine uluslararası bir konferans düzenlendi. Kafka, bürokratik rejimin eleştirisi için biçilmiş kaftandı.

Rejim, iktisatçıların ve aydınların eleştirisini bildiği tek silahla, baskıyla cevapladı. Bazı yayınlar yasaklanarak sert bir kampanya yürütüldü. Sansür daha da katılaştırıldı. Bekleninin aksine aydınlar daha da radikalleşti ve parti içindeki "liberaller"le birleşti. 1967 Haziran'ında Yazarlar Birliği kongresi, siyasi ve kültürel tartışmalar arasında muhalefetin sesinin yükselmesine vesile oldu. Yazarlar Birliği yönetimi, parti tarafından kabul edilmedi.

Yazarlar Birliği'nin yayın organı haftada yarım milyon adet satıyordu. Toplumun hemen hemen her kesimi harekete geçmişti. Sendikalar grev hakkının yerleşmesini istiyorlardı. Öğrenciler bağımsız bir öğrenci parlamentosu kurdular, tartışma kulüpleri peydahlandı. Halkın baskısı karşısında Novotny devlet başkanlığından da ayrılmak zorunda kaldı.

anlamsızdı. Ocak ayından itibaren gelişmeleri kaygıyla izleyen Moskova, Nisan'dan itibaren "Danube operasyonu" adıyla hazırlıklara girişti. Mayıs'ta işgal hazırlıkları tamamlanmıştı. Önce 2. Dünya Savaşı'nın bitmesi kutlamalarını bahane edilecekken bu karardan vazgeçilip başka bir askerî manevra fırsat olarak kullanıldı. Bir yandan da müzakere ile Dubçek yönetimi sınırlandırılmaya çalışılıyordu. Temmuz'da SSCB ile Slovakya arasındaki bir yerde müzakere başladı. Çek yönetimi reformcularla muhafazakarlar arasında bölünmüştü. Dubçek açıkça Varşova Paktı'ndan ayrılmayacaklarını bildirdi.

3 Ağustos 1968'de Sovyetler Birliği, Doğu Almanya, Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Çekoslavakya, Bratislava'da bir konferans düzenleyerek, Marksizm-Leninizme ve proleter sosyalizmine bağlılıklarını bildirdiler.

Daha sonra "Brejnev doktrini" diye anılacak olan, "üye ülkelerden birinde bir burjuva düzeni kurulduğunda Rusya'nın uydularına müdahale hakkı" bu konferansta deklare edildi.

'Doğmayan hürriyet'

Rusya bir müdahale vesilesi ararken, bir yandan da kendine bağlı güçlerce içerden bir müdahalenin yolunu arıyordu. 11 Prezidyum üyesinin altısının Dubçek'e karşı çıkıp Rusya'nın müdahalesini talep etmesi yeterliydi. 16-17 Ağustos'taki oylama sonucunda, 20 Ağustos'ta başlayacak işgal artık bir davet üzerine gerçekleşebilirdi. Ancak Rus orduları sınıra dayandığında iki üye taraf değiştirecek ve Dubçek tekrar çoğunluğu sağlamış olacaktı! Böylece muhafazakarlar (Moskova yanlıları) sosyalizmi kurtarmak için ülkelerinin işgaline davetiye çıkarmış oldular.

20 Ağustos gecesi Varşova Paktı birlikleri Çekoslavakya'yı 200 bin asker ve 2.000 zırhlı araçla işgal ettiler (asker sayısı toplamda 500 bine ulaştı).

Havalanından başlayan işgal, herhangi bir direnişle karşılaşmadan belli başlı kentlere yayıldı. İşgal kuvvetleri esas olarak Ruslardan oluşuyordu, Romanyalılar katılmadı, Arnavutluk bu hadiseyle Varşova Paktı'ndan çekildi. Dubçek direnmeme çağrısında bulundu. Yine de 72 Çek ve 19 Slovak öldürüldü ve yüzlerce asker yaralandı.

21 Ağustos sabahı Dubçek ve diğer reformcular tutuklanıp bir uçakla Moskova'ya götürüldüler, günlerce sorguya çekildiler.

Muhazakarlar 23 Ağustos'ta Moskova'ya gidip Dubçek'in serbest bırakılmasını talep etmek zorunda kaldılar. Ancak 16 Ekim'de 16 maddelik Moskova Protokolü'nü kabul ettiler. Buna göre sansür yeniden yürürlüğü koyulacak, tüm muhalefet grupları feshedilecek ve reformcu kadrolar tasfiye edilecekti.

'Çöp tenekelerinizi kilitleyin'

Sovyet müdahalesine karşı halkın muhalefeti, şiddet içermeyen kendiliğinden bir dizi olayla gerçekleşti. En önemlisi, işgalcilere su dahil herhangi bir gıda ürünü verilmedi. "İşgalcileri beslemeyin, çöp tenekelerini-

Kovalamaca
Bir Sovyet askeri, tankları taşlayan Çek protestocuyu kovalıyor.

DOĞMAYAN HÜRRİYET

Prag Baharı, Türkçeye erken gelmişti

Aralık 1968'de E Yayınları'ndan çıkan, Aydil Balta'nın çevirdiği bu kitapta, Prag Baharı'nın aktörleri diyebileceğimiz yöneticilerin, aydınların görüşleri kendi kalemlerinden verilmekte. 1921 doğumlu, makinistlik ve çilingirlik yapmış olan Aleksandr Dubçek, 1944'te Slovakya ayaklanmasına katılmış ve iki kere yaralanmıştı. Moskova'daki parti yüksek okulunda okumuş olan Dubçek 1958'de merkez komitesi üyesi olmuş, 1963'te en üst kademeye gelmişti. Onun ve diğer aydınların yazıları Çekoslavakya'da nasıl bir değişim tasarlandığını açıkça göstermekte. Oysa Çekoslovakya üzerine Türkiye'de yürütülen tartışmalar kaba bir kampçılığa kurban edilmiştir (Tarafların bu kitapta söylenenlerden haberleri olup olmadığı bile şüphelidir).

zi kilitleyin" gibi duvar yazılarıyla işgalcileri ve işbirlikçilerini protesto ediyorlardı. Yollarda Dubçek ve Svobada'nın resimleri çoğalırken, yol soran askerlere yanlış yönler gösteriliyor, sokak levhaları değiştiriliyordu.

Direniş çok sert olmasa ve uzun sürmese de halkın hoşnutsuzluğu açıktı. Dubçek görevden alınmadı ama sonraki yıl istifaya zorlandı.

21 Ağustos işgali, konseyler sürecini hem hızlandırdı hem daha da siyasallaştırdı. 23 Ağustos'ta bir protesto genel grevi, işgale karşı emekçileri seferber etti. Hareket siyasal solu, öğrencileri ve işçi örgütlenmelerini birleştirmişti. Fabrikalarda işçiler, 14 Kasım 1968'de toplanacak Parti Merkez Komitesi'nin işgal öncesi siyaseti mahkûm etmesi durumunda greve gideceklerini bildiriler.

Kasım'da üniversite öğrencileri greve gittiler ve 10 maddelik bir bildiri yayımladılar. İşletmelerde para toplama, kısa süreli iş bırakma, bildiriler, siren çalmalar gibi öğrencilerle dayanışma biçimleri geliştirildi. Eylül'de 19 olan konsey sayısı, 1968 sonunda 120'ye ulaşmıştı. Ocak 1969'da Plzen'deki Skoda fabrikasında 890 bin çalışanı temsilen 182 delege istişari bir toplantı yaptı. Bir başka ifadeyle Çekoslovak işçi sınıfının dörtte birinden fazlası bu toplantıda temsil ediliyordu. Mart başında toplanan sendikalar kongresi, Varşova Paktı güçlerinin işgalini kınayarak işçi konseylerinin yasallaştırılmasını talep etti. Haziran'da konsey sayısı 300'e çıkmıştı ve yaz aylarında 1 milyondan fazla işçinin temsil edildiği 500 işletmeye yayılmıştı.

Sendikalarda da militanlar ve gençler öne çıkmış, işçi örgütleri çok önemli değişimler geçirmiş ve 1968 sonunda yöneticilerin % 70-80'i yenilenmişti.

Moskova ile uzlaşma peşinde olan Dubçek bu hareketi frenledi. İşçilerin oy hakkı kısıtlanırken 3 Nisan'da sansür geri geldi ve 29 Nisan 1969'da Dubçek yerini Husak'a bıraktı.

1969 Haziran'ında öğrenci birliği feshedildi ve sendika komiteleri temizliğe tâbi tutuldu. 1970'de 50 bin sendika görevlisi mevkilerini kaybetti. Eylül 1970'de Yazarlar Birliği feshedildi. Yarım milyon üye Komünist Parti'den atıldı.

1969 sonunda parti merkez komitesi, "konseylerin işletmenin etkinliğini zayıflattığını, "anarşizan ve aşırıcı" eğilimleri izleyen bu yapıların partinin rolünü azalttığını" açıkladı! Şüphesiz "devletin sönümlenmesi" ve özyönetim amaç olarak önemliydi ama bunlar "uzak amaçlar"dı.

Prag Baharı'nda Chemalik "sosyalist demokrasi ve bürokratik merkeziyetçilik" makalesine haklı olarak "Marx'ın siyasi kuramı iktidarı yüceltmeyi kesinlikle eleştirir" diye başlıyordu. "Doğrudan demokrasi, uygulayıcıları eğitici ve kararlara katılan kişiler haline getirmelidir" diye devam eden anlayış, Moskova'nın tüylerini diken diken eden türdendi.

Öpücüğün ardı

Çekoslavakya Komünist Partisi Sekreteri Alexander Dubçek, dönemin Sovyetler Genel Sekreteri Leonid Brejnev'i 1968 Şubat'ındaki Prag ziyareti sırasında samimi bir şekilde karşılamıştı. Buna rağmen ardından oluşacak olan Brejnev Doktrini ile, Ruslar Varşova Paktı'na üye ülkelere diledikleri zaman askerî olarak müdahale etme hakkını kendilerine tanıyacaktı.

16 Ocak 1969'da Jan Palach adında bir öğrenci, ifade özgürlüğüne yönelik baskıları protesto etmek için Venceslas meydanında kendini yaktı. 17 Nisan 1969'da Dubçek yerini Gustáv Husák'a bıraktı. Rusya, artık eski taraftarları için bile bir çekim merkezi olmaktan çıkmıştı. Batı'daki büyük komünist partiler başta olmak üzere bütün dünyada önemli bir tepki vardı. Prag sokaklarındaki gösterilerde unutulmayan Che ile SSCB'nin yolları zaten ayrılmıştı.

Bahardan geriye kalan

Dubçek ve çevresi, kitle hareketinin dinamiğinin kendi belirledikleri sınırların ötesine uzandığını farketmişlerdi. Toplumun ve partinin yukardan, tedrici olarak değiştirilmesi bu baskı karşısında tehlikedeydi. Dubçek, Nisan ayındaki merkez komitesinde önemli mevkilere önde gelen liberalleri getirdi; ancak bu da halkı tatmin etmedi.

Cernik hükümetinin kurulması, aslında kapsamlı bir liberalleşme anlamına geliyordu. Yukardan gelişmeler bunlarla sınırlı kaldı ve baskı karşısında 1 yıl içinde adım adım geri çekildi. ■

Ters uçuşla ilk dünya rekoru

Amerikalı Dwight Stones ters uçuş tekniğiyle ilk dünya rekorunu kırdığında tarihler 1973'ü, skorbord ise 2.30'u gösteriyordu.

Citius, altius, fortius
Santim santim yerçekimine meydan okuyanlar

Atletizmin bu en zor dallarından birindeki mücadele, yüz yılı aşkın zamandır kıyasıya devam ediyor. Değişen ve geliştirilen tekniklerle, 1912'de 2 metre olan dünya rekoru bugün 2.45 metreye çıkmış durumda. Geçen ay henüz 20 yaşındaki atletimiz Alperen Acet'in Türkiye rekorunu 4 cm. geliştirerek 2.30'a taşımasıyla, yüksek atlama branşında biz de çıtayı yükseltmiş olduk.

ALİ MURAT HAMARAT

İnsanoğlunun tutkularından biridir yükseklik. Her şeyde olduğu gibi birilerinin rüyası; kimilerinin kâbusudur. Yükseklik denince, şüphesiz atletizmin iki dalı akıllarda canlanır; biri kişinin sadece kendi bedeniyle; öteki bir araç vasıtasıyla meydan okumasıdır. Öncelikle yerçekimine, ardından rakiplerine...

Ülkemizde yıllardır durakmasa dikkatleri çekiyor.

19. yüzyılda İskoçya'da başlamıştı modern yüksek atlamanın tarihi. Makaslama adı verilen "scissors" tekniği o günlerin vazgeçilmeziydi. Sporcular bir bacağını kaldırarak zıplıyor haliyle de çok yukarıya çıkamıyorlardı. Modern Olimpiyat Oyunları'yla birlikte heyecan artıyor, daha yükseğe ulaşmak için yeni teknikler geliştiriliyordu. Zaten olimpiyatların mottosu her şeyi özetliyordu: Citius, altius, fortius! (Daha hızlı, daha yüksek, daha güçlü).

İnovasyon demek, rekor demekti. Amerika'nın her iki kıyısında geliştirilen yöntem-

Şevket Arbaş- Türkiye Atletizm Federasyonu

ler, atletlerin daha yükseğe çıkmalarını sağlıyordu. New York kökenli "eastern cut-off"u, Stanford menşeli "western roll" tekniği takip etmişti. 1912 Olimpiyat Oyunları'nda bronz madalya kazanan Amerikalı George Horine Western "roll" tekniğini mükemmelleştirmiş, kısa sürede adeta uçmaya başlamıştı. İki metre barajını da ilk yıkan oydu.

Hitler'i kaçırtan yüksek atlamacı

24 yıl sonra Cornelius Cooper Johnson yine "western roll" tekniğiyle gülmüştü. Jesse Owens'ın yıldızlaştığı Berlin Olimpiyat Oyunları'nda altın alan ilk siyah Amerikalı atlet oydu. İlk gün madalya kazanan Avrupalıları tribüne davet eden Adolf Hitler, onun zaferinden sonra alelacele stadyumu terk etmişti. Führer'in yoğun programı nedeniyle ayrılmak zorunda olduğu açıklansa da bu kimseye inandırıcı gelmemişti. Henüz o tarihlerde birçoklarının hayranlık beslediği lider, kendisini tarafsız olması konusunda uyaran Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) Başkanı Comte Baillet-Latour'a kulak verince, atletleri halkın önünde tebrik etmeyi bırakmıştı.

Adı neredeyse unutulan Johnson, pistlere veda ettikten sonra postacılığa başlamıştı. 2 Ağustos 1936'da Hitler'e stadyumu terkettiren asıl sporcu, 1946'da zatürreden öldüğünde sadece 32'sindeydi.

Fakat yüksek atlama tıkanmıştı; seneler akıp giderken, dereceler pek ilerlemiyordu. Gerçekten de 1912-1953 arasında dünya rekoru sadece 11 santimetre gelişmişti. 1956 Melbourne Olimpiyat Oyunları ile birlikte kullanılmaya başlanan "straddle" (binme) tekniği dertlere derman oldu. Sporcular yüzleri aşağı bakar biçimde, vücutlarını çıtanın etrafında döndürerek atlamaya başlamıştı.

1956'dan 1963'e atletler gıdım gıdım yükseğe çıkıyor, dünya rekoru 13 santimetre gelişiyordu. Sovyetler Birliği'nin medar-ı iftiharı Valeri Brumel 1963'te çıtayı 2.28 metreye çekmişti. Rusların harika çocuğu, iki yıl sonra bir motorsiklet kazasında kariyeri bittiğinde sadece 23 yaşındaydı. Buna rağmen özgeçmişinde altı dünya rekoru, bir Olimpiyat altını, bir Olimpiyat gümüşü, bir de Avrupa şampiyonluğu yazıyor. Kimbilir; o kaza olmasaydı belki de tarihin gördüğü en büyük yüksek atlamacı o olacaktı. Geçirdiği sayısız ameliyattan sonra kurtarılan bacağı başının gözünün sadakasıydı.

Yüksek atlamanın efsane isimleri

Geçen ay Türkiye rekorunu 4 cm. geliştirerek 2.30'a taşıyan Alperen Acet ülkedeki yüksek atlama branşında uzun soluklu sessizliği bozdu (üstte). 1936 Berlin Olimpiyatlarında Amerikalı siyahi atlet Cornelius Cooper Johnson'ın birinciliği ise Hitler'i çileden çıkarmıştı (altta).

Tarihin akışını değiştiren atlayış

Brumel sonrası yarışmalar, popülerliğini yitirme tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Rekorlar ▶

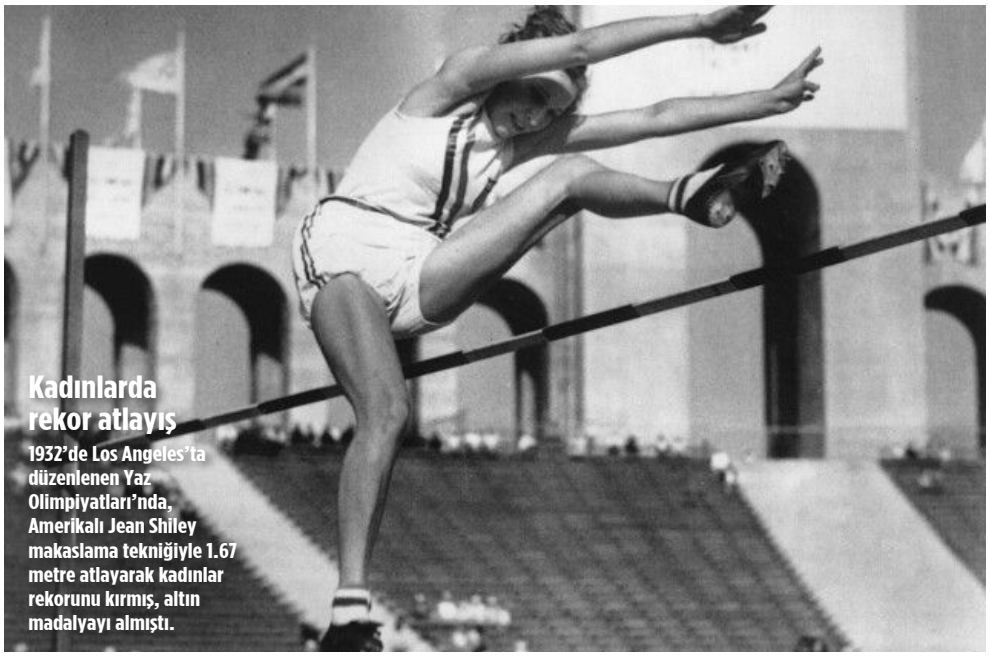

Kadınlarda rekor atlayış
1932'de Los Angeles'ta düzenlenen Yaz Olimpiyatları'nda, Amerikalı Jean Shiley makaslama tekniğiyle 1.67 metre atlayarak kadınlar rekorunu kırmış, altın madalyayı almıştı.

durmuş; dereceler bayağı geriye gitmişti. İşte 1968 Meksika Olimpiyat Oyunları'nda bir anda tarih yazılıyordu. Amerikalı bir atlet yarattığı inovasyonla yüksek atlamayı yeniden ilgi odağı haline getiriyordu. Dick Fosbury herkesten farklı olarak çıtaya sırtı dönükken atlayarak bu dalda devrim yaratmıştı. 2.24 metrelik dereceyle birinci olan sporcu çığır açmıştı. "Fosbury flop" ya da "ters uçuş" adı verilen bu teknikte, atlet çıtaya kavisli bir koşu yaparak yaklaşıyor, sonra dıştaki ayağının üzerinde sıçrayarak kendisini yukarı doğru fırlatıyordu. Önce kafası ve omuzları çıtanın üzerinden geçiyor; sırt değiştirilmiş bir makaslama atlayış yaparcasına, çıtanın üzerinden arkaya doğru kemer gibi kavisleniyordu. Bu arada kalçalar da çıtanın üzerinden geçiyor ve nihayet bütün üst gövde düşmeye başlıyordu.

Devrim yaratan atlayış tarzı : Ters uçuş

1968 Meksika Olimpiyatları'nda Amerikalı atlet Dick Fosbury herkesten farklı bir şekilde çıtaya sırtı dönük atlayarak 2.24 metrelik dereceyle birinciliği kazanmış, "Fosbury Flop" adı verilen ters uçuşun mucidi olmuştu (altta).

Ülke seçmelerinde başarılı olamayan Fosbury 1972 Münih Olimpiyat Oyunları'na katılmasa da, yarışan 40 atletin 28'i onun tekniğini kullanmış; Sovyetler Birliği adına yarışan Estonyalı Jüri Tarmak "straddle" tekniğiyle altına ulaşan son sporcu olmuştu. Sonrası malumunuz; artık sadece "fosbury flop ya da nam-ı diğer "ters uçuş"...

Amerikalı Dwight Stones bu teknikle ilk dünya rekorunu kırdığında tarihler 1973'ü, skorbord ise 2.30'u gösteriyordu. Demokratik Alman Gerd Wessig 1980'de 2.36'yı aşmış ve tarihe geçmişti. İlk defa bir Olimpiyat'ta dünya rekoru kırılmıştı.

364 günde üç dünya rekoruna imzasını atan Zhu Jianhua'nın 1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda ikinci olması bardağı taşırmıştı. Çinli atletin evinde sağlam cam kalmamıştı! Bu arada Brumel'in 1961'de, sadece 74 günde üç dünya rekoru kırdığını yeri gelmişken anımsatmalı...

Uçan Kübalı

Üç olimpiyatta madalya alan tek yüksek atlamacı olan İsveçli Patrik Sjöberg, 1987'de kendi ülkesinde 2.42'yi geçerek yeryüzünün en iyi derecesine imza atmıştı. Ondan bayrağı devralan Kübalı Javier Sotomayor üç dünya rekoru kırmış, 1993'te 2.45 atlayarak tarihin en yükseğe atlayan insanı olmuştu. Küba 1984 ve 1988 Yaz Oyunları'nı boykot ettiğinden, ilk olimpiyat heyecanını ancak 1992'de yaşayabilen Sotomayor, Sjöberg'in önünde birinci olmuştu. Sakatlığı yüzünden 1996'da yarışamamış; kuvvetle muhtemel altından da olmuştu. Kariyerinin sonunda adı uyuşturucu ve dopingle anılsa da Fidel Castro onu hep savundu. İki yıllık men cezası indirildikten sonra 2000'de ikinci kez Olimpiyat arenasına çıkan başarılı atlet, gümüşte kalmıştı. Ertesi yılki vedası için Batı dünyası doping diyor; o ise senelerdir gerekçe olarak aşil tendonunu gösteriyor.

Sotomayor'a en çok yaklaşabilen sporcu ise Katarlı Mutaz Essa Barshim. Asya rekortmeni 2014'te 2.43'e imzasını attı. Zaten bu, tarihin en iyi ikinci derecesi. Aynı zamanda ülkesinin iki olimpiyat madalyası kazanan tek sporcusu durumundaki yüksek atlamacı, geçen ay dünya rekorunu kırmaya çok yaklaştı. Çıta biraz sallandıktan sonra düşünce yaşadığı hayalkırıklığı görülmeye değerdi. Sotamayor'un rekorunu bir gün kırarsa şaşırmamalı...

Kadınlarda yüksek atla-

ma 1928'den bu yana olimpiyat takviminde bulunuyor. Fakat erkeklerle kıyaslayınca, tablo karanlık gözüküyor. Stefka Kostadinova'nın 2.09'luk atlayışının yıllardır yanına bile yaklaşılamıyor. Bulgar atletin dünya rekoru 1987'den bu yana dimdik ayakta. Son beş yılda sadece bir kez 2.07'ye ulaşılabilmesi, son Rio Olimpiyat Oyunları'nda İspanyol Ruth Beitia'nın yalnızca 1.97 ile altın madalya kazanması, atletizm tutkunlarını derinden üzüyor. Aynı derece 36 yıl önce de birincilik getiriyordu dersek, tıkanmanın oranı açık görülür.

Dünya rekortmenleri

Erkeklerde Kübalı Javier Sotomayor 1993'te 2.45'lik atlayışıyla tarihin en yükseğe atlayan insanı olurken (üstte) bu rekor kadınlarda 2.09'luk atlayışla Bulgar atlet Stefka Kostadinova'ya ait (üstte). Kostadinova'nın 1987'de kırdığı rekor bugün halen egale edilebilmiş değil.

Alperen Acet ve Türkiye'de durum

Türkiye'de ise yüksek atlama dalında 20 yaşındaki Alperen Acet'in gelişimi birçoklarını heyecanlandırıyor. Haziran başında Romanya'da yarışan genç atletimiz, Metin Durmuşoğlu'na ait 2.26 metrelik Türkiye rekorunu 4 santimetre geliştirerek 2.30 metreye çekti. Bu derecesiyle 7-12 Ağustos tarihleri arasında Berlin'de düzenlenecek Avrupa Şampiyonası'na da gitmeye hak kazanan sporcunun önünde uzun yıllar bulunuyor.

Ülkemiz açısından bakacak olursak... 2 metre barajını ik geçen 1958'de Çetin Şahiner. İki olimpiyata katılan sporcumuz dereceye giremeyişti. 1974-1978 arasında Türkiye rekorunu defalarca kırıp 14 santimetre geliştiren Ekrem Özdamar ise son olarak 2.20 atlamıştı. 18 yıllık aradan sonra 1998'da 2.21 metreye imzasını atan Işık Bayraktar, 1998'de 2.25'e kadar yükselmeyi başarıyor, ondan da bayrağı Metin Durmuşoğlu devralıyordu.

Kadınlarda ise dünya rekoruyla aramız, erkeklerde olduğu gibi yine 15 santimetre. En iyi derece 2011'de 1.94 metre atlayan Burcu Ayhan'a ait. ■

BAĞ

Usta-çömez ilişkisi ve denklik kriteri

Hem bizde hem karşı coğrafyada ustayla çırak arasındaki ilişkiler hem sağlam hem de gerilimlidir. Daidolos-Talos, Russell-Wittgenstein, Freud-Tausk, Picasso-Braque... Hayatını ustasına adayanlar, çömezlerini uydular üzerinden seçenler -uzun, karmaşık bir katalog. İlişkileri karakter meşrepleri yoğurur; gerçek bağ ise ancak denklik asasına dayanarak gelişir.

✎ ENİS BATUR

İkonograf-seyyah Nicolas Bouvier'nin (ki Anadolu'yu da arşınlamıştı) ufarak *İmgeden Hikâyeler* kitabının her parçası önümde derin ufuklu bir pencere açtı. Manesse Codex (14. yüzyıl başında yazılmış Ortaçağ Alman şiirleri derlemesi) çıkışlı gravürü izleyen metnin çekirdek cümlesi de: "Bilginin peşine takılışı, hep enikonu bilgi yüklü bir olgun ile bu bağlamda susuz bir gencin arasındaki güven sözleşmesi saydım".

Bizim kültürümüz güzel bir deyişle karşılamıştır kontratı: El almak, el vermek. Yarım yüzyıl içinde sözkonusu köprüden çift kutuplu geçtim; hayatımın kutluluk eksenlerinden birini kurdu ve kalıcı oldu kesintisiz alışveriş. Büyük ve derin kazanım deposunu baştan uca "dia-log"lar besledi, doldurdu.

Başdaşlık daha yüksek bir çıtaya işaret etse bile, kafadarlık bir o kadar gerekli. İkisinde de, bir alt anadamar olarak gönüldeşliğin de payı okunur. Burada alışveriş kavramı bambaşka niteliğe bürünür. Hesse'yi, bir-iki romanını anmanın sırası: Usta-çömez ilişkisini yukarı çeken, ilkinin ikinciyi kendisine bağlı kalmaya zorlamadığı, tersine çok gecikmeden gedik çıkmaya davet ettiği eşikte bağ kopmaz kaldı ki, sağlamlaşır.

İki yönde de yaşadım bunu -talihim sayarım. Buna karşılık, şeyh-mürid denklemine kesinkes yakınlık duymadım; bu tarz eğilimleri olan büyüklerimden ve küçüklerimden uzak durdum: Kafa partönerliği her koşulda özerk, özgün kutup olunsun ister.

Hesse'de şüphesiz ülküselleştirme eğilimi öne çıkmıştır; gene de ilişkinin karmaşık cephelerini kurcalamaktan geri durmadığını görüyoruz yazarın. Bir anlamda etki alanında kaldığını söyleyebiliriz usta-çırak ilişkisi ekseninde, Bilge Karasu'nun: Ama o ısrarlı, başat sorunsallık yapıtının merkezinden uzaklaşmamıştır -kanımca hâlâ sökülmeyi bekleyen bir varoluş düğümü.

Gelgelelim yaşam pratiği, kurmacanın kapsama alanı kadar incelikli olmuyor galiba. Feyerabend'in deneyimlerini aktarma biçimi, Russell-Witt-

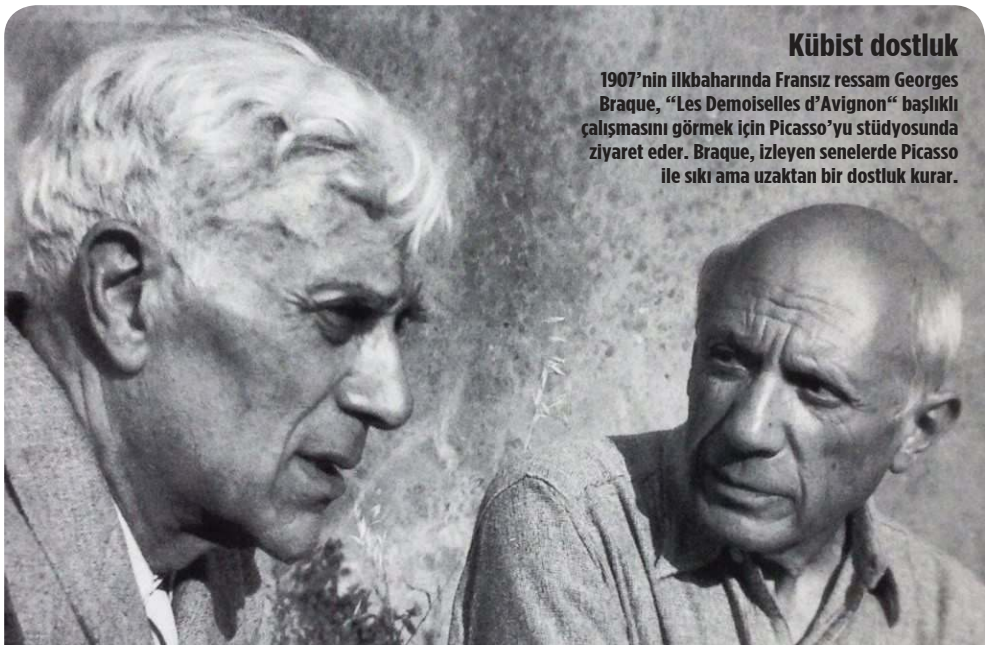

Kübist dostluk

1907'nin ilkbaharında Fransız ressam Georges Braque, "Les Demoiselles d'Avignon" başlıklı çalışmasını görmek için Picasso'yu stüdyosunda ziyaret eder. Braque, izleyen senelerde Picasso ile sıkı ama uzaktan bir dostluk kurar.

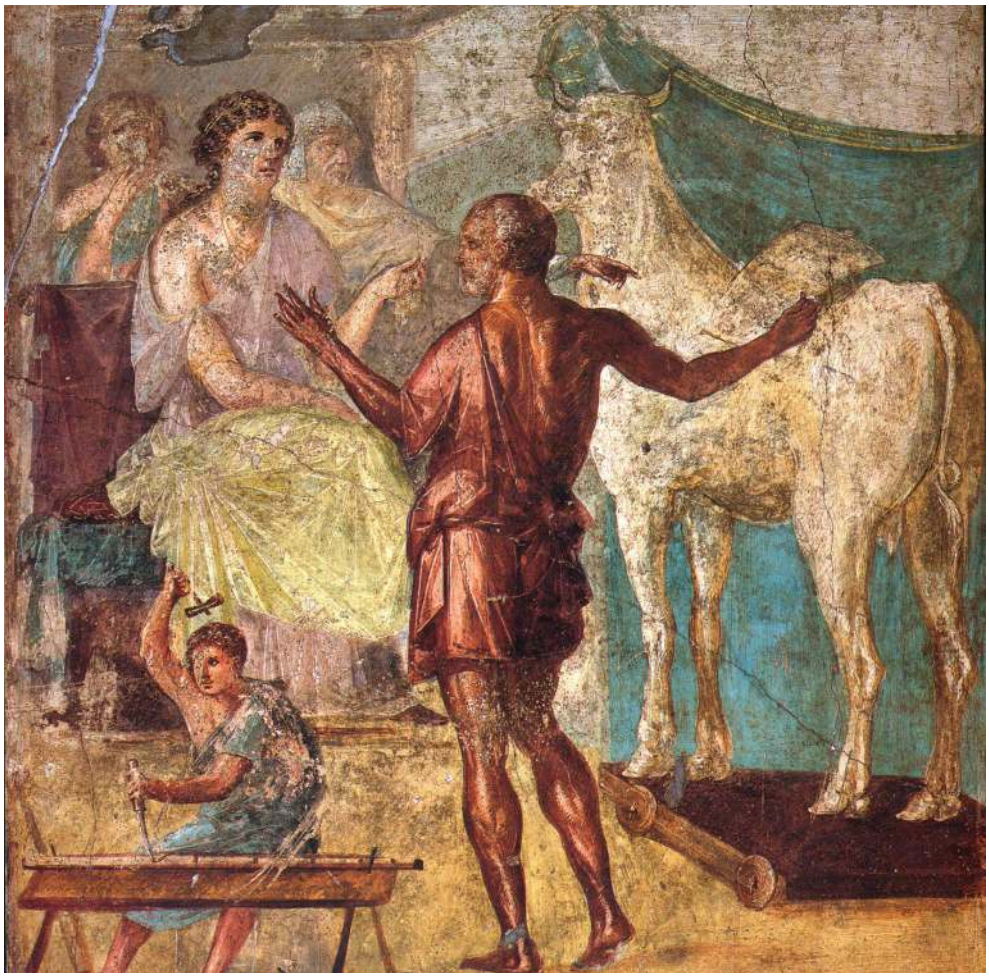

geinstein ikilisinin durumu, hele ki Freud'un başta Tausk bütün "çömez"leriyle derin itişmeleri, hemen hep iplerin gerildiğini gösteriyor.

'Yaratı ve Düşünce' dünyası, bütün farklı parametre özelliklerine karşın ortak ya da koşut sorunlar seriyor önümüze: Bağ bağlamında! İlkinin çehresini belirleyen bir kurallar manzumesi yok, ilişkileri karakter meşrepleri yoğuruyor. Daidalos'un kendisinden daha yetenekli olabileceği korkusuyla öğrencisi Talos'u öldürmesinden başlayan bir iç tarihte tür tür örnek-durumla karşılaşıyoruz. Sadakatı ölçü bilenler, ihaneti kaçınılmaz sayanlar, Picasso-Braque ikilisinde gördüğümüz gibi bir dönem yüzde yüz symbiosis ilişkisi yaşayanlar (gene de hep karşılıklı saygılı, uzaktan dost kalmışlardır), hayatını ustasına adayanlar, çömezlerini uydular üzerinden seçenler -uzun, karmaşık bir katalog.

Düşünce dünyası, hele akademik zeminli olanı, hiyerarşik arızaların egemen olduğu bir ortam doğurmuş genelde. George Steiner'in *Üstadlar ve Çömezler* kitabı bir anatomi dersi; oyun kurallarını deşifre ediyor. "Üstâd" katına çıkmış, çıkarılmış kişi ile seçtiği yardımcıları arasındaki farkı yalnızca değişik ünvan kullanımları vurgulamıyor; "duruş"lara yedirilmesi beklenen basamak-hiza-statü ayrıştırmaları bütün bir stilistik edâ barındırıyor içinde.

Unutması güç kişisel anılardan biri: Yaz tatili, poker masası, oyunculardan ikisi profesörle asistanı, oyunun akışı içinde asistan eline iyi kâğıt geldiği için rest çekecek oluyor, profesör hışımla 'sözünü geri almasını' istiyor, öyle de yapıyor asistan, masayı hemen terkediyorum ve uzaklaşıyorum, profesör yanıma geliyor ve özründen büyük açıklamasını getiriyor: Oyun masasında çekilen rest, göz yumarsan, orada kalmaz, okula kadar gelir!

Okula özgü sorunlar mı, hayır, ekole de özgüdür. Alaattin Karaca yazıyor: "Nuri Pakdil'in, çayın şekerinden tutun, yenecek ve yenmeyecek şeylere, giyeceklere, kahvede oturulacak konumu, kışın ağızdan değil burundan nefes almaları, neleri okumaları gerektiğine kadar herşeye müdahalesi ve uzun yürüyüşler, öfke patlamaları, saatlarce süren suskunluklar, şaşırtıcı protestolar... Ama beni asıl, aralarındaki inanılmaz ve güçlü bağ etkiledi! Neydi onları birbirlerine bu denli bağlayan?" Hüseyin Su'nun *Takvim Yırtıkları* başlığıyla yayınlanan üç ciltlik günlüğündeki 'Pakdil tapıncı' karşısında şaşkın Karaca: "Kahvehanelerde uzun oturuşlardan sonra, gecenin bir saatinde her defa tekrarlanan ritüel: Hacıbayram Veli türbesinde verilen tekmil, yapılan dua, ayrılış öncesi okuma üfleme, Hüseyin Su'yu omuz başlarından dizlerine kadar mesh... izahı zor bunların!"

Neresi zor olabilir ki?! Yetke saplantısı, hükümran kişilik bir yanda, kişi kültü ötekinde, bu kültürel coğrafyanın tarihinde kaynıyor sözkonusu ilişkinin benzerleri. Karşı coğrafyada yok muydu, yok mudur benzer denklemler? Bir dolusuna denk geliyoruz kayıtlarda. Farksa, canalıcı fark orada ilişki ve bağ seçeneklerinin zaman içinde nicel ve nitel açıdan geliştirilmesinde yaşanmıştır: Sokrates'ten başlayarak, adım adım.

Gerçek bağ, denklik asasına dayanarak gelişir -yoksa gün gelir kopar ip, koptuğu noktadan parçacıkları saçılır. ■

Boynuz kulağı geçince

Daidalos, Antik Yunan mitolojisinde yetenekli bir zanaatkar ve mimardır. Çırağı ve aynı zamanda yeğeni olan Talos, dayısının yeteneğini aşan eserler vermeye başlar. Talos, bir yılan çenesini marangozlukta testere olarak kullanmaya karar verdiğinde Daidalos kıskançlık krizine girer ve yeğenini Akropol'den aşağı atarak öldürür.

‘AYDINLATMACI’ BİR OSMANLI AYDINI

İcat çıkardı, Fizan’ı boyladı

ÜSKÜDARLI MUCİT İBRAHİM EDHEM EFENDİ

Sultan II. Abdülhamid’in 33 yıl süren saltanatı boyunca, yerli ve yabancı mucitlerin çeşitli icatlarını Yıldız Sarayı’na bildirerek padişahtan ödül kazanmak için yarıştıkları, günümüze kalan arşiv belgeleriyle sabittir. Bunların az bir kısmı nişanlarla, para ödülleriyle teşvik edilmiştir. İcat olduğu iddia edilen nesnelerin çoğu işe yaramaz, tehlikeli veya Batı teknolojisi ürünlerinden kopya olduğu için dikkate alınmamıştır. Bazı mucitlerin de başına gelmeyen kalmamıştır. Edhem Efendi, işte bunların en şanssızıdır.

✎ SİNAN ÇULUK

Sultan Aziz ve II. Abdülhamid devirlerinde yaşayan, teknoloji dünyamızın en ilginç mucitlerinden birini tanıtarak, başına gelen olayları bir yazıyla olsun toplumumuza anlatarak vefa borcumuzu yerine getirmek istiyoruz. Hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmayan Salacaklı İbrahim Edhem Efendi’nin adı, sadece Ahmet Yüksel’in *Belleten*’in 274. sayısında yayımlanan “Mucit ve Devlet” makalesinde bir cümlede geçer.

Mucidimiz bilhassa ateşli silahlar, barut ve telgraf üzerine yoğunlaştırdığı çalışmalarını Sultan II. Abdülhamid’e sunma becerisini gösterebilmiş, mükafat olarak maddiyatla birlikte Tophane-i Amire Fabrikası’nda iş bulabilmeyi de umut etmiş ama şansı yaver gitmemiştir. Edhem Efendi’nin kötü talihi, Abdülaziz’in feci ölümünün tesirinden kurtulamayan ve evhamı had safhada olan Sultan II. Abdülhamid’in saltanatının ilk yıllarına rastlamasıyla ivme kazanmıştır. Aslında teknolojiye meraklı olan, dünyanın neresinde olursa olsun tıbbî, sınaî buluşlar hakkında bilgi toplayan bir padişahın, en azından bu hadisede etrafındaki vezirler, hukukçular tarafından nasıl yanlış yönlendirildiğini, resmen ürkütüldüğünü görmek de mümkündür.

Edhem Efendi, ulaşabildiği Müşir Gazi Osman Paşa, Şeyh Ebulhüda’nın kardeşi Hamza gibi devrin kudretli adamları sayesinde saraya davet edilir. Kendi icadı olduğunu söyleyip “baston tüfek” adını verdiği bir silahı Yıldız Sarayı Çit Kasrı’nın önünde bizzat Sultan II. Abdülhamid denemiş ve atış yapmıştır. Başarılı atışın ardından Edhem Efendi, refakatine verilen bir memurla Tophane-i Amire’ye gönderilir. Burada istihdam edileceği beklentisiyle sevince boğulan Edhem Efendi, Tophane’de fabrika tezgahı başına geçmeyi umarken zindana kapatılmış ve iki ay gözaltında tutulduktan ve çeşitli sorgulardan geçirildikten sonra mahkemeye çıkarılmıştır.

Mahkemede beraat etmiş ne var ki beraat kararını hiçe sayan Adliye Nazırı Cevdet Paşa’nın kendisini bu sefer Divan-ı Harp’e sevketmesiyle yeniden zindan hayatı başlamıştır. Tekrar kapatıldığı zindanda günlerce tutulduktan sonra Divan-ı Harp’te de suçsuz bulunmuş, ne yazık ki tamamen niyet okumaya dayalı adaletsiz bir yorumla Sadrazam Said Paşa tarafından Konya’ya sürgün edilmesi için II. Abdülhamid’in onayı istenmiştir. İlginç olansa, II. Abdülhamid’in nazırların ve sadrazamının böylesine adaletsiz kararına direnmiş olmasıdır. Padişah sürgün kararının gözden geçirilmesini, öncelikle

‘Hayatü’l-İnsan’: Naif bir gaz lambası

Edhem Efendi, Trablusgarp sürgünündeyken 1893 Chicago Dünya Fuarı’na icatlarıyla birlikte katılmak için başvurur. Sadaret’ten gönderilen yazıyla, icatlarının resimleri ve kullanım tarifleri istenir. İcatlarından olan tekerlek, fotoğraf makinesi, lamba ve sairenin resimlerini sürgün şartlarında hazırlayarak gönderir. Osmanlı Arşivi’nde şimdilik sadece “Hayatü’l-İnsan” adını verdiği enteresan şekilli gaz lambasının resmini bulabildik.

Edhem Efendi kendine “sürgün” sıfatını yakıştıramamış olmalı ki, durumunu “misafir” olarak anmayı tercih ediyor. “Trablusgarp Kalesi’ne misafir Mülazım Üsküdârî” künyesi ve “İbrahim Edhem” mührüyle 19 Teşrin-i Evvel 1308 (31 Ekim 1892) tarihli renkli hazırlanmış resmin yanındaki tarifnameye göre bu gaz lambası; dar bir odada yakılsa bile havayı kirletmez, açık ve fırtınalı bir havada ışığı asla zarar görmez, bir idare fitili ışığından yirmi beş-otuz santimetre yüksekliğe kadar parlak bir ışıkla aydınlatır. Kendi sistemine uygun imal edilecek bir makineyi harekete geçirir. Gemilerde ve trenlerde kömür ve su depolarıyla kazanlarına ihtiyaç bırakmaz.

Mucidimizin hayalgücü ve teknik birikiminin mahsulü bu eseri, o devirde, elektrik endüstrisinin geldiği noktaya göre teknolojik bir aşamadan ziyade naif bir sanat eseri kabul etmek gerekir.

Fizan’da bir umut ışığı

Batı dünyasının yaygın elektrik kullanımına geçtiği 1892’de, Trablusgarp’ta (Fizan) sürgünde olan Edhem Efendi’nin tasarlayıp İstanbul’a sunduğu gaz lambasının çizimi ve tarifnamesi.

Ceza Kanunu’nda yer almayan barut gibi patlayıcı ve yanıcı kimyevi maddelerle uğraşanlara dair bir düzenlemeye gidilmesini istemiştir. Abdülhamid ayrıca İbrahim Edhem Efendi’nin çok düşük olan emekli maaşına zam yapılmasını da önererek merhametli bir hükümdar tavrı gösterir. Buna rağmen evhamını arttıranların yanındaki devlet adamları olduğu iddiasını doğrularcasına, bir süre sonra İbrahim Edhem Efendi ailesiyle birlikte Trablusgarp’a yani kültürümüzde yaşadığı ismiyle “Fizan’a” sürülmekten kurtulamamıştır.

Bu sorgulama süresince kendinin ve çevresinden gözaltına alınanların verdiği ifadelerin yer aldığı, çok renkli tasvirler ve enteresan hikâyeler barındıran tutanaklarla Edhem ▶

Elektrikli dönmedolap ve ışıl ışıl Amerika

Türkiye'de, sınırlı birkaç yer dışında elektriğin kullanılmadığı, başkentin dahi havagazı lambalarıyla aydınlatıldığı bir zamanda, Edhem Efendi'nin gaz lambasıyla katılmak istediği 1893 Chicago Dünya Fuarı'nda, o zamana kadar oldukça mesafe almış elektrik endüstrisi en son sistem ürünler ve şirketlerle temsil ediliyordu. Elektrikle ışıl ışıl aydınlatılan fuar alanında dünyanın ilk elektrikli dev dönmedolabı da yer almıştı.

Efendi'nin mektupları, yazımızın ana kaynağı durumundadır.

İbrahim Edhem Efendi, 1254 (1838-39) Üsküdar Sinan Paşa Mahallesi doğumludur. Babası, Erbaa Mutasarrıfı olarak tanınmış mirimirandan Kastamonulu Hacı Ahmed Paşa'dır; 11 Ramazan 1274'de (25 Nisan 1858) vefat ederek Aziz Mahmud Hüdai haziresine defnedilmiştir. Şeyhler Mezarlığı'nın üst tarafındaki bölümde medfundur.

Salacak'ta babasından kalan yalının bir tarafında kendisi, diğer tarafında da Büyükdere'de emlak memuru olan kardeşi Hüsnü Bey oturur. Babasının konumunun sağladığı imkânlarla ilgili olsa gerek, diğer kardeşleri de devlet memurudur. Kardeşlerinden Salim Bey Telgrafhane'de kâtip, Hasan Bey de Demirci Kazası'nda kaymakamdır.

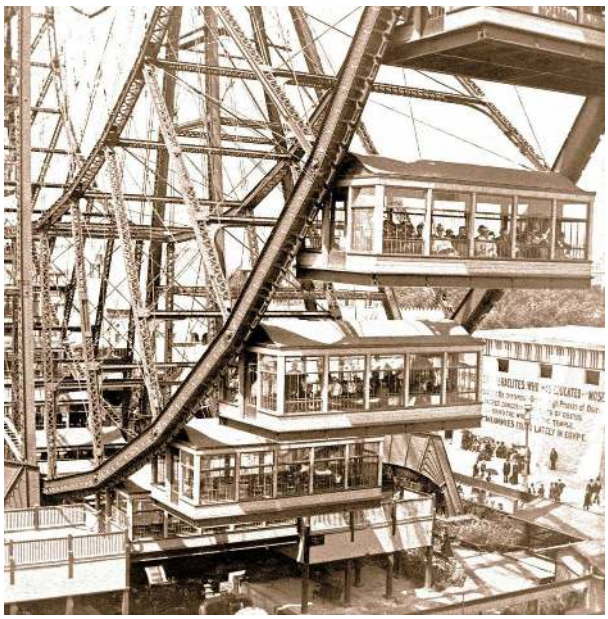

Edhem Efendi, Bahriye Mektebi'nde dört yıl okuyup, Arapça, Farsça, Gülistan, Rika yazısı gibi mutad müfredattan dersler görmüştür ama okulu bitiremeden 11 yaşında ayrılır. Necip Paşa'nın himmetiyle alındığı Muzika-i Hümayun'da 1866-67 yıllarında, 29 yaşında, on sekiz buçuk yıl hizmetin ardından 160 kuruş maaş ile emekli olur. Oğlu Mehmed Hayri Efendi'nin Sicill-i Ahval kaydındaki "merhum İbrahim Edhem'in oğludur" ibaresine göre, Ağustos 1899'dan evvel öldüğü anlaşılıyor. Şimdilik mezar yeri tespit edilememiştir. Mehmet Hayri ve Talat adlı çocukları da sonradan devlet memuru olmuştur.

Emekliliğinde çok cüz'i olan maaşıyla sıkıntıya düşer; yine bir paşa kızı olan karısına miras kalan İstinye'deki gazinonun ayda iki buçuk lira kirasını da ekleyerek zar-zor geçinirler. Evlerinin geçimine katkısı olsun diye Salacak sahilinde balık tutar. Hazırladığı teknolojik araç gereçle cambazlığa soyunur. O yıllarda düğünlere gidip sanatını icra eder. Cambazlıkta da ünü yayılmış olmalı ki Kavalalıların bir düğünü için Mısır'a, Kahire'ye davet edilir. İhtiyaçtan, geçim derdiyle yaptığı bu işte gözü yoktur, onun emeli Tophane'de görevlendirilip icatlarıyla uğraşmaktır.

İbrahim Edhem bohem ve mütecessis bir yaradılışa sahiptir. Babası Hacı Ahmet Paşa'dan miras kalan ve o devir için büyük bir meblağ olan on beş-yirmi bin kuruşu kendi ifadesiyle vapur yani buhar makinesi yapmak için harcamaktan çekinmez, ama beğenmeyip öylece bırakır. Çok sonra buhar makinesini bir sandala uydurup Salacak-Kız Kulesi arasında gidip gelmiş ama geliştirememiştir.

Oturdukları yalı harabe halindedir; çocukları hastalandığında doktor yerine, dua okuyup, nefes üflemek üzere evlerine gelen mahalle imamı Ahmed Efendi'nin şahitliğiyle oturacakları minderleri dahi yoktur. Edhem Efendi'yi bebekliğinden beri kırk yıldır tanıyan Ahmed Efendi'ye göre mizacı biraz hiddetlidir. Üzerine varıldığında söğüp sayar fakat bir fenalığını görmemiştir.

Küçüklüğünden itibaren patlayıcı maddelere, silahlara ilgisi yoğundur. Yedi-sekiz yaşlarında iken yeri kazıp barut koyduğunu ve üzerine harç kapayıp ateşleyerek üzerine oturduğunu işitmiş. Çocukken babasıyla birlikte avlanmaya çıkarlar, silahlarla uğraşmayı severmiş. Bahriye Mektebi'nde öğrendiklerini merakıyla ilerletmiş ve kendine göre silah ve barutla icat yapmaya koyulmuş.

Bugün için nasıl şeyler ol-

duklarını anlamamıza yarayacak resimlerinden mahrum olduğumuz pil bardakları, telgraf camı, torpido, baston tüfek, yanar mermi, harpte düşmanın gözlerini kamaştırmak için yanar tel, Armstrong usulü fotoğraf makinesi, döğme, ezme makinesi gibi icatları olduğu iddiasındadır. Avrupa'dan gelen benzerlerine göre hem ucuz hem de daha işlevsel olduklarını düşünür. Yüz dört perdeli, keman şeklinde, "Malifon" isimli bir sazdan da bahseder. Zamanla çalışmaları torpido üzerine yoğunlaşmış, torpido saldırılarına karşı koyacak tekniklerle uğraşmıştır.

İlginç tasvirlerinden biri de içine girilip her yöne hareket ettirilecek üç tekerlekten ibaret deniz arabalarıdır. Bütün icatları içinde şekli ve tarifiyle günümüze gelebilen sadece gaz lambası olmuştur. Fotoğraf makinesi icat ettiğini söylüyorsa da hiç olmazsa o makineyle çekilmiş kendine ait bir fotoğrafı da henüz bulamadık. Zaten Armstrong, Malifon gibi isimler o aletlerin icat olmayıp birer kopya olduklarını düşündürüyor.

Çok kısıtlı gelirini icat peşinde koşarken sarfetmesi, aynı zamanda barut, mermi gibi tehlikeli malzemelerle uğraşması, aynı yalıda oturduğu kardeşi ve yengesinin kendisini komşularından Abdi Paşa vasıtasıyla şikâyet etmesine ve aralarının bozulmasına sebep olmuş.

Sultan Abdülaziz'in saltanatının son yıllarında saray çevresiyle ilişkiler geliştirmiş. Tophane Fabrika-i Hümayunu'na alınmayı ve icatlarıyla orada uğraşmayı gaye edinmiş. Bazı hatırlı aracılar sayesinde Mesudiye vapurunun telgraf tellerini tamir etme işini almış ama, gemi kumandanı Arif Paşa "teller çürük, boşuna masraf çıkarmayalım" diyerek buna engel olmuş. Hayalkırıklığı yaşasa da yılmadan temaslarını sürdürmüş.

O yıllarda gemilerde dümene kumanda etmek için kullanıldığı anlaşılan ve "telgraf" adı verilen aletlerin donanımından olan cam ve pillerin hızlı bir piyasası vardır. Yüklü miktarda yurtdışından alımlar yapılır. Edhem Efendi'nin ürettiklerinin, bilirkişinin raporuyla gerçekten Avrupa'dan gelen emsallerinden hem ucuz hem de daha kaliteli olarak imal edildiği

Kolomb Dünya Fuarı

Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesinin 400. yıldönümü anısına yapılan Kolomb Dünya Fuarı için, Chicago kenti 10 milyon dolarlık bir bütçe ayırmıştı. 278 hektarlık bir alanın üzerine kurulan fuar, dönme dolap ve elektrik gibi teknolojik yeniliklerin ABD'de ilk kez tanıtıldığı yer oldu.

ortaya çıkınca Telgrafhane tarafından satın alınır. Tabii burada icat olarak değerlendirilen camların, pillerin ne kadarının icat, ne kadarının taklit olduğu belirtilmemiştir. Üstelik bu alışveriş de fazla sürdürülemez.

Edhem Efendi her ne kadar bohem yaradılışta olsa da devrin ricaliyle ilişkileri olduğu ve rahatlıkla onlara ulaşabildiği anlaşılıyor. Bahriye Nazırı İbrahim Derviş Paşa (görev süresi Ocak-Nisan 1876) elektrik ile top atabilecek bir numune yapmasını ister ve isteği yerine gelince de Edhem'i Osmaniye vapurundaki telgrafları tamire memur eder. Arzuhalci Ali Bey, Edhem Bey'i Bahriye Nazırı Said Paşa'ya (görev süresi Aralık 1877-Nisan 1878) takdim eder. Said Paşa, Edhem Bey'i fabrikaların birinde istihdam eder. Edhem iki-üç ay çalışıp bir top numunesi yaparak Nazır Said Paşa'ya sunar. Zor zamanlarında yardımına koşan dostlarından Meyve Gümrüğü Nazırı Sadık Bey, kendisini Mayıs 1876-Ocak 1877 arası Kaptan-ı Derya olan Kayserili Ahmed Paşa'ya götürmeye kalkar ama, randevu alındığı gün Kars vapuru battığından görüşme iptal edilir. Amcasının tahttan indirilmesi sırasında donanma toplarını Dolmabahçe Sarayı'na yönlendirdiği için II. Abdülhamid'in hiç sevmeyip İstanbul'dan uzaklaştırdığı Kayserili Ahmed Paşa ile olan ilişkisi, belki de onun şanssızlığı olmuştur.

Temaslarında tam başarı sağlayacağı sıralarda Abdülaziz tahttan indirilir ve işleri yarım kalır. II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra da girişimlerinde duraksamaz. Gazi Osman Paşa'nın emriyle, icatlarının bir bir resimlerini yaparak onları takdim eder. Ayrıca Mabeyn-i Hümayun'dan meşhur Şeyh Ebülhüda Efendi'nin kardeşi Hamza ile Kurbancıbaşı İbrahim bizzat iki defa Edhem'in Salacak'taki harabe yalısını ziyaret ederek icatlarını orada da görürler.

Sonunda örneklerini de ulaştırabildiği Gazi Osman Paşa sayesinde, icatlarından bazıları Seraskerlik tarafından incelenir ama hiçbirine "geçerli, üretilebilir icattır" raporu verilmez. "Baston tüfek" denilenin kaval tüfek cinsinden en fazla yüz-yüz elli adım menzili olduğu; balmumundan üretilen torpidonun küçüklüğü ve etkisizliği; yanar telin cıvadan yapıldığı söyleniyorsa da mahiyeti anlaşılamayan, yakından göz kamaştırmak için yapılmış yararsız bir şey olduğu; yanar kurşunu baş tarafından haçvari yarıp eczasını oradan koyduğu ve savaşlarda kullanılması yasak bu mermideki kimyasal maddenin neden ibaret olduğunun anlaşılamadığı bildirilir.

Bu olumsuz rapora rağmen Gazi Osman Paşa'nın Edhem Efendi'yi himaye ettiği anlaşılıyor. Üstelik Yıldız Sarayı Çit Kasrı önünde Edhem'in sarı tenekeden imal edip "baston tüfek" adını verdiği silahla Sultan II. Abdülhamid'in deneme atışı yapmasını da organize ediyor. Sultan ayaküstü Edhem Efendi'yle bir-iki kelime konuştuktan sonra ayrılıyor ve Gazi Osman Paşa tarafından refakatine verilen bir yaverle Tophane-i Amire'ye gitmesi emrediliyor.

Sevinçle yola çıkan Edhem Efendi, Tophane'ye gider gitmez bir hücreye kapatılıyor ve 1879'da gerçekleşen bu olaydan sonra en azından 1892'ye kadar takip edebildiğimiz çileli, eziyetli hapis ve sürgün yılları başlıyor.

Yaklaşık iki ay zindanda sorgusu bile yapılmadan yatan Edhem Efendi'nin çoluk-çocuğu açlıkla perişan oluyor. Kimse ile görüştürülmediğinden, karısı haber alabilmek uğruna Sadık

Adalet Bakanının adaletsizlik örneği

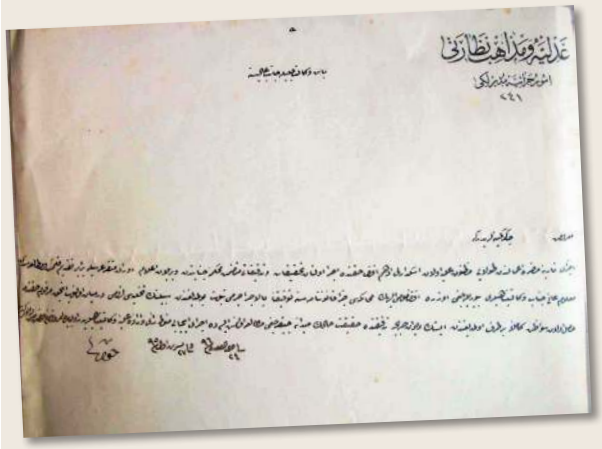

Sürgüne cezasına yolaçan yazışma

Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa'nın Başvekalet'e (Sadaret) tahriratıyla, İbrahim Edhem Efendi Trablusgarp'a, sürgüne gönderilir.

Edhem Efendi'nin uzun tutukluluk ve mahkeme sürecinde olayı didik didik inceleyen mahkeme, mevcut kanunlara göre suçlanacak hiçbir yön olmadığından dolayı Edhem Efendi'nin beraatine karar verir. Bu sırada "Mecelle" adlı ilk Medeni Kanun'u hazırlayan ve büyük hukuk adamı kimliğiyle tanınan Ahmed Cevdet Paşa, Adliye Nazırıdır. Cevdet Paşa'nın devreye girmesiyle Cinayet Mahkemesi'nin beraat kararının dikkate alınmaması ve zanlı hakkındaki şüpheler tamamen giderilemediği iddiasıyla kendisinin Divan-ı Harb'e sevkedilerek bir defa da orada yargılanması Başvekalet'e önerilir. Böylelikle beraat edip suçsuzluğuna karar verilen Edhem Efendi'nin çoluk-çocuğu ile birlikte Trablusgarp'a sürülmesine sebep olacak süreç başlar.

Bey'in yanına bir horozla gider ve ellerinde kalan para edecek tek varlıkları olan bu horozu satıp çocuklarının karnını doyurmaktan bahseder. Dostları Edhem'i zindandan kurtarmak için uğraşsalar da aleyhinde çok etkili jurnaller verilmiş olmalı ki, hamisi görünümündeki Gazi Osman Paşa dahi kendini meseleden uzak tutmaya çalışmıştır.

Mahkemede beraat etmesine rağmen tahliye edilmeyip Divan-ı Harb'e gönderilmiş ve oradan da beraat ettiği halde ailesiyle birlikte Konya'ya sürülmesi için padişahtan irade istenilmiştir. II. Abdülhamid henüz saltanatının ilk yıllarında böylesine bir hukuk cinayetine ortak olmamış ve sürgünü onaylamamıştır. Devlet adamlarının endişelerini bir kenara bırakmayarak tahliye edilmeden tutukluluğunun devamını ve çok az olan emekli maaşına 300 kuruş zam yapılmasını da emretmiştir.

Edhem Efendi'nin hayatının bundan sonrası için arşiv sessizliğe bürünüyor ve 1892 yılında birdenbire Trablusgarp'tan Osmanlıların Chicago Sergisi komiserine gönderilen bir mektupla ve sadaretten yazılan cevaplarla karşılaşıyoruz. Bu mektupta belirttiğine göre toplam 12 ay tutuklu kalmış ve sonrasında 1887'de ailesiyle birlikte Trablusgarp'a sürülmüştür. Burada sürgünde olduğunu düşünmeden kendinin misafir olduğunu belirtmiş, padişaha ve devlet adamlarına en ufak bir kırgınlık ve sitem hissettirmeden mektubunu yazmıştır. Hatta Trablusgarp'daki cülus yıldönümü şenliklerinde yine kendi icadı olan bazı objeleri de kullandığını gururla belirtmiştir. En ilginci ise havaî fişeklerle gökyüzüne "Padişahım Çok Yaşa" sloganını yazıp Türk bayrağını resmetmesidir herhalde.

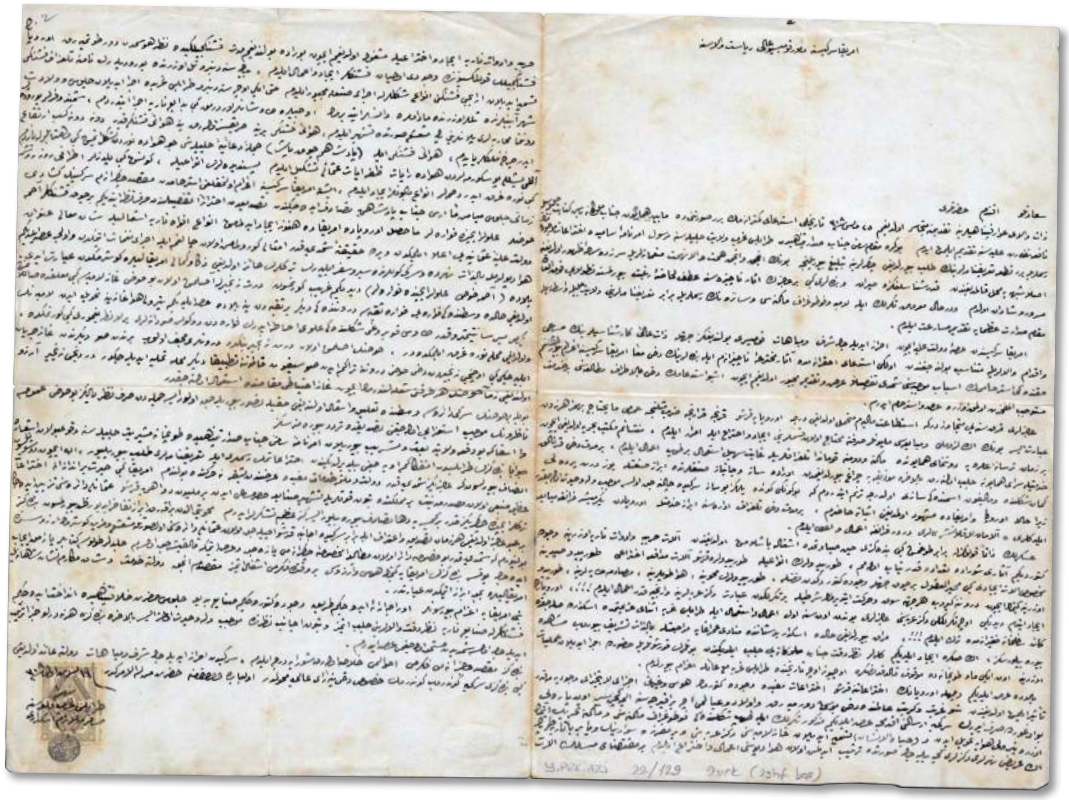

1893'te ABD'nin Chicago kentinde Uluslararası Dünya Fuarı gerçekleştirilecek ve Osmanlı Devleti de katılacaktır. Amerika kıtasının Kristof Kolomb tarafından keşfinin 400. yılı münasebetiyle düzenlenecek bu fuara katılmak isteyenler arasında mucidimiz Edhem Efendi de vardır. 1879'daki sorgu, zindan, sürgün maceralarından sonra icatlarını pek geliştiremediyse de dünya teknolojisi muazzam ilerlemiş, bilhassa elektrikteki inanılmaz gelişmelerle Chicago Fuarı neredeyse elektrik odaklı bir sergi olarak görülmeye başlanmıştır. Fuarın yıldızı elektrik alanındaki en büyük mucitlerden olan Nicola Tesla'dır. Westhinghouse, General Electric gibi firmaların geliştirdikleri elektrikli motorlar, dinamolar, jeneratörler tüm dünyanın ilgi odağı ve fuar da iş anlaşmalarının merkezidir. Fuar, geceleri ışıl ışıl elektrikle aydınlatılmaktadır. Tek seferde yüzlerce kişiyi taşıyan dünyanın en büyük elektrikli dönme dolabı gibi yepyeni eğlence araçları da üretilmiştir.

Elektriğin bu yaygınlığına rağmen Osmanlı topraklarında henüz tek bir elektrik santrali yoktur ve çok az kent geceleri havagazı ile aydınlatılabilmektedir. İstanbul ancak 1914'de elektrikle aydınlanabilecektir. Trablusgarp'ta dünyadaki gelişmelerden habersiz yaşadığını düşündüğüm Edhem Efendi, on yıl önce cezalandırılmasına yol açan yanıcı-patlayıcı maddelerle fuarda yapacağı cambazlıkların hayaliyle yaşarken, icat ettiği gaz lambası ile fuardakileri şaşkınlığa ve hayranlığa sürükleyeceğinden bahsederken, ABD'ye gitme talebine ne cevap verildiği belli değildir.

Cevap ne olursa olsun "Amerikalılara, Türklerin haiz olduğu zekâ ve kemâli göstermek için beni fuara gönderin" diyen Edhem Efendi'yi saygıyla anıyorum.

Kendisine "sürgün" değil "misafir" diyordu

İbrahim Edhem Efendi'nin sürgünde bulunduğu Trablusgarp'tan, İstanbul'da saraya gönderdiği mektup. İbrahim Edhem kendine "sürgün" sıfatını yakıştırmıyor, kendisini "misafir" olarak niteliyor, "Amerikalılara, Türklerin haiz olduğu zekâ ve kemâli göstermek için beni fuara gönderin" diyordu.

BAŞLANGICINDAN BİTİŞİNE TÜM OPERASYONEL DETAYLARIYLA

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ

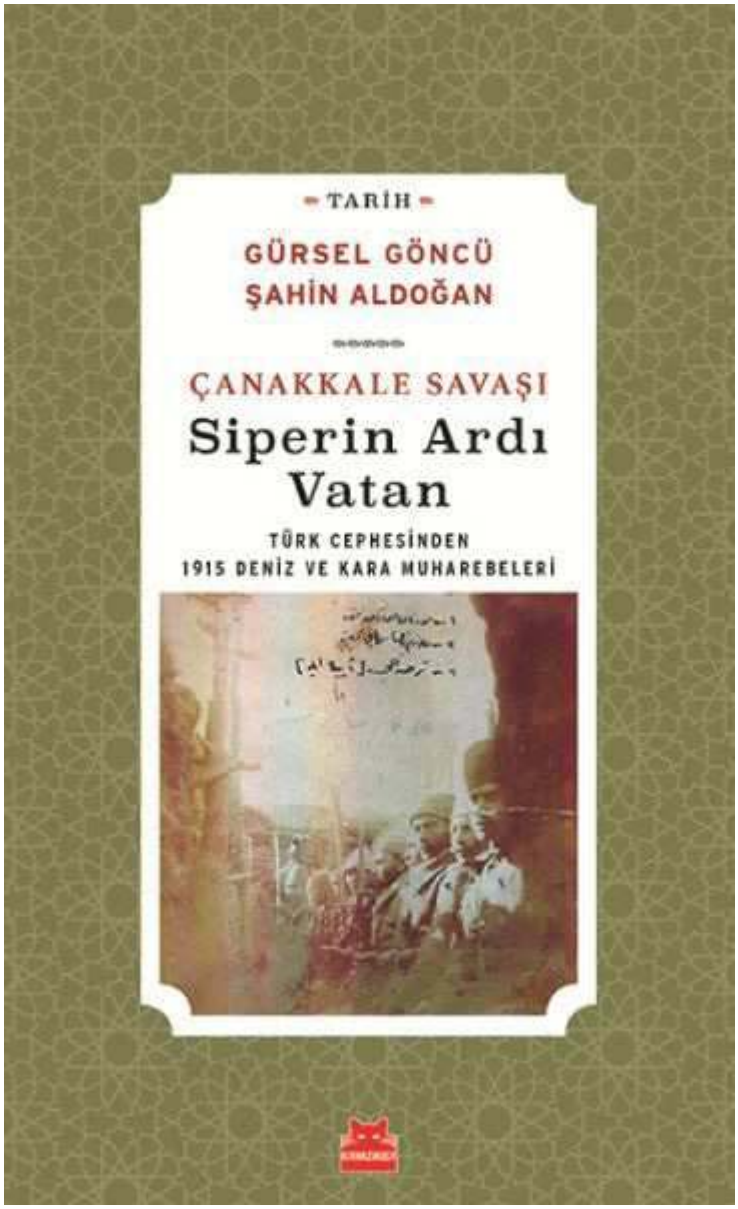

KIRMIZIKEDİ

Ekim devrimi, Sovyet tipi devlet ve toplumun dönüşümü

GELECEK 1917: TARİH, DEVRİM, KÜLTÜR
Y. Doğan Çetinkaya
Foti Benlisoy
Habitus Yayıncılık
239 sayfa, 24 TL

Rusya'da Kasım 1917'de Bolşevik Parti'nin iktidarı ele geçirmesiyle başlayan Ekim Devrimi, 20. yüzyılı şekillendiren en ciddi toplumsal olay olarak önemini ve değerini koruyor. Akademisyen Doğan Çetinkaya ile yazar Foti Benlisoy, ortaklaşa kaleme aldıkları yeni kitapları Gelecek 1917'de, bu önemin ve değerin teorik bir incelemesine girişmişler. Kitap boyunca tarih, devrim ve kültür prizmasından dönemin Rusya'sında yaşanan dönüşümleri, siyasal mücadele biçimlerini ve girift bir rota izleyen sosyal çalkantıları okuyoruz. Bunun yanı sıra Ekim Devrimi'nin bir azınlık partisinin komplocu bir darbesi mi olduğu veya devrimin yarattığı devlet şeklinin neden bir süre sonra yozlaşmaya tabi tutulduğu gibi polemikler de, kitapta işlenen konular arasında.

Petrograd İşçi, Köylü ve Asker Sovyeti, 1917'de bir toplantı halinde.

Yazarlar okuyucuyu, Ekim Devrimi'nin ortaya koyduğu Sovyet tipi devlet modelinin dejenere olmuş olmasının nedenlerini devrimin sebeplerinde ve kendisinde değil, onun ardından yaşanmış olan birtakım sosyo-politik süreçlerde aramaya çağırıyor. 20. yüzyılda kurulmuş ve yıkılmış olan birçok partinin ve devletin kutbu olan Ekim Devrimi üzerine okuma ve araştırma yapmak isteyenler için bu kitap önemli bir kaynak olacak.

Felsefe ve kültür kuramı üzerine tarihsel bir inceleme

YENİÇAĞIN KÖTÜ ÇOCUKLARI
Peter Sloterdijk
Çev.: Şeyda Öztürk
Edebi Şeyler
400 sayfa, 32 TL

Felsefe ve kuramsal kültür üzerine günümüz çalışmalarında adı sıklıkla anılan isimlerden Peter Sloterdijk'in en kapsamlı çalışmalarından Die schrecklichen Kinder der Neuzeit (Yeniçağın Kötü Çocukları), Almanca orijinalinden başarılı bir çeviriyle Türkçeye aktarıldı. 1947 doğumlu filozof, bu kitabında zihin açıcı tezleri ile tefekkür dünyasına çağdaş bir soluk getirirken tarihi de yeniden düşündürüyor.

"İnsan, durumu kendisine açıklanması gereken bir hayvandır" cümlesiyle başladığı kitabında Peter Sloterdijk, günümüz toplumunun Avrupa özelinde bir portresini çiziyor ve onu tarihsel cetvelde yerine yerleştiriyor.

Yazar, insanlığın 'ilerleme' dürtüsü, 'tarihten ders çıkarma' kaygısı, özgürleşme gibi modern zamanların ana çerçevesini oluşturan mefhumları anekdotlarla sorguladığı kitabında tarih düşüncesine dair kışkırtıcı tartışmalara zemin açıyor. Kitap, Öndeyiş ve Sondeyiş'in haricinde altı bölümden oluşuyor. İlk beş bölüm Shakespeare'den Nietzsche'ye; Madame de Pompadour'dan, Napoléon'a ve Hitler'e kadar birçok Avrupalı özneliğinde çeşitli kültürel motifler ile insanlığa eleştirel bir ayna oluştururken, 'Büyük Kurtuluş' başlıklı son bölümde bir çıkış yolu sunuluyor.

Peter Sloterdijk, üretken bir isim olmanın yanında çalışmalarıyla Sigmund Freud ödülü (2005), Cicero ödülünün de (2008) aralarında bulunduğu takdirlerle birçok kez onurlandırılan bir kuramcı.

Karamanlıca kitaplar: Mükemmel bir çalışma

Bilim âlemi, koleksiyonerler, sahaflar, dilciler ve tabii okurlar tarafından sabırsızlıkla beklenen Karamanlıca kitaplar bibliyografisinin ilk cildi geçen ay yayımlandı. Evangelia Balta'nın bu çok büyük emek ürünü çalışması ve Türkçede yayımlanmış Karamanlıca literatür ile ilgili birkaç hatırlatma...

✎ EMİN NEDRET İŞLİ

Geçen Mayıs içerisinde Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınevinin 4214. kitabı olarak çok önemli bir temel eserin yayımına başlandı. *Karamanlıca Kitaplar, Çözümlemeli Bibliyografya* (Cilt:1, 1718-1839) isimli eser, editörünün ifadesiyle "Anadolu'da Türkçe konuşan Ortodoks Rumların yararına sunulan, Türk dilinde kaleme alınmış, ancak Yunan alfabesinin karakteriyle yazılıp basılmış metin ve eserleri ifade" eden Karamanlıca / Karamanlidika kitapların ilkinden başlayıp son basılana kadar hazırlanmış, çözümlemeli bir bibliyografyaydı.

468 sayfalık eserin ilk 64 sayfasında, Evangelia Balta'nın "Borçların Bilinciyle" adıyla giriş yazısı, sonrasında "1718-1839 Yılları Arasındaki Karamanlıca Kitapların Yayını Üzerine Gözlemler" başlıklı bir makalesi yer almakta. Kısaltmalar (abreviations) başlıklı on beş sayfalık bölümde, bibliyografyada kullanılan kaynak eserlere dair müthiş bir kitabiyat bilgisi önünüze seriliyor. Kısaltmalardan sonra 1718'de basılan *Apanthisma tes hristianikes pisteos/Külzar-ı iman-ı Mesihi* isimli Karamanlıca kitaptan 1839 sonuna kadar basılmış kitaplar tek tek açıklanıyor.

Balta'nın editörlüğündeki yayının arka kapağında Karamanlıca *Bibliyografya*'nın şimdiki ciltle başlayan yeniden yayını, her şeyden önce, S. Salaville – E. Dalleggio'nun üç ciltlik kayıtlarını (1958 – 1966 – 1974), Evangelia Balta'nın 1987 – 1997 yılları arasında çıkan diğer üç cildiyle birleştirmiş. Öte yandan, takip eden 20 yıllık arada toplanan yeni buluntular da buna eklenmiş. Bu son yayın *Karamanlıca Bibliyografya*'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun editoryal oluşumuyla bütünleşmesini amaçlamakta. Kitapta "Karamanlıca kitaplar hem başka milletle-

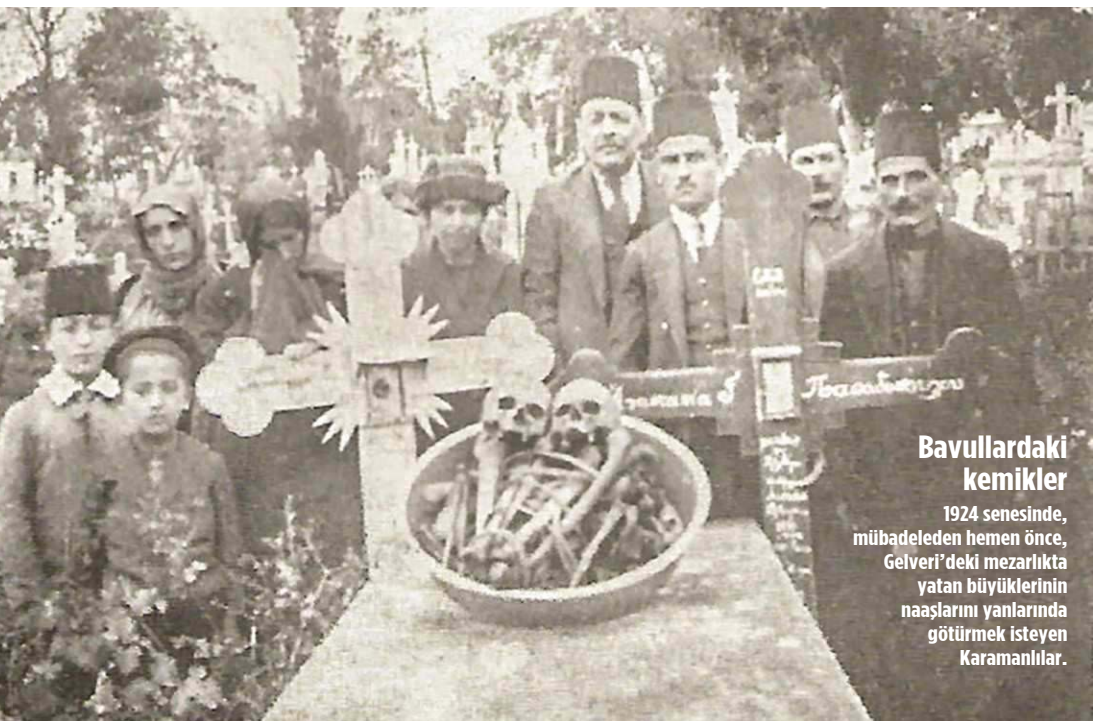

Bavullardaki kemikler

1924 senesinde, mübadeleden hemen önce, Gelveri'deki mezarlıkta yatan büyüklerinin naaşlarını yanlarında götürmek isteyen Karamanlılar.

rin Türk dil bilimi üzerindeki etkilerini yansıtıyor hem de onlar üzerine bir çalışmayı da içeriyor. Bir bibliyografyanın sınırlarını aşan bir niyet taşıyor ve esas olarak Karamanlı edebiyatının bütününe, Yunan ve Osmanlı'nın buluştuğu bir çerçeveden bakış getiriyor" ifadesi yer alıyor.

Takdiminden ve içeriğinden birkaç ciltte tamamlanacağı anlaşılan bu muhteşem başvuru eserini bilim âlemi, koleksiyonerler, sahaflar, dilciler sabırsızlıkla beklemekteydi. Taklitlerinin çıkarılmasına, eski baskılarının araştırmacılar tarafından orasından burasından didiklenip yayımlanmasına, kaynak gösterilmeden kullanılma teşebbüsüne, bu kaliteli yayın ile mani olunmuştur.

Ömrünü arşiv çalışmaları, emek mahsulü büyük hacimde defter, belge neşri ve Karamanlıca eserlerin tesbit ve toplanmasına adamış olan Evangelia Balta'nın bu çalışma dışında son yıllarda İstanbul'da basılmış başka Türkçe çalışmaları da vardır. Bu çalışmalar yine Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından basılan *Gerçi Rum İsek De, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz, Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat üzerine Araştırmalar* (İstanbul, 2014); Ari Çokona ile birlikte hazırladıkları Stavros Stavridis'in *Anatol Türküleri 1896* (İstanbul, 2017, Literatür Yayını); Aytek Soner Alpan ile birlikte yayınladıkları M*uhacirnâme, Karamanlı Muhacirler İçin Şiirin Sedası* (İstanbul, 2016, İstos Yayını) bu alanın çok önemli yayınlarıdır. Öğrendiğimiz kadarıyla bir başka makaleler derlemesi de yıl içinde Yapı Kredi Yayınları'nca yayımlanmak üzere hazırlanmakta.

Akdeniz'den Ege'ye
1924'ün Ağustos ayında, Mersin limanından vapurla Yunanistan'a götürülmek için bekleyen Karamanlılar.

Yunanistan'da 1930'lu yıllarda başlayıp Salaville, Dalleggio, Balta gibi büyük biliminsanları tarafından bir bilim dalı haline getirilen Karamanlıca'nın tarihî seyrini izlemek için bu eserin ilk bölümlerine gözatmak yeterlidir. Çalışmanın ilk bölümünün en zayıf yanı, Karamanlıca kitaplar ve edebiyatı hakkında Türkiye'de yapılan çabalardan hiç mi hiç söz edilmemiş olmasıdır. Oysa, *Karamanlidika* isimli katalogların ilk cildinin 1958'de çıkması sonrasında Semavi Eyice, "Bir Karamanlıca Yayınlar Bibliyografyası Hakkında" (*Kitap Belleten*, No: 9-11, İstanbul, İstanbul Matbaası, Ocak 1962, sayfa 4 – 6) muhteşem bir tanıtım makalesi kaleme almıştır. Bu konunun takipçilerinden biri olan Eyice Hoca yine "Rum Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) Bir Nevşehir Salname (Yıllığı) adlı (*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Fındıkoğ-*

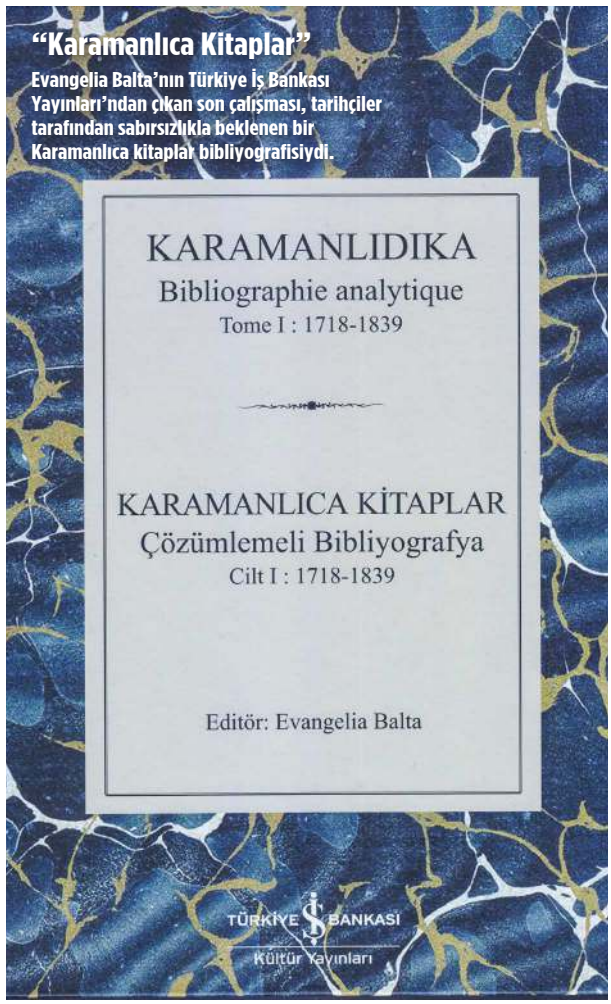

"Karamanlıca Kitaplar"
Evangelia Balta'nın Türkiye İş Bankası Yayınları'ndan çıkan son çalışması, tarihçiler tarafından sabırsızlıkla beklenen bir Karamanlıca kitaplar bibliyografisiydi.

Bir yastıkta iki baş
1910 senesinde Kapadokya'da gerçekleştirilen bir Karamanlı düğününden bir kare.

lu Armağanı'ndan ayrıbasım, İstanbul, 1977, sayfa 77-102) uzun ve kapsamlı bir makalenin sahibidir.

Eyice'den sonra İstanbul'da bu konuya eğilen araştırmacı, Balta'nın da sitayişle bahsettiği Robert Anhegger'dir. Anhegger, Vedat Günyol ile birlikte Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakeş* isimli eserini *Seyreyle Dünyayı* (İstanbul, 1986, Cem Yayınevi) adıyla yayımlamıştır. Bu kitabın piyasaya çıkmasından sonra Karamanlıca konusuna ilgi artmıştır. Gazete ve dergilerde bu kitap ve yazarı Misailidis hakkında yazılar çıkmıştır. 1986'da Atilla Özkırımlı (*Cumhuriyet*), Engin Ardıç (*Nokta*), Bülent Berkol (*Cumhuriyet*), Ahmet Eken (*Yeni Gündem*), Nuray Mestçi, Orhan Duru, *Temaşa-i Dünya ve Karamanlıca* kitaplar üzerine yazılar kaleme almışlardır. *"Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakeş*'in yazarı Evangelinos Misailidis Efendi" makalenin yazarı Turgut Kut (*Tarih ve Toplum*, Aralık 1987, No: 48) İstanbul'da Karamanlıca kitaplar konusuna en çok emek veren araştırmacılardan biridir.

Anadolulu olmak

Karamanlı bir baba ile oğlu, memleketlerini terk etmeden hemen önce hatıra fotoğrafı çektirmişler. Arkada Rumca "Anadolu Hatırası" yazıyor.

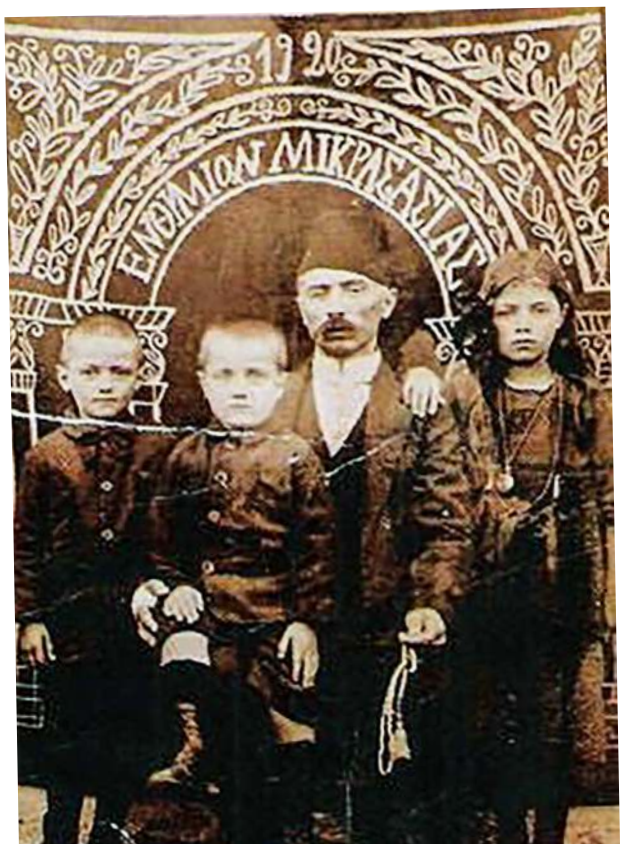

1990'lı yıllarda üniversitelerimizde Karamanlıca üzerine çalışmalar başlamıştır. Bu dönemde konuyla geçmiş yıllardan beri ilgilenen M. Sabri Koz'un da makaleleri yayımlanır. "Ermeni Harfleriyle Türkçe ve Karamanlıca Nasreddin Hoca Kitaplarından Seçme Fıkralar", "Yusuf Atılgan'a Armağan" (İst. 1992), "Bir Karamanlıca Nasreddin Hoca Kitabı", "V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri (Ankara, 1997) gibi birçok makalenin yazarıdır M. Sabri Koz. Ancak Evangelia Balta'nın çalışmasında kullandığı kısaltmaları içine alan bibliografyasında Sabri Koz'un ismine rastlamıyoruz.

Karamanlıca kitap koleksiyoncuları arasında da bu konuda eser kaleme almış kişiler vardır. Bunlardan Gazanfer

İbar'ın *Anadolulu Hemşehrilerimiz, Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe* (İst., 2010, T. İş Bankası Kültür Yayını) isimli çalışması örnek gösterilebilir. Karamanlıca kitaplara emek veren Dr. Yusuf Örnek, Stratis Tarinas gibi araştırmacı koleksiyoncuların da bu konudaki emeklerini unutmamak gerekmektedir.

Bu güzel çalışmayı basmak lütfunda bulunan Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'na teşekkür ederken, biliminsanı, değerli araştırmacı dostumuz Evangelia Balta'ya da Türkiye'de yapılan Karamanlıca çalışmalara da bir gözatması tavsiyesinde bulunmak isteriz.

Arşiv

Balta'nın çalışmasının ilk bölümünde, Karamanlılar üzerine geçmişte yapılmış bulunulan araştırmalara ve çalışmalara yeterince değinilmese de, bu konuda ciddi bir birikim sağlanmıştı.

LÜBNAN-BEYRUT

Baalbek'te bir otel, bir tuğra, bir tarih...

Antik dönemden bu yana bir dizi yerleşime, tarihî hadiseye ve esere evsahipliği yapan ünlü Baalbek şehri, yakın geçmişe dair de birçok hatırayı barındırıyor. 1874'te açılan ve aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu birçok ünlüyü ağırlayan Palmyra Otel'de II. Abdülhamid'in yaptırdığı plaketlerin özel bir yeri var.

SERHAN GÜNGÖR

Lübnan'ın başkenti Beyrut'un 85 kilometre kuzeydoğusundaki Baalbek antik şehri, dünya kültür mirasının en önemli anıtlarından birini barındırıyor. Anti-Lübnan Dağları'nın eteklerindeki Bekaa vadisinin zengin toprakları üzerindeki bu yerleşimin tarihi neolitik döneme kadar uzanıyor.

Bugün görülebilen etkileyici kalıntıların çoğu Roma imparatorluk döneminden kalan tapınaklar. Yanyana inşa edilmiş Jupiter, Venüs ve Baküs tapınaklarının boyutları, mimarisi ve etkileyici süslemeleri bu yerleşimin Antik Çağ'da ne kadar önemli olduğunu bize hatırlatıyor.

Roma, Bizans, Arap ve Memlûk egemenliğinde kalan Baalbek, 1517'de Osmanlı hükümranlığına girdi ve 1918'e kadar 'Osmanlı Lübnanı'nın bir parçası olarak kaldı. 18. yüzyıldan itibaren Batılı gezginlerin ziyaret etmeye başladıkları bu antik yerleşim, 19. yüzyılın sonlarına doğru ünlü ziyaretçileri ağırladı. Beyrut limanına

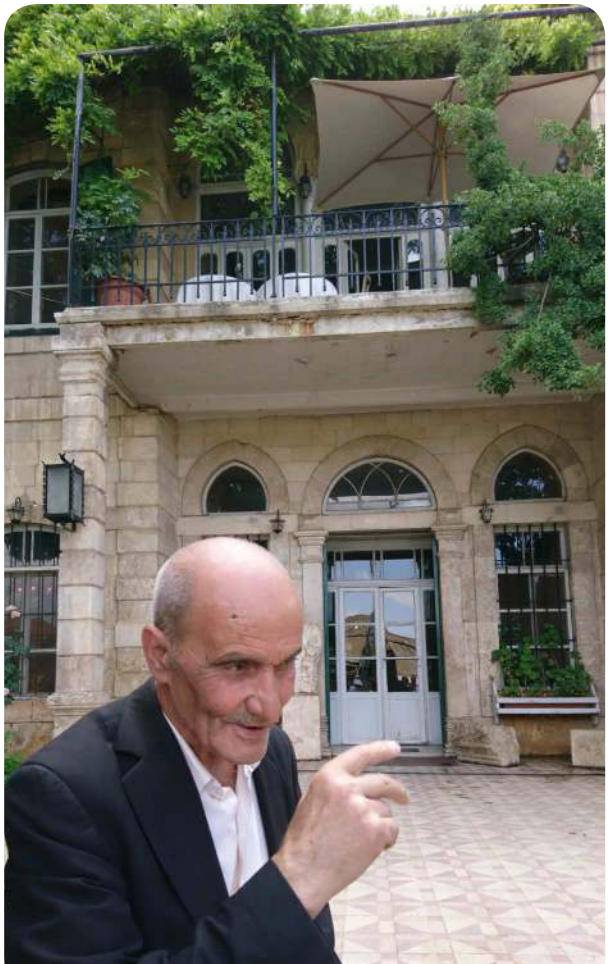

Fotoğraflar: Serhan Güngör

Hükümdarların hanı Palmyra Otel'de Alman imparatoru II. Wilhelm'den, eşi Kraliçe Augusta Victoria'ya, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Ordusu Komutanı Allenby'den, direniş hattını görüşmek için buluşan Ali Fuat ve Mustafa Kemal Paşalara kadar birçok devlet adamı ve subay kaldı.

gelenler 1895'de açılan Beyrut-Şam demiryolunun Zahle istasyonunda iniyorlar ve at üzerinde Baalbek'e ulaşıyorlardı. 1902'de açılan Rayak-Humus demiryolu Baalbek'e trenle ulaşımı sağladı.

Şehrin antik tapınaklara bakan ilk modern oteli Palmyra Otel, 1874'te İstanbullu Rum bir işadamı tarafından açıldı. Zamanının bu en lüks otelinde krallar, devlet başkanları, dünyaca ünlü sanatçılar ağırlandı. 30 Eylül 1918 tarihinde İngiliz taarruzu karşısında direnerek düzenli olarak çekilmeye çalışan Osmanlı 7. Ordusu Komutanı Mustafa Kemal Paşa Baalbek'e gelerek bu otelde 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile savunma planlarını görüştü.

Bugün Palmyra Otel'de zaman durmuş sanki. Herşey geçen yüzyıldan kalmış gibi. Bakımsız eski odalar ve eşyalar bir dönemin görkemini, stilini yansıtıyor. Bize oteli gezdiren yaşlı görevli Ahmet Kassab 1954'den beri burada çalışıyormuş. Bütün ömrü bu otelde geçmiş. Görkemli zamanlarına ve içsavaştaki çöküşe tanık olmuş. Herşeye rağmen bu otel hiç kapanmamış.

Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm, Almanya'nın 'Osmanlı Ortadoğusu'na açılma planları çerçevesinde Beyrut, Kudüs ve Şam'a 1898'de bir gezi yaptı. Eşi Kraliçe Augusta Victoria ile birlikte 1898'in 10 Kasım günü Baalbek'e geldiler ve Palmyra Otel'de kaldılar. 11 Kasım günü, padişah II. Abdülhamid'in bu ziyaret anısına yaptırdığı mermer plaketlerin Baalbek Baküs Tapınağı'na asılması törenine katıldılar. Biri Almanca, öbürü Türkçe olan plaketlerde Kaiser Wilhelm'in monogramı ve II. Abdülhamid'in tuğrası bulunuyordu ve üzerlerinde şu yazıyordu:

"Osmanlıların İmparatoru Sultan II. Abdülhamid'den, asil dostu Alman İmparatoru ve Prusya Kralı II. Wilhelm ve İmparatoriçe Augusta Victoria'ya, karşılıklı sarsılmaz dostlukları ve emperyal majestelerinin Baalbek ziyaretlerinin anısına. 10 Kasım 1898".

Aynı yıl 1. Dünya Savaşı bittiğinde burayı ziyaret eden İngiliz Ordusu Komutanı General Allenby, bu plaketlerin tapınak duvarından kaldırılmasını emretti. Mermerlerdeki isimler silindi ve plaketler söküldü. Palmyra Otel'in o zamanki sahibi Michel Alouf, bu plaketleri aldı ve otelinde sakladı. Bunları Almanya'nın Lübnan Büyükelçisi Hans Christian Lankes 1970'lerin başında otelde buldu ve restore edilip tekrar aynı yere takılmalarını sağladı.

Yükseliş ve düşüş Bugün Palmyra Otel eski şanına ve prestijine sahip değil; otelin odalarında zaman adeta 100 sene önce dondurulmuş gibi.

Şarap tapınağı

Baküs'ün Tapınağı'nın inşası, 2. yüzyılın sonları ile 3. yüzyılın başlarında tamamlandı. Roma Heliopolis'inde (bugün Lübnan'ın Baalbek kentinde) bulunan tapınak ismini, Roma şarap tanrısı Baküs'ten almıştı.

KÜLT

İntergalaktik imparator hain Xenu ve adamları

Kült kelimesi çok basit olarak "gelenek dışı ya da gerçek olmayan dinî inanç sistemi" anlamına geliyor ki bu da bizi hayli güç bir durumda bırakıyor doğrusu. Zira bu ayrımın nasıl yapılacağına dair hiçbir nesnel çerçeve yok: Bugün tarikat, din, ya da "yeni din" olarak adlandırılan ve "kült"lerden farklı bir yere konumlandırılan akımların, ortaya çıktıklarında basbayağı kült oldukları söylemek mümkün. "Ne zaman kült olma özelliklerini yitiriyorlar, ne zaman bunlara kült demek ayıp oluyor?" diye soracak olursanız onun da cevabı yok.

Mesela bugün başta Birleşik Devletler, bazı ülkeler tarafından bir "din" olarak kabul edilen, hani şu Tom Cruise, John Travolta gibi ünlülerin adeta birer sözcüsü gibi çalıştığı sayntoloji (scientology), bazı ülkelerde de bir kült olarak kabul ediliyor ve din olarak tanınmak için yaptıkları başvurular reddediliyor. Örneğin Alman Federal Cumhuriyeti sayntolojiyi ayrıca ulusal bir tehdit olarak da görüyor. Sayntoloji de, eğer aklımda yanlış kalmadıysa, intergalaktik bir imparatorluğun dünyamızı kötü ruhlar için bir hapishane olarak kullandığını ve yaşadığımız bütün dert ve sıkıntıların o intergalaktik imparatorluğun dünyamıza hapsettiği ruhlar yüzünden yaşandığını savunuyor.

İşte dünyamıza kötü ruhları hapseden hain intergalaktik imparator Xenu.

Yani sevgilin terk etti, işten kovuldun, araba çarptı diye mutsuz olduğunu zannediyorsun ama aslında o mutsuzluğunun nedeni intergalaktik imparatorluğun dünyamıza hapsettiği o ruhlar işte. Afrika'da iki ülkenin birbiriyle savaşmasının, Suriye'de milyonlarca insanın ya canından ya yurdundan olmasının, Asya'daki toplumlararası çatışmaların, Güney Amerika'daki yoksulluğun, Kuzey Amerika'daki gizli yoksulluğun, Avrupa'da yükselen ırkçılığın ve elbette şanlı Eskişehirspor'umuzun küme düşmesinin kapitalizmle de, gelir dağılımı adaletsizliğiyle de, kötü top oynamakla da hiçbir ilgisi yok: Eğer Ortadoğu'da kartlar her gün yeniden dağıtılıyor, insanlar pey olarak ortaya sürülüyorsa, bunun sorumlusu hain intergalaktik imparatorluğun dünyamıza hapsettiği ruhlar.

Kötü bir bilimkurgu romanı gibi durabilir. Ama aklımda kaldığı kadarıyla sayntoloji de zaten kitapları satmayan bir bilimkurgu yazarının "Abi boşuna uğraşıyoruz, asıl para dinde, din sektörüne girersek parayı götürürüz" demesiyle kurulan bir "din". Sayntolojiye girince kademe kademe yükseliyorsunuz; her kademede birkaç bin dolar vermeniz gerekiyor; sadece bin dolar farkla yükselebiliyor musunuz bilmiyorum ve tıpkı Candan Erçetin'in de isabetle söylediği gibi "ve daha bir sürü şey". Elbette bunları okuduktan sonra Almanların sayntolojiyi din olarak kabul etmemesine hak da verebilirsiniz ama, işte orada çözümü zor bir durum var. Neticede din olarak kabul edilmenin kriterlerini bilemiyoruz: Muhtardan ikamet mi getiriliyor, dinin kurucusu noter huzurunda havada mı duruyor? Neden o sahte din? Diğer dinleri ışığa tuttuğumuz zaman Atatürk mü gözüküyor, içlerinde telleri mi var?

Sayntoloji mesela basbayağı şantajla, tehditle, rüşvetle; kafa göz yara yara kendisini kabul ettirdi Amerikan devletine. Sayntolojiyi soruşturan resmî görevliler, hakkında haber yapan gazeteciler politik ayak oyunlarıyla görevlerinden alındı, haklarında iftira kampanyaları düzenlendi ve kimileri şaibeli şekillerde öldü. "Sayntoloji Kilisesi" kendilerine karşı gelenlere yönelik her eylemi caiz gördüğü politikasına "fair game" diyor. Bir yerlerden tanıdık geldi mi?

Gözümüzün önünde ortaya çıkan, mesihliğini ya da mehdiliğini iddia eden ve her nedense illa ki cinsellikle de kafayı bozmuş oluşumlara hiç düşünmeden "kült" etiketini yapıştırıveriyoruz. Ama bu oluşumların bir süre sonra devletlerce tanınan ve vergiden muaf dinlere dönüşmeyeceğini söylemek zor. Bu durum, bugün "ehehe kedicik, dans ediyor, mehehe robot dansı yaptı" diye dalga geçtiğimiz oluşumlar için de, "abi çok büyük hizmetleri oldu, dünyaya adımızı duyurdu, tam bir hizmet ordusu" diye övülenler için de geçerli.

Şehbal: En kaliteli Eski Türkçe dergi

ŞAM-I ŞERİF Dımışk, Dımışk-ı Şam da denilen, Osmanlı Devleti'nin Suriye eyaleti ve yönetim merkezi olan Arap kenti. Osmanlı kültüründe Şam ön adıyla birçok deyim - söz yerleşikti. Şam alacası (kumaş), Şam baba (tatlı), Şam ekmeği (francala), Şam şekeri (ince boru gibi renkli şeker), şambabası (sözü dinlenmeyen) Şâmî (Şam yapımı), Şam kılıcı, Şam işi...

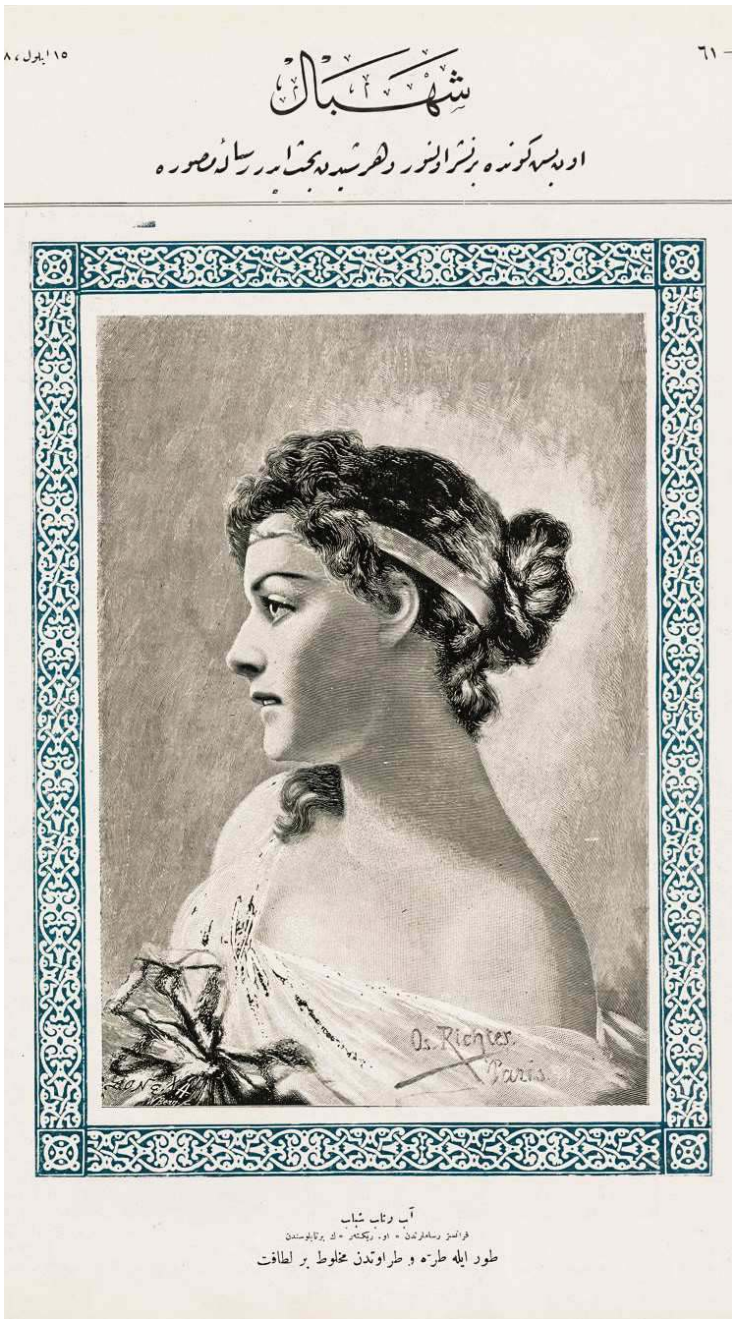

Mükemmel içerik ve tasarım
Osmanlı Devleti'nin son döneminde yayımlanan *Şehbal* mecmuası, müthiş tasarımı ve tanınmış yazarlarıyla dikkati çekerdi.

ŞEHBÂL 14 Mart 1909- 24 Temmuz 1914 tarihleri arasında, Hüseyin Sadreddin (Arel) tarafından 15 günde bir yayımlanan genel kültür dergisi. Edebiyat, tarih, müzik, moda konularında yazılar, konulardan bağımsız özgün fotoğraflar içermekteydi. Yazarları arasında, -yayıncısından başka- Halid Ziya (Uşaklıgil), Faik Ali (Ozansoy), Hıfzı Tevfik (Gönensay) gibi aydınlar da vardı.

ŞİRKET-İ HAYRİYE 1850'de İstanbul'da kurulan denizcilik işletmesi. Osmanlı hükümetinin girişimiyle Tersaneden alınan gemilerle faaliyete geçen işletme, kısa zamanda gelişti. Osmanlı Devleti'nin kapanışından sonra da aynı adla daha 22 yıl çalıştı. 1944'te şirketin mal varlığı Devlet Denizyollarına geçti. Şirket-i Hayriye, Boğaziçi'nden başka Adalar, İzmit, Yalova, Bandırma hatlarında da vapur çalıştırmıştır.

ŞŞ

Necdet Sakaoğlu'nun yazdığı *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Alfa Yayınları tarafından yayımlandı. 6.000'i aşkın maddeden örnekler...

TARİHÎ TABLOLARI KORUMA PROJESİ

Görünenin ötesindeki Osman Hamdi Bey

Türk sanat tarihinin öncü ve en önemli isimlerinden Osman Hamdi Bey'in Sakıp Sabancı Müzesi resim koleksiyonunda yer alan altı tablosu, x-ışınları, kızılötesi gibi tekniklerle detaylı bir şekilde karşılaştırmalı olarak incelendi. Bu eserlerin geçirmiş olduğu restorasyon çalışmalarına, sanatçının üretim ve eserlerine dair her ayrıntı ilk defa bilimsel yöntemlerle ortaya çıkarıldı.

KEREM YALÇINER

Sergide Osman Hamdi Bey'in eserleri x-ışınları ve kızılötesi teknikleriyle incelenerek orijinal eserlerde çıplak gözle görülmeyen ayrıntılara yer verildi.

Türk sanat tarihinin öncü ve en önemli isimlerinden Osman Hamdi Bey'in Sakıp Sabancı Müzesi koleksiyonunda yer alan altı tablosu mercek altına alındı. Böylece 2010'dan itibaren tarihsel veya kültürel öneme sahip ve yokolma tehlikesi altındaki eserleri korumayı amaçlayan, 30 farklı ülkenin müzelerinde gerçekleşen 120'den fazla koruma projesine Türkiye'den de ilk defa bir sanatçının eserleri dahil oldu.

Osman Hamdi Bey tabloları üzerine konservasyon ve bilimsel araştırmalar alanında yapılmış çalışmaların ilki ve en ayrıntılısı olan proje 2016'da başladı. İki yıllık sürecin sonunda tamamlanan projenin bulgularına dayanan bu sergide onun "Vazoda Çiçekler", "Kuran Okuyan Hoca", "Kokona Despina", "Naile Hanım Portresi", "Arzuhalci" ve "Cami" adlı tabloları karşılaştırmalı olarak ele alındı.

Eserlerin bilimsel analizlerine kapsamlı bir bakış sunan projede ilk olarak x-ışını görüntüleme tekniğiyle, tablolarda uygulanan eski restorasyon işlemleri, ağır metal içeren boyaların yerleri ve çıplak gözle görülmeyen alt katmanlardaki bulgular incelendi. Osman Hamdi Bey'in, eserlerine boyayı uygulamadan önce karakalemle yaptığı eskizler, boyama teknikleri, eserlerin geçirdiği dönüşüm bu süreçte ortaya çıktı. Bu adımın ardından sanatçının kullandığı malzemelerin yapısını, rengini, boya katmanlarını ve dokusunu incelemek üzere kimyasal analiz çalışmaları yürütüldü. Altı tablonun tuval bezlerinin organik yapıları, kızılötesi spektroskopisi (FTIR) ile incelendi ve veriler, temel bileşenler analizi (PCA) metoduyla sınıflandırılarak özellikleri belirlendi.

Restorasyon çalışmalarını izleyicilere aktarmayı hedefleyen sergi için yapılan araştırmaların sonucunda, sanatçının sıklıkla kullandığı pigmentlerin türlerinin yanı sıra boya uygulama tekniğinde de gözle görülemeyen ayrıntılar ortaya çıkarıldı. Eserlerindeki keskin ve yumuşak fırça darbeleri belirlendi ve resme başlamadan önce tuval üzerinde yaptığı çalışmalarla ilgili bilgilere ulaşıldı. Osman Hamdi'nin malzeme kullanımında gösterdiği özene, yaşadığı dönem için pahalı bulunan materyalleri tercih etmesine, boya uygulamadan önce yaptığı ayrıntılı çalışmalara dair düşünceler bu projeyle birlikte bilimsel olarak doğrulandı.

Osman Hamdi Bey'in Sakıp Sabancı Müzesi Koleksiyonu'nda bulunan eserlerinin sanat tarihi açısından yeniden değerlendirilmesi için de bir zemin oluşturdu.

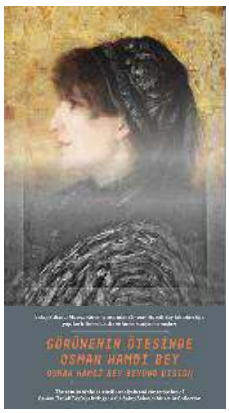

Görünenin Ötesinde Osman Hamdi Bey
31 Aralık'a kadar
Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul
sakipsabancimuzesi.org/

SERGİ

Neolitik Çağ'dan Selçuklu dönemine Anadolu'nun mirası

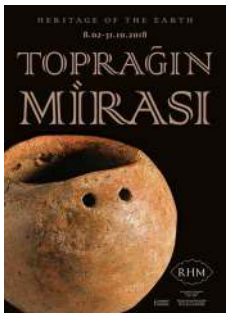

Toprağın Mirası
31Ekim'e kadar
Rezan Has Müzesi, İstanbul
rhm.org.tr/

Çağlar boyunca birçok medeniyete evsahipliği yapmış olan Anadolu toprakları, zengin bir mirasın da sahibidir. Yaklaşık 9 bin yıl öncesinden başlayarak sırasıyla Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Demir, Yunan, Roma, Bizans ve Selçuklu dönemlerine dek uzanan Anadolu'daki "Toprağın Mirası" kronolojik bir izlemle sergilenerek ziyaretçilere geçmişin gündelik hayatından bir kesit sunuluyor. Rezan Has Müzesi'nin geniş arkeoloji koleksiyonunda bulunan yaklaşık 300 eserden oluşan seçkide antik dönemlerde insanların gündelik hayatlarında kullandıkları yemek pişirilen, şarap ve zeytinyağı muhafaza edilen kaplardan, Tanrılara sunulan adaklara kadar çok geniş yelpazede bir envantere yer veriliyor. Bu sayede çeşitli yerleşim yerlerinden, tapınaklardan, mezarlıklardan ve doğal çevreden elde edilen bu bulgularla, burada yaşamış medeniyetlerin günlük alışkanlıkları, sosyal ilişkileri ve inançları da irdeleniyor.

Gümüş buhurdan, Akhamenid dönem, M.Ö. 6-5. yüzyıl.

İp delikli çömlek, pişmiş toprak, Neolitik dönem, M.Ö. 7500 – 5500.

SERGİ

İtalyan merceğinden Bizans izleri

Yitik İmparatorluğu Resmetmek: İtalyan Merceğinden Anadolu'daki Bizans Sanatı, 1960-2000
31 Aralık'a kadar
ANAMED Kemerli Galeri, İstanbul
anamed.ku.edu.tr/

Roma'daki Sapienza Üniversitesi'nin Bizans Sanatı Tarihi Dokümantasyon Merkezi'nden (Centro di Documentazione di Storia dell'Arte Bizantina - CDSAB) fotoğraf ve arşiv materyalleri "Yitik İmparatorluğu Resmetmek: İtalyan Merceğinden Anadolu'daki Bizans Sanatı, 1960–2000" sergisi sayesinde tarihseverlerle buluşuyor. Küratörlüğünü Livia Bevilacqua ve Giovanni Gasbarri'nin üstlendiği sergi, İtalyan araştırmacıların Anadolu'nun dört bir köşesinde Bizans'ın izlerini takip etmelerine ve kimi ilk kez araştırmalara konu edilmiş Bizans anıtları üzerine incelemelerine odaklanıyor. Anadolu'daki Bizans sanatı araştırmalarına önemli katkılarda bulunan İtalyan sanat tarihçilerinin titizlikle yürüttüğü çalışmalar sonucunda Roma'dan Doğu'ya uzanan tarihi güzergâh izlenerek yitik bir imparatorluğun parçaları yeniden keşfediliyor.

Sergide yer alan CDSAB belgeleri hem fotoğraflanan Bizans anıtları açısından hem de İtalyan saha araştırmacılarının başarıları bakımından çok değerli bir tarihsel kaynak niteliğinde.

1960'lı yıllardan başlayarak Doğu Akdeniz bölgelerinde Sapienza ekibi tarafından yürütülen inceleme gezileri sırasında toplanan ve coğrafi alanlara göre sınıflandırılan 35 binin üzerinde görsel malzeme bazıları kökten dönüşüme uğramış, hatta tahrip olmuş anıt ve eserlerin hikâyesini de inceleme fırsatı veriyor. Arşivde İstanbul ve Ermenistan'daki eserlere ait belgelerin yanısıra Türkiye, Suriye, İsrail, Ürdün ve Mısır'ı da kapsayacak şekilde Bizans Yakın Doğusu ile ilgili görsel belgeler ve bunlarla birlikte gravürlü el yazmalarına adanmış bir grup malzeme de yer alıyor.

SABAH SAATİNDE YEMEK

‘Kuşluk taamı’ndan ‘kahve altı’na…

KAHVALTI ÖĞÜNÜ NASIL DOĞDU?

Önceleri insanlar sabah ile öğle arası çorba ya da sıcak bir içecek, yanında da tok tutacak tahıllı ürünler yemişler. Sanayi Devrimi ve elektrik ışığıyla sabahları kuvvetli yemek gerekmiş ve düzen değişmiş. Latin kökenli dillerde disjejunare, yani “akşamdan sabaha süren orucu bozmak” anlamına gelen kahvaltı, bizde de “alesseher” ve “kahve altı” olarak yerleşmiş. Bugün otantik, serpme “köy kahvaltı”larımız var artık. Bir nevi “alaturkalaşmış brunch” gibi.

✎ PETEK ÇIRPILI

Balkonlarda, bahçelerde, ağaçların altında kurulan sofralarda kahvaltının en keyifli zamanı şimdi. Günün en önemli öğünü deniyor, sabahları bir “kral gibi” yememiz öğütleniyor. Tarih boyu, uyanır uyanmaz bir şeyler yememiş insanlar. Önce çalışmışlar ve iyice acıkmayı beklemişler. Yemek tarihçileri birçok insan için “kahvaltı” diye bir öğünün olmadığını, olsa bile çok basit yiyeceklerle geçiştirildiğini ve iyi bir kahvaltı sofrasının boş vakti olan zenginlere özgü bir öğün olduğunda birleşiyorlar.

Kahvaltının günün hangi zamanı yendiği kim olduğuna, nerede yaşadığına, ne kadar varsıl olduğuna ve ne iş yaptığına bağlı. Paran çoksa, daha çok ve daha geç yiyebilirsin ve sofrada daha çok zaman geçirebilirsin ne de olsa...

Çok yakın zamanlara kadar insanlar sabah ile öğle arası çorba ya da sıcak bir içecek, yanında da tok tutacak tahıllı ürünler yemişler; pirinç, yulaf veya ekmek gibi. Antik Mısır’da işçilerin işbaşı yapmadan günün tek öğünü olan ekmek, soğan ve bira ile güne başladıklarını, daha varsıl kişilerin ise bu öğüne bakla, fasulye, sarımsak ve pırasa eklediklerini öğreniyoruz. Antik Yunan’da Homeros’un *İliada*’sına kulak verirsek gündoğumundan hemen sonra *ariston* denilen hafif bir öğün varmış. Sonraları *ariston* öğlene kaymış, yerini gündoğumundan hemen sonra yenen akratismos isimli farklı bir sabah öğünü almış. Şaraba banılan arpa ekmeğinden ibaret olan bu öğüne bazen incir ve zeytin de katılırmış. Şair Cratinus’a bakarsak bir de tagenias veya staitinos denen eski bir buğday çeşidi olan kızıl buğdaydan yapılan gözlemeler de kahvaltıya katılmış. Athenaus da *Deipnosophistae* isimli eserinde bu gözlemelerin üzerine bal, susam ve peynir konularak yendiğinden bahsediyor.

Romalılar kahvaltıya jentaculum adını vermişler. Gündelik yemeklerden tür olarak farklı şeyler yenmezmiş. Ekmek, peynir, yeşillikler, yemişler, üzüm ve akşamdan artmışsa soğuk etler, yanında içecek olarak ise şarap, bal ve baharat ile tatlandırılmış mulsum. Şair Martialis’e bakarsak bu öğün sabaha karşı yenirmiş ama başka kaynaklar kuşluk zamanı yendiğini söylüyor. Romalı askerler ise pulmentus denilen su ile pişiril-

Kahvaltının vazgeçilmezleri

Birçok ülkede kahvaltının vazgeçilmezi yumurta, ekmek ve kahve Fransız gerçekçi ressam François Bonvin’in natürmort yorumuyla (1886).

miş kızıl buğday veya arpa lapası yerlermiş.

Latin kökenli dillerde kahvaltı sözcüğünün *disjejunare*, yani "akşamdan sabaha süren orucu bozmak" anlamından geldiğini görüyoruz. Kahvaltı Katolik kilisesi tarafından "oburluk"la eşdeğer tutulduğu için Thomas Aquinas 13. yüzyılda erken yemek yemenin günahından söz etmiş. Kiliseye göre sabahları canın kahvaltı çekiyorsa, illa ki şarap ya da bira gibi başka zararlı zevklerin de kölesi olmuşsun demekti; zira kahvaltı bir parça çavdar ekmeği ile düşük alkollü biradan oluşuyordu. Sabah erken bir öğün, ancak çocuklara, sakatlara ve az ama sık yemesi gereken hastalara özgü sayılmış.

Daha yakın zamanlarda ise sabahları kahvaltı etmek, yoksul olmak ve öğle yemeğine kadar ağır işlere enerji bulmak için yemek zorunda olmak anlamına geliyordu. Oburlukla ve nefse hakim olamamak ile ilişkilendirildiği için insanlar kahvaltı etmekten kimi zaman utanıyorlardı da.

Kahvaltı sözcüğü İngiliz kraliyetinin muhasebe kayıtlarında ilk defa 1463 yılında geçiyor. Yemeğin sabah kaçta yendiğine dair bir ibare yok. Ancak 15. yüzyıla gelindiğinde "sabah erken yenen bir öğün" anlamında kullanıldığını görüyoruz. Artık bu tarihte kahvaltıya et ürünleri de dahil edilmiş ve harcama kayıtlarından anlaşıldığına göre asilzadeler arasında normal öğün olarak kabul görmüştü. Yeni tanıştıkları kahve ve çaya eşlik etsin ve bedenin geceden biriktirdiği "fazlalıklar" atılsın diye... 18. yüzyılda asil konaklarda artık kahvaltı odaları bile vardı.

Sanayi Devrimi ile artan iş saatleri, işçileri evden çıkmadan bir şeyler yemek (özellikle et) zorunda bıraktı ve kahvaltı böylece günün en önemli öğünü oldu. Akşam yemeğinin geç saate kayması da bu dönemin çalışma koşulları ve elektriğin yaygınlaşmasının sonucudur. Zira artık gün geç bitiyor, yemek yemek için günışığı gerekmiyordu.

Bizim ellerde de sabah gün yükselene kadar çalışılıp sonra kuşluk zamanı kuvvetli bir yemek yenir, çalışmaya devam edilir ve sonrasında gün batmadan hafif bir şeyler yenilirdi. Selçuklu ve Osmanlı saraylarında da iki öğün vardı; "kuşluk taamı" saat onbirde, "akşam taamı" da saat beşte, ikindi namazından sonra yenirdi. Gece yatmadan önce acıkanlar için "yatsılık" adı verilen gece kahvaltısı hazırlanırdı. Bugün "kahve altı" dediğimiz öğün, kahvenin sevilen bir içecek olarak yaşamımıza girmesi ile birlikte, giderek ona altlık olacak atıştırmalıklarla "kuşluk taamı"nın yerini almış. Evliya Çelebi Seyahatname'de "alesseher yedi yere dahi onar fağfurî kap, kahve altı taamı çekilirdi" diye yazmış. "Alesseher" tabirini benimsememişiz, "kahve altı" dile kolay gelmiş.

İki öğün alışkanlığı, aslında halkın da alışkanlığı olarak saraya taşınmıştı; Osman Gazi'den başlayarak Tanzimat'a kadar da devam etti. Sonrasında ise Prof. Dr. Süheyl Ünver'e göre "alafrangalaşmak arzusu" ile üç öğün yer olduk. Ama bu alışkanlığın yerleşmesi epey zaman almış olmalı çünkü gündelik yaşamın çalışma ve ibadet düzeni ile üç öğünün zamanlaması uyuşmuyordu.

Bugün otantik, serpme, zengin "köy kahvaltı"larımız var artık. Bir nevi "alaturkalaşmış brunch" gibi; zamanlaması da "kuşluk taamı"na denk geliyor. Ünlü hekim İbn-i Sina da demiş ki: "Günde bir defa ye; kuvvetli ye; bu sana yeterli gelir; zira bağırsaklarımız uzun olduğundan hazım devresi uzun sürer. Eğer bağırsaklarımız kuşlarınki gibi kısa olsaydı nefes alır gibi yerdik". Belki İbn-i Sina haklıdır ve bu yeni anlaşılıyor. Kahvaltının, bedeni güne hazırlayan, gerçekten önemli bir öğün olup olmadığı şimdilerde tıp çevrelerinde yeniden tartışılır oldu. Kim ne derse desin yine de Cemal Süreya'nın dediği gibi "kahvaltının mutlulukla ilgisi olmalı"...

Antik Romalıların kahvaltısı: 'jentaculum'

Romalılar kahvaltıya "jentaculum" adını vermişlerdi. Antik Roma kahvaltısında gündelik yemeklerden tür olarak farklı şeyler yenmezdi. Ekmek, peynir, yeşillikler, yemişler, üzüm ve akşamdan artmışsa soğuk etlerin yanında içecek olarak şarap, bal ve baharat ile tatlandırılmış "mulsum" içilirdi.

HAZIRLAYAN: **SEDAT YAŞAYAN**

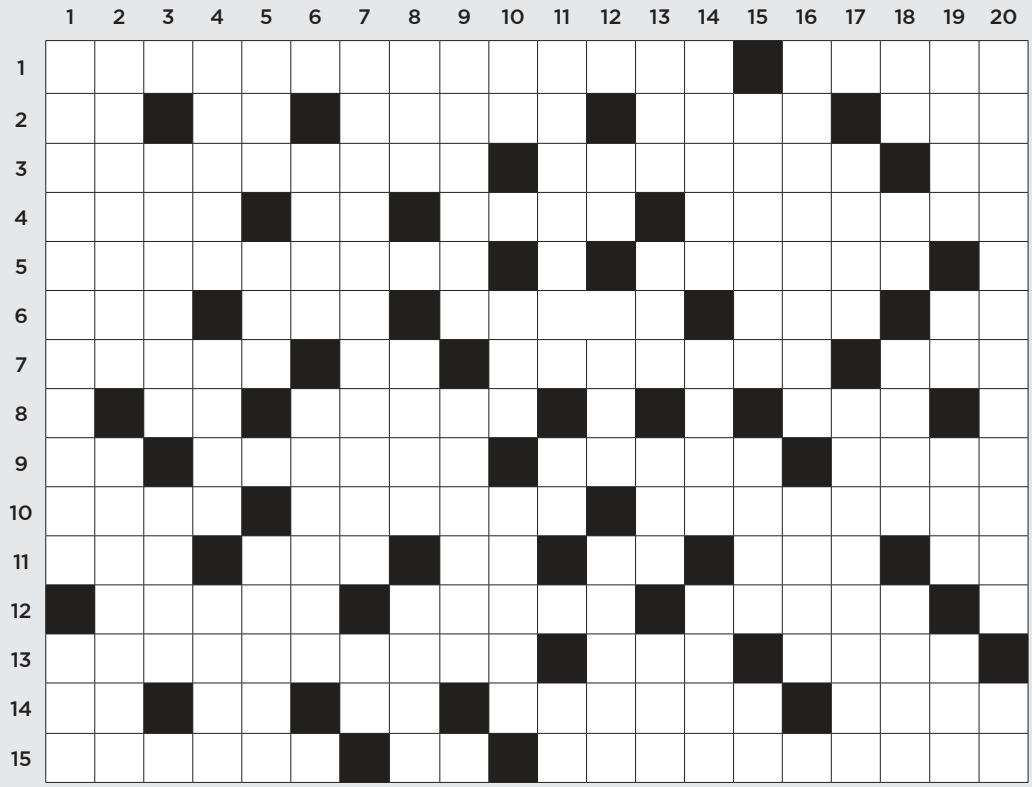

SOLDAN SAĞA

1) 1929-1946 yılları arasında Ankara valiliği yapan ve "Bu ülkede komünizmin kurulması gerekirse onu da biz kurarız" sözleriyle tanınan yönetici – Savaş düzenindeki ordunun iki yanından her biri. **2)** Kemiklerin yuvarlak ucu – Mezopotamya'da kurulmuş en büyük sitelerden biri – Yönetimle ilgili olan – Mevlevi dervişlerin dönerek yaptıkları ayin – Hatay ilinde bir ırmak **3)** Sivas'ta, Âşık Veysel'in mezarının bulunduğu köy – Bram Stoker'ın, birçok filme de konu olan korku romanı – Akıl. **4)** Bir kara taşıtı – Türkmenistan'ın plaka imi – Manisa'da, "ulusal park" kapsamına alınan dağ – Sofralık bir üzüm cinsi. **5)** Ankara'da Anıtkabir'in bulunduğu tepenin eski adı – Batı ordularında atlı ya da yaya olarak çarpışan asker sınıfı. **6)** Dört Halife'nin sonuncusu – 4 Aralık 1945'te İstanbul'da sağ eğilimli bir grup tarafından yağmalanan gazete – Büyük Okyanus'ta küçük bir ada ülkesi – Kutsal ışık – Yabancı. **7)** Aydın'da, "ulusal park" kapsamına alınan yarımadanın adı – Alan ölçüsü hektarın simgesi – "Ayaşlı ve Kiracıları" adlı romanıyla da tanınmış yazarımızın soyadı – Katışıksız, saf. **8)** Hayat arkadaşı – Dikişi ya da örgüsü çözülmüş şey – Eski dilde göz. **9)** Kuzu sesi – Tevfik Fikret'in, şimdi müze olarak kullanılan evinin adı – Ortodokslarda her türlü dinsel resme verilen ad – Özenli, düzgün. **10)** Cava Adası yerlilerince silahlara sürülen çok güçlü bitkisel zehir – Tümden çıplak olarak açık havada yaşamayı savunan öğreti – Bir tür balık oltası. **11)** Gümüş – Tatlı bir çörek – Uzaklık işareti – Duman lekesi – Telefon sözü - Kalın bükülmüş sicim. **12)** Mantıkta, iki öncül ve bir sonuçtan oluşan kanıtlama – Bir mağazanın yalnız bir tür eşya satılan bölümü – Büyük alışveriş merkezi. **13)** Çanakkale Savaşları'nın en şiddetli çarpışmalarına sahne olan bir tepe – Dâhi – Orhan Boran'ın radyoda yarattığı hayali bir kahraman. **14)** İlaç – Aldatma işi, hile – Azerbaycan'ın plaka imi – Günümüzdeki Lübnan yöresini kapsayan tarihsel bölge – Çanakkale Boğazı'nda, birçok deniz kazasının meydana geldiği bir burun. **15)** Osmanlı Devleti'nde askeri müzik örgütü – Şebeke – Para ve madalyaların betimlenmesi ve tarihiyle uğraşan bilim dalı.

YUKARIDAN AŞAĞIYA

1) 16. yüzyılda yaşayan ve kehanetleriyle tanınan Fransız astrolog – Ağabeyi II. Bayezid'e karşı taht mücadelesi veren Osmanlı şehzadesi. **2)** Sarı renkli bir üzüm cinsi – Bir kitabın kısaltılmış biçimi ve özellikle kısa tarih kitabı. **3)** Sebep, bahane – Düşmana emniyet altında olduğuna daire verilen söz. **4)** Nefesli bir çalgı – Yerden belirli bir yükseklikte yürümek için kullanılan tahta ayaklık – Briçe benzer bir iskambil oyunu. **5)** Nazilerin politikasında Germen ırkından kimselere yakıştırılan ad - Türk Tarih Kurumu'nun kısa yazılışı – Güneyden esen yel. **6)** Hindistan'a özgü bir tür ekmek – "Yedinci Sanat". **7)** Gaziantep'in İslahiye ilçesinde ünlü bir höyük – Şaşma belirten bir ünlem. **8)** Doldurulmuş vücudu Bodrum Müzesi'nde sergilenen ünlü Karya kraliçesi – Mezopotamya'da tarihsel bir bölge – Razı olma, isteme. **9)** Kuzey Kutbu'na düzenlediği seferleriyle tanınmış Norveçli kâşif – Siyasal birlik sağlayan, siyasal birliğe ilişkin olan. **10)** Bir akademik unvanın kısa yazılışı – İstanbul'dan göç eden Rumların Atina'da kurdukları spor kulübü – Sıska, cılız. **11)** Yunan mitolojisinde, bilmeden babasını öldürüp annesiyle evlenen Thebai kralı – Parola – Hayvanlara vurulan damga. **12)** Lübnan'ın plaka imi – İskambilde dört işaretten her birine verilen ad – Eskişehir'in bir ilçesi. **13)** Üstün bir yetkinin gücünü simgeleyen değnek – Aşağılık, alçak – Roma mitolojisinde tarım tanrıçası – Bir soru sözü. **14)** İslam inancına göre, ölüleri mezarında sorguya çekecek olan iki melekten biri – Sığırın altı aylıktan bir yaşına kadar olan yavrusu – Onaylama belirten bir sözcük. **15)** Eti lezzetli bir balık – Birbirine yakın adalar topluluğu – Notada durak işareti **16)** "İncitatus" adlı atını konsül yaptığı iddialarıyla da tanınmış Roma İmparatoru – Osmanlılarda tören ve gösterilere verilen ad. **17)** Müzikte üç ya da daha çok sesin bir arada tınlaması – Sumo güreşinde en yüksek aşama. **18)** Olumsuzluk belirten bir önek – Tarla sınırı – Valide – Aşık ve bilye oyunlarında kullanılan, içi oyulup kurşun akıtılarak ağırlaştırılmış boyalı kemik. **19)** Mezopotamya'da kurulmuş eski bir krallık – Rütbesiz asker – Gelecek – Olağanı aşan büyüklüğü olan. **20)** Gelibolu Yarımadası'nda, Çanakkale Şehitleri Anıtı'nın yer aldığı burnun adı – Bir renk.

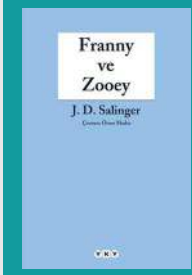

Bulmaca çözümünün orijinali ya da fotokopisini, adres ve telefon bilgileriyle birlikte bize e-posta ya da mektup yoluyla ulaştıranlar arasından belirleyeceğimiz 10 okurumuza Yapı Kredi Yayınları'ndan "Franny ve Zooey" isimli kitabı armağan ediyoruz.

#tarih
Koşuyolu Mah. İsmailpaşa Sk. No:44 (Koşuyolu Cami), Kadıköy, İstanbul
info@tarihdergi.com

Adı Woodstock eşi benzeri yok!

Richie Havens, Woodstock'ın açılış konserinde...

1 Woodstock, festival için düşünülen ilk yerdi; çünkü burası aralarında Jimi Hendrix ve Janis Joplin'in de bulunduğu birçok ünlünün yaşadığı "havalı" bir mekandı.
a) Doğru
b) Yanlış

2 Woodstock Festivali kimin konseriyle başlamıştı?
a) Arlo Guthrie
b) Santana
c) Richie Havens
d) The Who
e) Chip Monk

3 Yaklaşık 500.000 kişinin katıldığı Woodstock'ta festival alanına ulaşmayı başaramayanların kaç kişi olduğu tahmin edilmektedir?
a) 400.000
b) 350.000
c) 300.000
d) 250.000
e) 200.000

4 Hangi gazetenin 4 Eylül 1969 tarihli manşetinde Woodstock Festivali'nden "Gayesizlerin Büyük Yürüyüşü" şeklinde sözedilmiştir?
a) New York Times
b) Financial Times
c) New York Post
d) Chicago Tribune
e) Akşam

5 Woodstock'ta sahne kurma ve ışıklandırmadan sorumlu Chip Monck, sunucu getirmeyi unuttuğunu itiraf eden organizatör Lang tarafından son dakikada sahneye sürülmüştür.
a) Doğru
b) Yanlış

6 Rock'n Roll'un gidişatını değiştiren ve Vietnam Savaşının bitirilmesi baskısını ciddi şekilde artıran Woodstock kaç dolara mal olmuştu?
a) 2.400.000
b) 4. 400.000
c) 6.400.000
d) 8.400.000
e) 10.400.000

7 Festivalde Amerikan Ulusal Marşı'nı gitarla çalarak onu dönemin savaş karşıtlarının sembol parçalarından birine dönüştüren efsane müzisyen kimdir?
a) Alvin Lee
b) Neil Young
c) Jerry Garcia
d) Jimi Hendrix
e) Johnny Winter

8 Woodstock Belediye Başkanı uyuşturucuyla kendilerinden geçecek gençlerin kasabalarına gelmesini istemediğinden iki hafta kala etkinliği yasaklayınca festival nerede yapıldı?
a) Bertham
b) Belair
c) Berthel
d) Betanny
e) Britny

9 Başlangıçta paralı olması planlanan ve biletleri bastırılan Woodstock'ta "kapıda neden bilet kesilmediğini" soranlara organizatör Michael Lang ne cevap vermişti?
a) Herkes çulsuzdu
b) Maliye bastı
c) Biletleri unuttuk
d) Bozukluk yoktu
e) Kapı falan kalmadı

10 Gelmiş geçmiş en muhteşem rock festivali kabul edilen Woodstock'un fikir babaları Artie Kornfield ve Michael Lang aslında gençler için ne kurmak için yola çıkmıştı?
a) Müzik okulu
b) Müzik stüdyosu
c) Müzik şirketi
d) Müzik dükkanı
e) Müzik televizyonu

GEÇEN AYIN ÇÖZÜMÜ 1)a 2)b 3)c 4)b 5)b 6)d 7)e 8)a 9)a 10)e

Asya Defne Tekin, Avni Aksaycık

BU NEDİR?

Babam Fransız,
ben Türk'üm
Topraktandır
elim, yüzüm
Ben bir garip
sihirbazım
Hem çalarım hem
oynarım

Geçen ayın çözümü:
Bir insana nakledilen (2 Haziran 2001) ilk elektrohidrolik yapay kalp AbioCor.

Doğru cevaplayan:
Asya Defne Tekin, Yavuz Okan, Avni Aksaycık

GEÇEN AYIN KAZANANLARI:
Murat Akgöl, Ozan Altaç, Harun Çiftci, Erdem Eroğlu, Elif Gürdal, Hüseyin Kabahasanoğlu, Haluk Mısırlı, Buyçe Serim, Asya Defne Tekin, Mevlüt Cesur Öcal

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	F	A	H	R	E	T	T	İ	N	A	L	T	A	Y	■	F	E	R	İ	K
2	İ	D	A	■	F	E	R	F	E	N	E	■	M	A	R	A	Ş	O	T	U
3	R	A	M	S	E	S	■	A	K	■	V	İ	C	D	A	N	■	B	A	R
4	D	■	M	İ	S	İ	S	■	T	A	N	T	A	■	S	İ	D	E	■	T
5	E	R	U	H	■	S	O	M	A	L	İ	■	B	O	P	■	U	R	D	U
6	V	A	R	■	O	■	K	O	R	E	■	P	E	P	U	Z	A	■	A	L
7	S	P	A	N	D	A	U	■	İ	■	P	İ	Y	A	T	A	■	U	L	U
8	İ	S	B	A	■	S	■	E	N	G	İ	N	■	L	İ	Z	Ö	Z	■	Ş
9	■	O	İ	D	İ	P	U	S	■	E	N	■	Ş	İ	N	A	N	A	Y	■
10	A	D	■	İ	M	A	R	E	T	■	E	M	İ	N	■	D	E	K	O	T
11	L	İ	E	D	■	R	U	F	A	İ	L	İ	K	■	K	İ	L	■	R	E
12	İ	■	R	E	B	A	P	■	P	L	■	S	E	R	E	N	■	E	G	O
13	Ş	A	D	■	A	G	■	A	K	■	E	V	■	E	R	■	İ	D	A	M
14	A	L	E	M	D	A	R	M	U	S	T	A	F	A	P	A	Ş	A	■	A
15	R	O	K	A	■	S	U	A	R	E	■	K	A	L	E	Ş	■	T	A	N

Beijing'de geleceğe yolculuk

Altı yıl sonra gittiğim başkentte önemli değişiklikler olmuş. Bizim "nakit" dediğimiz paraya Çinliler artık "hazır para" veya "taze para" diyorlar. Başta taksiler olmak üzere birçok hizmette QR kodlar, "wechat"ler, "didi"ler gibi cep telefonu uygulamaları geçerli. Şehirdeki bisiklet "garajları"ndaki hazır bekleyen bisikletler de QR okutularak kiralanabiliyor.

İSENBİKE TOGAN

Beijing Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Enstitüsü'nün davetlisi olarak Haziran ayında Çin başkentine gittim. Söz konusu enstitü, kampüsün en merkezî yerindeki yeşillik alanın batısındaki avlulu yapılardan birinde bulunuyordu. Burası eskiden Tarih Bölümü idi. Şimdi yabancı araştırmacıların misafir edildiği bir alan haline getirilmiş. Üzerinde Orhun yazıtlarındaki gibi üstü ejderha altı kaplumbağa olan bir yazıtın bulunduğu bu yeşil alan ve etrafındaki avlulu evler, bu yıl 120. yıldönümünü kutlayacak olan üniversitenin tarihî yapılarından.

Gelen misafirlerin Çin kültürünü tarihsel bir bağlamda yaşamaları için, bu üç tarihî yapıyı yabancılarla ilgili programlara tahsis etmişler. Benim bulunduğum binanın iç dekorasyonu da aynı şeklide en modern teknoloji ve sade mobilyalarla, ancak Çin kültürünü aksettirecek tablolar, hat eserleri ve kafesli pencere ve kapılarıyla iki dünyayı birleştiriyordu.

Bu programdaki misafirler konferans ve seminerler veriyorlar. Konferanslar kamuya, seminerler sadece tarih bölümü lisansüstü öğrencilerine ve hocalara açık. Konferanslarda konuşmacı kürsüden konuşmuyor, büyükçe bir masanın etrafında toplanmış beş kadar tartışmacı ile berber oturuyor. Konferans bitince tartışmacılar sıra ile o konudaki düşüncelerini söylüyor veya sorular soruyorlar. Böylece dinleyici kitlesi için bir çerçeve de belirlemiş oluyorlar. Konuşmacı da kendini sonunda tartışmacılardan biri gibi görmeye başlıyor; böylelikle konuşmacı-dinleyici hiyerarşisi ortadan kalkmış oluyor. Konuşmalar bu şekilde yürütülünce çok da verimli oluyor. Daha önce de hiyerarşik olmayan konuşma ve tartışma ortamında hocaların da katıldığı seminerlere katılmıştım; ancak onlar daha spontane idi; burada ise ortam bu şekilde düzenlenmiş.

Beni etkileyen özellikle okul dışındaki yaşam oldu. Daha önceleri de birkaç yılda bir gidiyor ve sanki bıraktığım yerden tekrar devam ediyordum. Bu defa altı yıl sonra gitmiş oldum ve her yerde değişikliklerle karşılaştım. Özellikle dikkati çeken husus, paranın geçmemesi idi. Bizim "nakit" dediğimize onlar artık "hazır para" veya "taze para" diyorlar. Bir kere dükkanların sayısı azalmış; bilmediğiniz bir malı görerek, elleyerek beğenme devri geride kalacağa benziyor veyahut o türlü hizmetler çok pahalı olacak gibi gözüküyor. Kısacası yiyecek vs. hariç az sayıdaki dükkanların birinden alışveriş yapmak isterseniz, size "ödemeyi nasıl yapacaksınız" diye soruyorlar: Doğrudan bankadan mı yoksa whatsapp'e benzeyen bir program olan "wechat"ten mi diye soruyorlar. Bizim durumumuzda "taze para" kullanılması gerekiyordu.

Kısacası cep telefonu olmadan yaşamak neredeyse mümkün değil. Bütün alışverişleri QR kodu ile yapıyorsunuz. Google QR kodu için şöyle diyor: "Adını İngilizce 'çabuk tepki' kelimelerinin başharflerinden alır. Mobil cihazların kameralarından okutulabilen özel matriks barkod türüdür".

Bizde de bazı banka ATM'lerinde QR kodu ile para çekebilirsiniz diyorlar. Durum bu olunca bir yerden bir yere gitmek için taksi bulmakta da zorluk çekiyorsunuz. Taksiler QR kodu ile Uber'den daha mükemmel olan "Didi" ile çağrılıyor. "Didi"niz yoksa yollarda epey beklemek zorunda kalıyorsunuz.

Haziran'ın ikinci yarısında Pekin epey sıcak, 39-41 derecelerde idi. Bir de buna hava kirliliği eklenince, sıcak havada taksi işi de bayağı problemli olduğu için, tarih bölümü doktora öğrencileri kendi "Didi"leri ile çağırdıkları taksi ile beni gelip alıyor, sonra da bırakıyorlardı. Kısacası bütün bunlar bana biraz "geleceğe yolculuk" gibi geldiği için beni hem eğlendirdi hem düşündürdü.

Öte yandan Beijing'de herkes taksiye binmiyor. Ancak otobüsler iki ay önce QR koda geçmişler ama hâlâ kart kullanılabiliyormuş. Genellikle herkes bir yerden bir yere sarı renkli kamusal bisikletlerle gidiyor. Etraftaki bisiklet "garajları"ndaki hazır bekleyen bisikletleri QR okutarak kiralıyorsunuz ve sonra da istediğiniz "garaja" bırakıyorsunuz.

Kısacası QR kodu hayatınızı düzenliyor. Benim gibi ileri yaşta birisi için bu geleceğe yolculuk hayli ilginç ve eğlenceli oldu.

FİTBOL AĞUSTOS SAYISI BAYİLERDE!

www.fitboldergi.com

fitbol

87. İZMİR
ENTERNASYONAL
FUARI 2018

ANA SPONSOR
FOLKART

Cazın sesine, eylülde gel

Fuarda caz, **7-16 Eylül**'de
Kültürpark'ta!

ief.izfas.com.tr

ETKİNLİK SPONSORU
MİGROS
size iyi gelecek

ufi
Onaylı Fuar

ORGANİZATÖRLER
İZFAS
İZMİR FUARI • İZMİR FAIR
İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

DESTEKLEYENLER
KOSGEB
TİM TÜRKİYE İHRACATÇILAR MECLİSİ
eib EGE İHRACATÇI BİRLİKLERİ

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TOBB (TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ) DENETİMİNDE DÜZENLENMEKTEDİR.

KÜLTÜRPARK
İzmir